

SPREMNOST NA POMIRENJE U BOSNI I HERCEGOVINI

PRIREDIO:
SRĐAN PUHALO

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

SARAJEVO, 2010.

Ova publikacija je nastala kao rezultat istraživačkog projekta “Spremnost za pomirenje u Bosni i Hercegovini”, koji je u potpunosti podržala Fondacija “Friedrich Ebert Stiftung”.

Izdavač

Friedrich Ebert Stiftung Sarajevo

Recenzenti

prof. dr Slavo Kukić

doc. dr Vladimir Turjačanin

Autori

mr Srđan Puhalo

doc. dr Nebojša Petrović

Neda Perišić

Lektorka

Zinaida Lakić

Naslovna strana

Srđan Puhalo

Priprema za štampu

Friedrich Ebert Stiftung

Štampa

Amosgraf d.o.o Sarajevo

Tiraž

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.6:323(497.6)

316.774:32.019.5(497.6)

PUHALO, Srđan

Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini /

Srđan Puhalo, Nebojša Petrović, Neda Perišić. - Sarajevo : Friedrich Ebert
Stiftung, 2010. - 229 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Bibliografija: str. 224-229 i uz tekst.

ISBN 978-9958-884-03-0

1. Petrović, Nebojša 2. Perišić, Neda

COBISS.BH-ID 18382854

Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini

**Priredili:
Srđan Puhalo
Nebojša Petrović
Neda Perišić**

Sarajevo, 2010.

*Najvrednije, što danas možemo ostaviti našoj djeci, su: istina, pravda,
praštanje i pomirenje.*

SADRŽAJ

Zašto pomirenje?.....	9
-----------------------	---

SOCIOPSIHOLOŠKI ASPEKTI POMIRENJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Nakon 15 godina mira- Nebojša Petrović	13
---	-----------

1. Uvod.....	13
2. Određivanje značenja pomirenja.....	15
3. Uslovi za pomirenje	19
4. Društveni i individualni nivoi i uslovi pomirenja	22
5. Mogući programi za unapređenje međugrupnih odnosa.....	30
5.1. Edukativni programi	30
5.2. Kontakt programi	32
5.3. Programi bazirani na veštinama.....	34
5.4. Programi zaceljivanja i rešavanja problema	34
5.5. Internet sajtovi.....	36
6. Identitet i poštovanje drugog u procesu pomirenja.....	36
7. Psihološki procesi tokom procesa pomirenja.....	45
7.1. Afektivni procesi	45
7.2. Kognitivni procesi.....	47
7.3. Bihevioralni procesi	49
8. Od kontakta i tolerancije prema pomirenju	52
9. Mirovni programi.....	58
10. Završna reč.....	60

MONOLITNE NARACIJE I OPSESIJA (ETNIČKOM) PRIPADNOŠĆU

Mediji i proces pomirenja stanovnika u Bosni i Hercegovini- Neda Perišić	67
---	-----------

1. Hapšenje Ejupa Ganića	69
1.1. Dnevni avaz.....	70
1.2. Dnevni list.....	83
1.3. Press	87

1.4. Novi Reporter.....	91
1.5. Dani.....	94
2. Genocid u Srebrenici.....	99
2.1. Press	102
2.2. Dnevni avaz.....	106
2.3. Dnevni list.....	112
2.4. Dani.....	115
2.5. Novi Reporter.....	117
3. Položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini	118
3.1. Republika	119
3.2. Dnevni list.....	123
3.3. Dnevni avaz.....	125
3.4. Press	126
3.5. Dani.....	126
4. Presuda Evropskog suda za ljudska prava	127
5. Ostale teme.....	129
5.1. Suđenje Radovanu Karadžiću	129
5.2. Ostala suđenja za ratne zločine i komemoracije žrtvama	132
5.3. Komemoracije žrtvama rata.....	133
5.4. Religija	137
5.5. Napadi na vjerske objekte i incidenti koji imaju religijski kontekst.....	143
Zaključak.....	146

KOLIKO SMO SPREMNI ZA POMIRENJE?

-Rezultati istraživanja- Srđan Puhalo..... 149

1. Uvod	149
1.1. O (ne)povjerenju	151
1.2. Saradnja.....	153
1.3. Opraštanje	155
1.4. Rehumanizacija	157
1.5. Nacionalizam	158
1.6. Dogmatizam.....	160
2. Istraživački postupak	161
2.1. Metodologija	161
2.2. Instrument	162
2.3. Pouzdanost instrumenta	165

2.4. Obrada podataka	165
3. Socio-demografske karakteristike ispitanika	165
4. Rezultati istraživanja.....	148
4.1. Bosna i Hercegovina - svi ispitanici	169
4.1.1. Diskusija.....	185
4.2. Srbi	189
4.2.1. Diskusija.....	199
4.3. Hrvati	201
4.3.1. Diskusija.....	211
4.4. Bošnjaci.....	213
4.4.1. Diskusija.....	224
LITERATURA.....	226

Zašto pomirenje?

Pomirenje je proces od kojeg zavisi budućnost Bosne i Hercegovine. Danas u Bosni i Hercegovini imamo koegzistenciju među etničkim grupama, dok smo još uvijek daleko od istinskog pomirenja. Naravno, ne treba biti nerealan i trenutnu koegzistenciju proglašavati neuspjehom, petnaest godina nakon prestanka rata, ali to ne znači da na tome treba stati na tome.

Ipak da bi došlo do pomirenja potrebno je da ispunimo neke veoma važne uslove, i to:

1. Otkrivanje istine o svim zločinima u Bosni i Hercegovini,
2. Suđenje ratnim zločincima,
3. Opraštanje zarad budućnosti naše djece i
4. Stvaranje svijesti o zajedničkoj budućnosti.

Ni jedan od ovih preduslova za pomirenje nije zadovoljen. Još uvijek u Bosni i Hercegovini postoje najmanje tri istine, međusobno suprotstavljene. Procesi za suđenje ratnim zločincima traju, malo u Hagu, a malo pred domaćim sudovima. Problem je što se ta suđenja najčešće opažaju kao politički obračun s pripadnicima pojedinih etničkih grupa, a pitanje je koliko sve ono što se čuje u sudovima uopšte dopre do domaće javnosti tj. do ušiju “malog” čovjeka. O izvinjenju i opraštanju govore mnogi politički lideri, ali se postavlja pitanje njihove iskrenosti. Vrlo često njihovo ponašanje je u suprotnosti s njihovim verbalnim bravurama. I na kraju moramo imati u vidu da ne postoji razvijena svijest o zajedničkoj budućnosti stanovnika Bosne i Hercegovine, ili je bolje reći da je budućnost same zamlje prilično upitna.

Ko je za to odgovoran?

Odgovor je jednostavan: domaći političari, intelektualna elita, vjerski dostojanstvenici i mediji.

Domaći političari nemaju hrabrosti da suoče svoje sunarodnike s zločinima koje su počinili pripadnici njihove etničke grupe, dok se ne biraju sredstva da se ukaže na zločine drugih. Vlast se još uvijek dobija na nacionalizmu i strahu od drugih i jednostavno rečeno podgrijavanje etnička netrpeljivost

se još uvijek isplati. Dok god je tako teško je očekivati da će se napraviti neki značajniji pomaci u procesu pomirenja.

Za to vrijeme intelektualna elita uživa u sopstvenom konformizmu i nezainteresovanosti za ovu problematiku. Najveći broj domaćih “intelektualaca” pažljivo osluškuje poruke koje dolaze od političara i svoje ponašanje prilagođava prema tome. Malo je onih koji pošteno i nepristrasno istražuju, pišu i govore o ovim temama. Takođe trebamo imati u vidu da je mali broj istraživanja o pomirenju, što opet pokazuje nezainteresovanost intelektualne elite za ove probleme.

Religija može biti veoma moćno oružje u procesu pomirenja u Bosni i Hercegovini. Hrišćanstvo i islam su nadnacionalne religije koje promovišu univerzalne humanističke vrijednosti na pr. pravda, ljubav i praštanje. Promovisanje takvih vrijednosti od strane vjerskih dostojanstvenika pomoglo bi u procesu pomirenja među etničkim grupama u zemlji. Naravno, kada imate vjerske institucije koje su zarobljene u svoje “etničke torove” onda religija postaje sredstvo razdora, a ne pomirenja.

I na kraju mediji su ti koji mogu da imaju veliki uticaj na proces pomirenja u Bosni i Hercegovini. Oni kreiraju javno mnjenje, ili bi barem trebali da to rade. S jedne strane mediji su ti koji trebaju da kroz jedan kritički i objektivni rad preispituju sve ono što se dešavalo u proteklom ratu i tako vrše pritisak na državu i pravosuđe da se više pažnje posvete ovoj temi. Takođe mediji su ti koji trebaju da preispituju rad domaćih političara i zarad pravde i istine ukazuju na njihove greške i propuste, da ukazuju na jezik mržnje i netolerancije i na kraju mediji su ti koji mogu da promovišu one vrijednosti koje će naše društvo učiniti boljim i humanijim. Naravno to podrazumjevate da imate slobodne i objektivne medije, što je za najveći broj medija u Bosni i Hercegovini upitno.

Ova publikaci je naš doprinos, istina veoma skroman, procesu izgradnje povjerenja u Bosni i Hercegovini.

Publikacija se sastoji iz tri dijela.

Tekst psihologa Nebojše Petrovića započinje određivanje značenja pojma pomirenja i faktorima koji su važni za sam proces pomirenja. Potom

se govori o značaju pomirenja za pojedinca i kolektiv. Autor razmatra i različite programe koji mogu da dovedu do unapređenja međugrupnih odnosa, a nakon toga slijedi poglavlje u kojem se govori o odnosu identiteta i poštovanja drugog u procesu pomirenja. Petrović nam ukazuje na mogućnosti korištenja interneta u programima pomirenja. Na kraju teksta, kao što je i očekivano, autor nam daje govori o psihološkim procesima koji prate proces pomirenja, ali i razmatra potrebu za kontaktom i tolerancijom u okviru ovog procesa.

Antropološkinja Neda Perišić je analizirala dnevne listove Dnevni avaz, Dnevni list, Press i nedeljнике Dani, Novi Reporter i Republika. Fokus analize medija, tokom marta i aprila 2010. godine, bio je usmjeren na nekoliko tema: hapšenje Ejupa Ganića, genocid u Srebrenici, položaj Hrvata u BiH i presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu “Sejdići-Finci protiv BiH”. Dodatno je praćeno izvještavanje o suđenju Radovanu Karadžiću i ostalim suđenjima za ratne zločine, komemoracijama žrtvama rata, religijskim temama i temama vezanim za ljudska prava, povratnike, manjinske zajednice u BiH i kulturne aktivnosti.

Tekst koji je napisao psiholog Srđan Puhalo je baziran na empirijskim nalazima dobijenim kroz istraživanje obavljeno 2010. godine. Na početku teksta autor daje neke informacije o osnovnim pojmovima koji se istražuju: pomirenje, nepovjerenje, saradnja, opraštanje, rehumanizacija, dogmatizam i nacionalizam. Takođe, on daje sve potrebne informacije o metodologiji istraživanja, uzorku i metrijskim karakteristikama korišćenog upitnika. Dobijeni rezultati su prikazani prvo na bosanskohercegovačkom uzorku, a nakon toga su interpretirani i za pojedine etničke grupe.

Možemo pretpostaviti da će ova monografija biti interesantna psiholozima, sociolozima, antrpolozima, istoričarima, novinarima, politikolozima i aktivistima nevladinog sektora, ali i svim onim ljudima kojima je stalo da Bosna i Hercegovina postane normalna država u kojoj žive zadovoljni i sretni ljudi. Nadamo se da će i domaći političari naći dovoljno vremena da pročitaju ovo naše pisanje i da će im to barem malo pomoći da razumiju one koje bi trebali da predstavljaju i svoje ponašanje usmjere u kreiranju jednog boljeg i pravednijeg društva.

SOCIOPSIHOLOŠKI ASPEKTI POMIRENJA U BOSNI I HERCEGOVINI NAKON 15 GODINA MIRA

Nebojša Petrović
Filozofski fakultet, Beograd

1. Uvod

Ove jeseni, 2010. godine, pokazaće se, neki od mladih ljudi koji polaze na fakultet rođeni su baš nekako u vreme kada je počinjao rat na prostoru Bosne i Hercegovine. Velika većina njih pošla je u završni razred srednje škole, vreme kada treba da odaberu kojim putem će ići dalje u životu. I u profesionalnom smislu, ali i u ličnom, porodičnom i svakom drugom smislu, kao punopravni članovi društva u kome žive.

Ratna razaranja su bila užasna i duboko upečatljiva, ali su se, srećom, završila pre nego što su članovi ove generacije mogli da formiraju trajna osmišljena sećanja. Međutim, pečat tog vojnog sukoba je značajno obeležio i njihovo odrastanje sve do ovog trenutka, a neće biti bez uticaja i na izbor puta u odraslost koji upravo treba da naprave.

Oni koji imaju najviše uticaja na društvene tokove će se verovatno, s vremena na vreme, pred dolazeće parlamentarne izbore setiti da ti mladi ljudi, kao uostalom i sve druge generacije, imaju pravo na to da odbace okove prošlosti i da mogu da uživaju u investiranju životne, mladalačke energije, u ispunjavanje svih onih potencijala datih ljudima rođenjem. No ipak, pravdajući se da zaziru od nečasnih namera *onih drugih*, neće im dati da skinu previše bremena strahova i mržnji. Pravdajući se da time čine poštovanje žrtvama, lako će posezati za omalovažavanjem i vređanjem svih onih koji se i usude da drugome ponude ruku, i rado će asistirati u guranju u provaliju onih koji skupe hrabrosti da se potrudu da pređu krhki i nestabilni most nade i poverenja prema drugoj strani. Ko se

pokaže najbolji u tome za svoja *velika patriotska pregnuća* biće, kao što je to postalo uobičajeno, nagrađen još jednim mandatom čuvara sigurnog sveta, zagrađenog rešetkama od svih loših namera onih drugih. Iako se u Bosni vrlo često može čuti dosta vrlo oštih kritika i teških reči upućenih političarima na generalnom nivou, malo te srdžbe se ovaploti u rezultatima izbora. Jedan od razloga, prisutan još od prvih višestranačkih izbora za parlament tadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, jeste strah da ćemo “mi” biti prevareni ako “oni glasaju za svoje a mi za reformiste”. Kako su se redali najstravičniji ratni događaji, taj strah je samo rastao, a samoispunjujuće proročanstvo je “potvrdilo” da se “njima ne može verovati”. Pored manipulacije istorijskim faktima i krivog tumačenja religije, iz koje se izvlači samo podela a zanemaruju čak i osnovni principi, još neka kulturološka obeležja utiču na održavanje negativnih međuetničkih odnosa, što šteti napretku celog društva i kvalitetu života velike većine njegovih članova. To su neke autoritarne tendencije koje uslovljavaju ili bar olakšavaju mistifikaciju i glorifikaciju imaginarnih i apstraktnih pojmova poput države (čemu su posebno podložni Bošnjaci), ili nacije (čemu su podložniji Srbi, pa i Hrvati). Ti apstraktni pojmovi se stavljaju ispred dobrobiti pojedinca, pa nije čudno da od nekih “velikih” zaštitnika svojih grupa čujemo da sve treba žrtvovati zarad nacije ili države, pa ako je potrebno čak i konkretne ljude pripadnike te grupe. Jedna političarka je ostala upamćena po izjavi u vreme rata da su država i nacija toliko važne da za takav cilj ne bi bilo šteta da pogine polovina (nekoliko miliona ljudi) članova baš te nacije. Da ne pominjemo kvalitet života generacija ljudi. Zamenjuju se teze, te umesto da je važno da nam država ili nacija budu snažne, samo u instrumentalnom smislu, zato da bi njihovi konkretni članovi imali ispunjene vredne živote, ovde se traži od ljudi da sebe i svoje živote potčine nečemu što bi trebalo biti samo sredstvo od pomoći njima samima. Naravno, najglasniji u ovim zahtevima su sebi samima pre svega obezbedili kvalitetne uslove za život.

Svakodnevne, tzv. dnevopolitičke okolnosti su veoma varijabilne, i ono što je manifestno, na površini, podstaknuto je čitavim spletom najrazličitijih faktora. Zato je nezahvalno, a pomalo i besmisleno pisati ovakvu vrstu rada komentarišući konkretne izjave ili poteze aktera političke scene. Zato će ovaj rad biti nešto opštiji, neće analizirati konkretne akcije ili situacije, i više prostora će pružiti analizama mogućnosti nego obrazloženjima zašto se nešto dogodilo. Govorićemo pre svega o pomirenju, o njegovim

osnovama i potencijalima. Izgleda da je punih 15 godina od završetka rata bilo premalo za pomirenje. Novih nekoliko decenija je polovina prosečnog ljudskog veka. Razmišljanje o toj ceni moglo bi biti vrlo snažan motor pokretač unapred.

2. Određivanje značenja pomirenja

Postoji mnogo pokušaja da se odredi značenje pomirenja i praštanja u širokoj i sve obimnijoj literaturi koja se bavi ovom temom. Jedno od njih je odustajanja od besa, od želje za osvetom, i od kivnosti na one koji su učinili nešto nažao vama, onima koje volite, ili grupama sa kojima se identifikujete. To, takođe, podrazumeva voljnost da se drugi prihvati u svoju moralnu zajednicu tako da se prema njemu ili njoj ophodi pravedno i sa obzirom. Kao što je Boris ukazao (Borris, 2003), to ne znači da morate da zaboravite zlo koje je učinjeno, da oprostite ili da ukinete kaznu za to zlo. Ipak, to podrazumeva da kazna treba da bude u skladu sa pravdom i usmerena prema cilju popravljivanja počinioaca tako da on može postati punopravni moralni član zajednice. I dok je problem teškoće sa praštanjem sasvim razumljiv u odnosima između počinioaca i žrtve, dotle je problem sa grupama složeniji i ne izgleda opravdano preveliko generalizovanje negativnih osećanja i odnosa. Ukoliko je osoba A nanela štetu osobi B, posebno ako je ta šteta izrazito velika i ako su uključeni čak i gubici ljudskih života, pitanje je ima li iko pravo da osobi B nameće pomirenje ili da od nje bilo šta traži u tom pogledu. Međutim, osobe A i B pripadaju raznim grupama, pre svega etničkim, ali i mnogim drugim koje za njih imaju veliki značaj. Zamislimo sada neku osobu C, kojoj se lično ništa nije dogodilo, a koja pripada istoj grupi kao osoba B. Takva osoba, zbog prethodnih nesrećnih događaja može da mrzi ili prezire ne samo počinioaca A nego i neku osobu D koja pripada istoj grupi kao A, mada sa konkretnim zločinom nije imala nikakve direktne veze. Štaviše, i pripadnost istoj grupi sa počinioцем A nije voljna i izabrana, nego najčešće data rođenjem u određenoj sredini. Kada bi se smanjile barem ove neopravdane generalizacije i proširio krug neutralnih i dobronamernih ljudi, lakše bi se pomoglo i konkretnoj žrtvi B da zaceli svoje rane.

Postoje brojne diskusije u psihološkoj, pa i religijskoj literaturi, o značaju praštanja za psihološko i duhovno ozdravljenje, kao i za pomirenje (Minow,

1998; Shriver, 1995). Praštanje se, naravno, ne može očekivati odmah nakon mučenja, silovanja ili druge vrste atakovanja. Praštanje neposredno nakon zlodela je malo verovatno, ponekad i psihološki štetno, sve dok pojedinac ne bude sposoban da kontroliše bes, strah, krivicu, poniženje, povređenost i bol koji je nagomilan u njemu. Ali negovanje mržnje, a posebno “takmičenje ko je veća žrtva” između sukobljenih strana, održava povredu živom i aktivnom u sadašnjosti umesto da joj omogući da zauzme svoje odgovarajuće mesto u prošlosti. Ovakvo postupanje iscrpljuje psihološke resurse i energiju koji bi bili bolje iskorišćeni kada bi se usmerili ka sadašnjosti i budućnosti. Iako oproštaj drugima nije neophodan za ozdravljenje, izgleda da u velikoj meri pomaže i da je bitan element u procesu pomirenja.

Tretman posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) (Wilson et al., 2001), od koga pate mnoge žrtve rata, u osnovi pruža osobi pod stresom podržavajuće i sigurno okruženje, u kome se osobi može pomoći da ponovo doživi u izmenjenom obliku ranjivost, bespomoćnost, strah, bes, poniženje, krivicu i druge emocije povezane sa bolnim događajem (lekovi mogu biti korisni u ograničavanju intenziteta ponovo proživljenih emocija). Ovo ponovno proživljavanje bi daloj osobi pomoglo da identifikuje okolnosti iz prošlosti u kojima se trauma dogodila i da razgraniči aktuelnu realnost od prošle; da razume razloge za svoje emocionalne reakcije na traumatične događaje, kao i adekvatnost svojih reakcija; kao i da stekne veštine, stavove, znanje i društvenu podršku koja bi tu osobu činila manje ranjivom i čvršćom. To bi sve doprinelo poboljšanju svakodnevnog života koji bi karakterisali sadržajni, prijatni i podržavajući odnosi u porodici, na poslu i u zajednici.

Ovakav tretman PTSP-a je veoma pogodan za osobe koje pate od ovog poremećaja. Ali kako je primećeno „postojeći modeli traume individualizuju, patologizuju i dekontekstualizuju ovaj fenomen” (Kantowitz, 2006). Zato je ipak, kada je kod članova neke grupe, kao posledica razornog međugrupnog konflikta, ovaj poremećaj učestalo razvijen, neophodna značajna dopuna. Ona se sastoji od rada na odnosima koji postoje među pripadnicima iste grupe i odnosima između grupa koje su bile uključene u razorni sukob. Na nivou zajednice, nakon haosa usled pomeranja stanovništva i fizičke destrukcije, siromaštvo, nezaposlenost i kontinuirano fokusiranje društva na viktimizaciju su neka od pitanja na

koja se mora obratiti pažnja. Zahtev da nacije delaju moralno i da priznaju svoje sopstvene velike istorijske nepravde prema drugima je inače noviji fenomen. Od završetka Drugog svetskog rata, a posebno od kraja hladnog rata, pitanje moralnosti i pravde dobija veliku pažnju kao važno političko pitanje. Potreba za vraćanjem žrtvama iz prošlosti je postala veliki deo nacionalne politike i međunarodne diplomatije.

Ian Burma (1999) istakao je kontraverzne aspekte fokusiranja na identitet stvoren kroz viktimizaciju, u savremenim društvima. "Ono što je alarmantno", navodi Burma, "jeste stepen u kom je veliki broj manjina definisao sebe, pre svega, kao istorijske žrtve." To ne samo da "pokazuje nedostatak istorijske perspektive" već i "predstavlja veoma čudan izvor ponosa za članove te grupe". Burma ne negira važnost sećanja na patnje brojnih zajednica, već ispituje "kada kulture, narodi, religije ili nacionalne zajednice zasnivaju svoj zajednički identitet skoro u potpunosti na sentimentalnoj solidarnosti sa uspomenom na žrtve. To dovodi do istorijske kratkovidosti, ili, u ekstremnim situacijama, i do osвете". Problem, kako ga Burma vidi, jeste da ovaj osećaj viktimiziranosti "omete razumevanje među ljudima". To "ne može rezultirati uzajamnim razumevanjem", zaključuje Burma.

Na međugrupnom nivou, neophodan je konstruktivni dijalog između predstavnika grupa, koji omogućava obema stranama u konfliktu da dođu do razumevanja konflikta i njihove dinamike, kao i same istorije konflikta, i da nauče da su se slični konflikti desili i drugde. To može olakšati situaciju u jednoj zajednici, čak i nakon genocida epskih razmera poput onog u Ruandi (Staub, 2003). U njihovom dijalogu mora biti reči ne samo o prošlosti već i o pitanjima koja se odnose na sadašnjost i budućnost. Dakle, mnogo strpljenja i mnogo stručnog rada sa žrtvama jeste značajan faktor u savladavanju bolne prošlosti.

Oproštaj i pomirenje je gotovo nemoguće postići ispod nivoa površnog ako se posttraumatski stres suštinski ne prevaziđe. Čak i tada dobro je prepoznati da procesi uključeni u praštanje i pomirenje mogu da odigraju značajnu ulogu u prevazilaženju PTSP-a. Uzročna veza je obostrana; napredak u praštanju ili pomirenju ili u umanjivanju posttraumatskog stresa olakšava napredak u onom drugom procesu.

Postoje dva različita ali povezana pristupa praštanju. Jedan stavlja akcenat na žrtve, a drugi na odnos između žrtava i počinioca. Da bi se obezbedilo smanjenje stepena PTSP-a, fokus na žrtvi teži da pomogne žrtvi da prepozna ljudske kvalitete zajedničke i žrtvi i počiniocu. U skladu sa tim, koriste se različiti metodi i vežbe da bi se žrtva osposobila da prepozna kako loše tako i dobre aspekte sebe i svoje grupe, da teži i da ima kapacitet kako za “grešnost” tako i za “nevinost”. Drugim rečima, ovo pomaže žrtvi da postane svesna sebe kao celovite osobe – bez potrebe da poriče svoju pogrešivost i nesavršenstvo – čija su iskustva tokom čitavog života u porodici, školama, zajednicama, etničkim i religioznim grupama, radnim mestima imala ključnu ulogu u određivanju njene ličnosti i ponašanja. Kad žrtva prihvati svoju sopstvenu moralnu pogrešivost, verovatno je da će takođe prihvatiti i pogrešivost počinioca, i postati sposobna da uvidi i dobro i loše u drugome.

Obe strane, i žrtve i počinioci, često imaju prilično visoke moralne standarde prema onima koje su sami uključili u svoju moralnu zajednicu, ali istovremeno ne poštuju te iste standarde kad su u pitanju oni koji su iz te zajednice isključeni. Čak su i mnogi nacistički oficiri, organizatori nekih od najvećih ubijanja, smatrani dobrim očevima i porodičnim ljudima. Kapetani na brodovima koji su prevozili robove iz Afrike u Ameriku pod najgnusnijim uslovima često su bili sveštena lica u svojim crkvama. Beli doseljenici u SAD, koji su oduzimali zemlju od američkih domorodaca i ubijali one koji bi se usprotivili, u svojim zajednicama su smatrani hrabrim i moralnim. Ovo podvajanje je još izraženije kod onih koji imaju za to dobar razlog u svom negativnom iskustvu sa drugima.

Prepoznavanje i dobrog i lošeg u svim ljudima, kako u sebi tako i u drugima, olakšava proces praštanja žrtve počiniocu. Ali to može biti nedovoljno. Veoma često praštanje zahteva interakciju između žrtve i počinioca da bi se uspostavili uslovi potrebni za praštanje. Ova interakcija nekada poprima oblik pregovora između žrtve i počinioca. Treća strana, koja predstavlja zajednicu (kao što je medijator ili sudija), obično olakšava pregovore i određuje uslove ako počinioc i žrtva ne mogu da postignu dogovor. Interesantno je primetiti da se ponekad u sudovima takvi pregovori traže i u krivičnim stvarima pre nego što sudija izrekne kaznu osuđenom kriminalcu. Ova interakcija je opet različite vrste kada su u pitanju pojedinci, a sasvim drugačija ako su u pitanju grupe u kojima

nisu svi članovi žrtve ili počiniooci, ali koje imaju sopstvena, obično veoma snažna uverenja, interese i ciljeve, i najčešće razvijen narativ o sopstvenoj pravednosti i viktimizovanosti.

Uslovi sporazuma za praštanje očigledno variraju, i to u zavisnosti kako od prirode i ozbiljnosti povrede tako i od veze između žrtve i počiniooca. Žrtva može zahtevati potpuno priznanje, iskreno izvinjenje, kajanje, restituciju, kompenzaciju, samoponiženje ili samopromenu od počiniooca. Žrtva takođe može da traži neku formu kazne ili zatvaranja počiniooca. Praštanje je najverovatnije ako počinilac i žrtva prihvate zajednički postavljene uslove, kakvi god oni bili.

Pomirenje ide dalje od praštanja u tome da ne samo da prihvata nekoga u sopstvenu moralnu zajednicu već takođe uspostavlja ili vaspostavlja pozitivan, kooperativan odnos među pojedincima i grupama koje su se udaljile kroz zločine koje su jedni drugima učinili. "Pomirenje je završetak procesa koji počinje praštanjem" (Borris, 2003).

3. Uslovi za pomirenje

No razmotrimo neke od faktora važnih za započinjanje i održavanje kooperativnih odnosa, kao osnove stabilnijeg mira i stoga relevantnih za proces pomirenja. Neki od osnovnih principa koji se pominju u literaturi (Deutsch, 2008) su i sledeći:

1. *Obostrana bezbednost.* Nakon težeg sukoba svaka strana pokazuje zabrinutost za sopstvenu bezbednost, ali nedostaje spoznaja da ni jedna od strana ne može biti bezbedna ukoliko se i druga strana ne oseća bezbednom. Ako ni zbog čega drugog, zato što su nesigurni ljudi i grupe spremniji i za "preventivne" akte nasilja, kojima smatraju da mogu sprečiti negativne zamisli i akcije protivnika, bile one realno moguće ili samo zamišljene. Zbog toga, da bi se postigla stvarna bezbednost, potrebno je da obe strane postave za cilj međusobnu bezbednost. Nakon nasilnog konflikta, strah da će druga strana prekršiti dogovor o prekidu neprijateljstva i da će ponovo postupiti nasilno sporo nestaje. Jedan od najžilavijih konflikata na planeti, između Izraelaca i Palestinaca, izgleda da je najviše podstican baš ovom neuverenošću u sopstvenu bezbednost.

2. *Međusobno poštovanje.* Baš kao što istinska bezbednost od fizičke opasnosti zahteva međusobnu saradnju, zahteva je i sigurnost od psihološkog nasilja i poniženja (Lindner, 2006). Svaka strana se mora odnositi prema drugoj strani sa poštovanjem, ljubaznošću, učtivošću, koje se normativno očekuju u građanskom društvu. Uvrede, poniženje i neuviđavnost jedne strane obično vode recipročnom odgovoru druge strane i smanjenoj fizičkoj i psihološkoj sigurnosti. Nažalost, ovaj deo je dosta zapostavljen u Bosni i Hercegovini i, pravdajući nepoštovanje kulturološki uobičajenim ponašanjem prema drugome (čak i iz sopstvene zajednice), mir je doveden u konstantnu opasnost. Poštovanje prema drugoj osobi, u porodici, na ulici, na radnom mestu, u školi i drugim svakodnevnim okolnostima često brzo nađe svoju primenu i u političkim odnosima.
3. *Humanizacija druge strane.* Tokom žestokih sukoba svaka od strana teži da razvije negativne stereotipe i dehumanizuje drugu stranu, što će opravdati predstavu o drugoj strani kao zlom neprijatelju (Bar-Tal, 2000). Postoji velika potreba da u svakodnevnim kontekstima obe strane dožive jedna drugu ne samo kao pripadnike jedne nacije nego i kao roditelje, domaćine, decu školskog uzrasta, učitelje, trgovce, što će omogućiti da vide jedni druge kao ljudska bića sa više sličnosti nego razlika. Razne vrste kontakata mogu pospešiti ovu humanizaciju, čak i određene popularne televizijske serije koje prate živote ljudi sa vrlinama i manama iz jedne sredine ako su rado gledane u drugoj.
4. *Ekonomska sigurnost.* Zadovoljavanje osnovnih potreba za hranom, smeštajem i medicinskom negom često je ozbiljno ugroženo tokom nasilnog sukoba. Nedostatak ovih osnovnih uslova za život mora biti hitno rešen ukoliko se želi postići pomirenje. U Bosni i Hercegovini ima problema ove vrste, što čini da ljudi i egzistencijalnu nesigurnost generalizuju na međunacionalnu nesigurnost i time i nepoverenje. Međutim, taj problem, iako značajan, nije toliko dominantan kao u mnogim afričkim zemljama koje su posle sukoba upale u nepojmljivo siromaštvo.
5. *Obrazovanje i mediji.* Tokom dugotrajnog intenzivnog konflikta obrazovni sistem kao i mediji svake od sukobljenih strana skloni su iskrivljivanju slike o suprotnoj strani, tako da se članovi sopstvene

grupe nauče da posmatraju članove drugih grupa kao zle neprijatelje, dok se oni koji su najviše doprineli uništavanju neprijatelja opazuju kao heroji. Trajno pomirenje podrazumeva transformaciju obrazovnog sistema i medija unutar svake od grupa u svrhu postizanja triju ciljeva: a) nepristrasan pogled na sukob i istoriju, koji se suštinski podudara u obe grupe; b) obezbeđivanje informacija i podrške za nenasilne konstruktivne metode razrešenja sukoba; c) stvaranje pozitivne slike o mirotvorcima i miroljubivim osobama. Ovaj uslov je veoma teško ispuniti jer je često vezan za materijalne i druge interese, i to obično nekadašnjih *ratnih heroja*, a danas uglednih privrednika i vlasnika svega mogućeg.

6. *Pravičnost u rešavanju konflikta.* Čak i ako proces pomirenja uveliko traje, novi konflikti se neizbežno javljaju zbog raspodele ograničenih resursa, kao i spoznaje da se uslovi dogovora ne poštuju. Važno je preduhitriti pojavu tih konflikata i unapred uspostaviti pravila i zakone, eksperte (kao što su medijatori, arbitri, stručnjaci za rešavanje konflikta), institucije (kao što su sudovi) i druga sredstva i medijatore koji će se starati o konfliktima konstruktivno i pravedno.
7. *Obuzdavanje ekstremista na obema stranama.* Tokom dugotrajnih i žestokih sukoba na svakoj strani se javljaju ekstremisti posvećeni produbljivanju i nastavljanju sukoba. Postizanje nekih od postavljenih ciljeva za njih može biti manje zadovoljavajuće nego nastavljanje nanošenja štete drugoj strani. Trebalo bi uvideti da ekstremisti podstiču ekstremizam i na drugoj strani; na taj način se nehotično podržava nastavljanje konflikta uz postojanje ekstremista na obe strane. Neophodno je da sukobljene strane sarađuju u pravcu obuzdavanja ekstremizma u sopstvenim redovima i u obustavljanju aktivnosti koje podstiču i opravdavaju ekstremističke elemente na obe strane. Ovo je često teško postići. Ljudi moraju biti svesni da sopstveni ekstremisti direktno rađaju ekstremizam protivnika, koji je usmeren protiv njih lično, te iz toga izvući logičan zaključak da su i sopstveni ekstremisti i njima samima pretnja ma na šta se pozivali. Ekstremisti će tražiti priliku da isprovociraju druge da se uključe u destruktivne reakcije, u očekivanju da će njihove reakcije opravdati sliku druge strane kao zlog neprijatelja sa kojim se ne može imati miroljubiv i kooperativan odnos. Time će, takođe, pokušati da diskredituju umerene struje unutar sopstvene grupe kao slabe pomiritelje koji pomažu neprijatelju. Mnogobrojni internet

forumi su prepuni komentara u kojima ekstremni komentatori, prepuni navodne ogorčenosti, a u stvari puni zloradosti, jedva čekaju neku lošu vest kao dokaz da “smo mi naivni” i da se “s njima ne može”.

8. *Postepeno razvijanje međusobnog poverenja i saradnje.* Potrebno je u više navrata iskusiti uspešnu, raznovrsnu, obostrano korisnu saradnju, da bi se izgradio čvrst temelj međusobnog pomirenja među nekadašnjim neprijateljima. U ranim fazama pomirenja, kada je poverenje neophodno za saradnju, nekadašnji neprijatelji će biti voljni da ukažu poverenje trećoj strani (koja pristaje da nadgleda, kontroliše i garantuje za sprovođenje dogovora), ali još uvek nemaju poverenja jedni u druge ukoliko postoji rizik da će druga strana izneveriti saradnju. Danas, više od deceniju i po nakon završetka rata, postoji mnogo veći manevarski prostor za brojne vidove direktne saradnje. Kao što je to još pre pola veka pokazao poznati psiholog Šerif sa svojim saradnicima (Sherif et al., 1961), postavljanje nadređenih ciljeva (kao što je izgradnja mosta, škole ili bolnice koji će koristiti obema stranama) često je izvanredan način postizanja saradnje.

Značajno bi bilo stvoriti mešovite grupe čiji članovi imaju zajedničke identitete. Ukoliko su etnički ili verski identiteti još uvek pre svega izvor suprotstavljanja, a nacionalni odnosno državni identitet nemoguće stvoriti, postoje još uvek brojne mogućnosti jer je svaki čovek u socijalnom smislu karakterisan po mnogo čemu: generacijski, profesionalno, po interesovanjima itd. Nije nezamislivo da medicinsko osoblje na obe strane koje radi zajedno na lečenju bolesnika i prevenciji bolesti bude međusobno blisko uprkos etničkim razlikama. Ili građevinski radnici koji rade zajedno na rekonstrukciji puteva i mostova i grade domove; prosvetni radnici koji rade zajedno na stvaranju zajedničkog kurikuluma; pa čak i zakonodavci koji će zajednički doneti pravične zakone i stvoriti institucije. Osećajući se pripadnicima raznih grupa, ukidamo jednoznačnu podelu na nas i njih koja izrazito dominira u vreme sukoba.

4. Društveni i individualni nivoi i uslovi pomirenja

Kada razmatramo pomirenje među grupama, treba da imamo na umu da se ono može i treba postići na dva nivoa – na društvenom i individualnom,

mada između njih postoji značajna povezanost.

Ključni cilj pomirenja na društvenom nivou jeste da se poveća socijalni kapital preko obnavljanja društvenog ugovora, tj. implicitnog sporazuma između običnih građana i države, a koji se odnosi na prava i obaveze koje imaju obe strane. U funkcionalnim društvima građani pristaju da se odreknu nekih prava i da se povinuju zakonima države u zamenu za određena prava i zaštitu koju im država pruža. U društvima koja pate od dugotrajnih međugrupnih sukoba ljudi su izgubili veru u sposobnost vlasti da zaštiti njih i njihova prava i prestaju da se pridržavaju zakona. Potrebno je povećanje poverenja kako u institucije tako i u druge ljude – od onih nama najbližih pa do bivših neprijatelja. De Rivera (2004) ukazuje na to kako kada izgrađujemo kulturu mira s jedne strane moramo imati zamisao o idealnom cilju kome težimo, ali moramo imati u vidu i naše kapacitete kako za nasilje tako i za saradnju. U kulturi mira ljudi će se ponašati na način koji će promovisati uzajamnu brigu i dobrobit. Takva ponašanja bivaju podržana kroz određene institucionalne dogovore koji reflektuju određene društvene norme i vrednosti. Takva kultura nudi uzajamnu sigurnost kroz priznavanje različitosti, poštovanje identiteta pojedinca i razumevanje međuzavisnosti među ljudima.

Za izgradnju takve kulture od značaja je emocionalna klima među članovima određenog društva, izraženost njihovih nada, ali i strahova i strepnji. U jednom istraživanju u Bosni (Tuzla) i Srbiji (Beograd) (Petrović, Selimović, De Rivera, 2010) primenjen je standardizovan upitnik od 24 stavke sa sedmostepenom skalom slaganja i neslaganja, konstruisan od Josepha de Rivere da u brojnim kulturama širom sveta utvrdi taj ljudski potencijal za kulturu mira. U okviru centralnog dela upitnika utvrđivano je nekoliko indikatora emocionalne klime društva koji su od značaja za kulturu mira, i to ljutnja ili bes prema vlasti, strah od komunikacija, sigurnost, nesigurnost (kao nezavisna dimenzija), osećaj beznađe i socijalno poverenje. Pokazalo se da je najdominantniji faktor u obe zemlje bes na vladu, a i drugi elementi poput bespomoćnosti, nesigurnosti i straha su takođe izraženi, po čemu su rezultati za ove dve zemlje slični onima u drugim zemljama sa ekonomskim i društvenim problemima.

Dugotrajni konflikti, pored svog dugog trajanja, ostavili su iza sebe tragove razaranja. Ovi konflikti su uglavnom nasilni, često u velikoj meri, sa posledicama koje uključuju poginule i povređene. Često iz dugotrajnih

konflikata proizilaze humanitarne krize, i prvo što je potrebno uraditi nekada, čak i pre pomirenja, jeste rad na rešavanju problema kakvi su glad, zaraze i beskućništvo. Takođe, ako je borba naterala ljude na beg, postaće izbeglice kojima je potrebna pomoć. U intenzivnim dugotrajnim konfliktima može biti oštećena društvena infrastruktura (putevi, mostovi, električni sistemi itd.). Čak iako su formalno sklopljena primirja ili druge vrste ugovora, bezakonje i perzistentno međugrupno nasilje može dovesti do problema. Kao što je već napomenuto, fundamentalne društvene institucije, kakve su vlada, sudski i obrazovni sistem, ekonomske institucije (npr. banke, distribucija hrane), zdravstveni sistem i druge, u ovim uslovima mogu funkcionisati slabo ili čak uopšte ne funkcionisati. Svi pokušaji za pomirenje u ovakvim društvima nailaze na prepreke u ovim društvenim problemima u pozadini. Ovo svakako važi odmah nakon konflikta i u današnjoj situaciji, deceniju i po nakon prestanka rata, može se zanemariti. Ali to pokazuje dve stvari. Prvo, ma koliko nam neki uslovi izgledali trajni i nemogući za razrešenje, ipak se tokom vremena na njih zaboravi, jer budu u značajnoj meri ublaženi ili čak i potpuno prevaziđeni. S druge strane, i danas postoje mnoge prepreke koje su značajno suptilnije i potiču pre svega iz nedostatka političke volje za prevazilaženjem sukoba. No i one mogu biti snažne prepreke procesu pomirenja. Ali, nadajmo se da će se u sledećoj deceniji i o njima razmišljati kao o nečem prošlom. Sve ovo govori da na putu pomirenja ipak postoji napredak, ali i da je taj napredak jako spor i da su čitave generacije prinuđene da dobar deo svog života provedu uz brojne ometajuće faktore i svakodnevne probleme. Ukoliko bi se ovo osvestilo običnim građanima, velika je verovatnoća da bi se oni sami potrudili da denunciraju one koji prave teškoće, makar se zaklanjali iza nacionalnog identiteta, i pokušaju da ubrzaju proces normalizacije života, i zbog toga što bi time popravili kvalitet svog ličnog života.

Iz perspektive društva, zajednica je ta koja treba da bude zalečena, i ovaj zadatak često podrazumeva pitanja koja su u velikoj meri simbolična, kao što je jezik koji vođe koriste da formulišu otvorena pitanja u vezi sa konfliktom, ali i korišćenje grupnih simbola koji bi mogli podstaći na nasilje. Vođe se, opet, pozivaju (van konteksta) na neka prava i slobode ne vodeći računa o ograničenjima sloboda kada ugrožavaju druge. Zbog toga zvuči samo po sebi razumljivo kada se kaže da se jezičke formulacije češće koriste da se povredi ili ponizi drugi (od negiranja genocida, nazivanja entiteta genocidnim tvorevinama, pa sve do raznih sitnih čarki

kojima se vređa dostojanstvo druge strane). Još šire, simboličke elemente bi trebalo redizajnirati i reinterpretirati tako da podržavaju mir i pomirenje, na primer da se pri komemoracijama ističe važnost poštovanja drugog i promoviše koegzistencija da se neki grozni događaji ne bi ponovili, pre nego samo sopstvena viktimizacija i tuđa krivica, koja praktično vapi ako ne za osvetom a ono sigurno za distancom i trajnom odbojnošću prema drugoj strani. Ljudi takođe treba da imaju simbole koji ih vode ka mirnijoj budućnosti. Društvene uloge i norme bi možda trebale biti izmenjene tako da se veća pažnja usmeri na inkluzivnost i jednakost. Pozitivan primer bili su prošlogodišnji bilbordi u nekoliko gradova sa porukama iz Kur'ana o jednakosti ljudi, o važnosti pomaganja drugima itd.

Sredstva koja mogu da pokrenu grupe ka društvenom pomirenju obično počinju nekom vrstom ugovora ili formalnog sporazuma da bi se prekinula neprijateljstva. Osnovna ljudska prava moraju biti zaštićena, a sigurnosna pitanja su od izvanrednog značaja u periodu posle konflikta, te bi zakoni o sprečavanju nasilja, kao i diskriminacija i strategija kojima isključujemo druge i drugačije, trebali biti oštrij nego u stabilnim društvima i striktno poštovani, jer svaka mala neuravnoteženost pretili dalekosežnim posledicama. Pored primene postupaka koji su specijalno osmišljeni da promovišu pomirenje, poput formiranja "komisija za istinu i pomirenje", osnivanje komisija visoko stručnih eksperata koji bi istraživali sukob, procesuiranje zločina protiv čovečnosti, nuđenje amnestije pripadnicima regularnih vojnih snaga i programa reparacije za žrtve, koliko god je to moguće, trebalo bi koristiti i neke dodatne postupke. Trebale bi se pokrenuti medijske kampanje usmerene na bolje obaveštavanje javnosti i prevenciju budućih incidenata međugrupnog nasilja. Oblasti umetnosti i zabave mogu da odigraju posebnu ulogu u procesu pomirenja. Kroz razne forme umetnosti može se ponuditi dublje razumevanje konflikta, a i umetnosti i industrija zabave mogu da povežu ljude iz konfliktnih grupa u cilju razmene pozitivnih iskustava. U našem regionu, u značajnoj meri i u samoj Bosni i Hercegovini, postoji mnogo filmova koji daju ozbiljnu i kritičku analizu ratnih sukoba i iskustava ljudi iz tog i nakon tog vremena. Međutim, bilo bi dobro da postoji neka vrsta neutralne i kritičke analize tih ostvarenja da bi se iz njih izvukli opšteljudski zaključci i univerzalne poruke, kritikovalo svako nasilje i razumele i podržale žrtve. No, treba sprečiti razmatranje tih filmova u veoma ograničenom kontekstu, pošto tada postoji opasnost da umesto opšteljudske poruke dobijemo još jednu

potvrdu o sopstvenoj samoispravnosti i grešnosti drugog, jer je na filmu neko *njihov* bio loš momak, ili je film bio *njihova propaganda* jer su našu stranu prikazali u lošem svetlu.

Lideri sukobljenih grupa mogu da se ujedine u osuđivanju nasilja, i grupa koje ga podstiču ili sprovode, i na taj način modeliraju javni diskurs. Oni takođe mogu definisati skup, za obe strane proverljivih, budućih koraka, usmerenih ka međugrupnom miru. Ne sme biti potcenjena ni moć lidera da naprave i stvarne i simbolične gestove, koji unapređuju ciljeve pomirenja. No, kada je dominantna konfliktna kultura, svaki pozitivan pokušaj u negativnom svetu koji nas okružuje nailazi na veliki otpor, biva kritikovan čak i kao izdajstvo, a osuđuju ga većinom i obični ljudi, nesvesni da time direktno rade protiv sopstvenih interesa i sopstvene budućnosti. Ali lideri mogu da biraju, da koriste beneficije koristeći se strahovima ljudi i da na tome profitiraju zadržavajući funkcije i zarađujući novac, dok društvo stagnira ili propada, ili da rizikuju svoj položaj učinivši nešto da stvore atmosferu mira koja će se proširiti na celo njihovo društvo. U drugom slučaju moraju pokušati da se suprotstave “kulturi konflikta”, koja se često stvara za vreme dugotrajnih sukoba. Kulture konflikta su povezane sa stvaranjem podgrupa koje imaju stečene interese za održavanje konflikta. Da bi se krenulo ka pomirenju, ove grupe trebaju da budu ili marginalizovane (ako promovišu konfliktne ideje) ili uhapšene (ako nastavljaju da čine krivična dela) ako se želi da napori za pomirenje uspeju. Čini se da je jasno da pomirenje na društvenom nivou zahteva hrabre lidere sa vizijom, koji su posvećeni popravljajući nefunkcionalnih međugrupnih odnosa nastalih kao posledica dugotrajnog konflikta. Moguće je da će čineći to izgubiti jedne izbore, ali ako ostanu dosledni i istrajni toliko da ih javnost proceni kao iskrene i ozbiljne gotovo je izvesno da će odneti pobjedu. O tome svedoče i precizna istraživanja Sergeja Moscovicia, uglednog francuskog socijalnog psihologa (1985), koji je pokazao da dosledna i jedinstvena manjina može imati i ima uticaj na većinu da prihvati njena gledišta. Jedan od najčuvenijih citata Margaret Mead kaže da mala grupa posvećenih ljudi može da promeni svet, i dodaje da se u stvari samo to uvek i dešavalo.

Psihološke posledice dugotrajnih međugrupnih konflikata često nisu ništa manje ozbiljne od društvenih posledica. Prvo i najvažnije jesu teške misli i gorke emocije članova sukobljenih grupa koji se nose sa gubitkom voljenih, kao i sa sopstvenim fizičkim bolom, traumom i patnjom. Oni mogu

doživljavati širok opseg negativnih emocija, kakve su bes, ljutnja, strah, bespomoćnost, poniženost, gnušanje, krivica, defanzivnost, žaljenje i mnoge druge. Verovatno je da će mnogi članovi ovih grupa u različitom stepenu patiti od posttraumatskog stresnog poremećaja ili će pak manifestovati simptome prolongiranog stresa (anksioznost, psiho-fiziološki simptomi, depresija itd.). Osobe koje su uključene u ovakve konflikte konstantno se osećaju ugroženima, a mogu se osećati i nesigurno i ranjivo. Naravno, snažne emocije vremenom blede, ali dugotrajni i kumulativni stres usled “tihe” frustracije zbog sporog rešavanja problema kako na društvenom tako i na ličnom planu ima veoma negativno psihološko dejstvo.

Osnovni cilj na individualnom nivou pomirenja jeste ublažiti patnju koju su ljudi doživeli za vreme konflikta i probuditi im volju i obezbediti sredstva da krenu napred prema mirnoj koegzistenciji.

Da bi se postigli ovi krajnji ciljevi, potrebno je preduzeti brojne specifične korake. Potrebno je zadovoljiti bazične psihološke potrebe ljudi za priznanjem, poštovanjem i prihvatanjem, kao i za osećanjem sigurnosti (Burton, 1990). Ljudi bi naročito trebali biti ohrabrivani da ne vrednuju sopstveni identitet po cenu omalovažavanja identiteta pripadnika drugih grupa. To može biti težak zadatak jer ne postoji neka objektivna mera, već se to koliko vredimo obično utvrđuje u poređenju sa drugima. Takođe, neophodno je da bude stvoren bar minimalan nivo međugrupnog poverenja (Bar-On & Kassem, 2004). Smanjivanje nivoa destruktivnih negativnih emocija pobuđenih konfliktom (npr. mržnja, ljutnja, strah, krivica) takođe je važan cilj. Uz to, važno je smanjiti nivo stresa. Trebalo bi promovisati oprostaj, pokajanje i težnju za iskupljenjem.

Valja se usmeriti i na osećanja nepravde i nepoštenja koji prožimaju period tokom trajanja i nakon završetka dugotrajnih konflikata. Treba uložiti napore kako bi se ispravile pojedinačne nepravde nastale tokom konflikta da bi se mogla staviti tačka na događaje iz prošlosti. Potrebno je uložiti napore da bi se održala nada u zajedničku budućnost, koja uključuje zajedničke ciljeve i uzajamno priznavanje ljudskosti kroz uticanje na smanjenje predrasuda, stereotipa i pogrešnih predstava o drugim grupama i njihovim članovima. Ciljevi programa u ovom smeru bi takođe trebali da unaprede međugrupno razumevanje, promovišu međugrupno prihvatanje i stvore održive načine za koegzistenciju. U okviru napora za pomirenje,

i na društvenom i na individualnom nivou, potrebno je posvetiti pažnju odlučivanju o tome kome su ovi naponi najpotrebniji s obzirom na to da su raspoloživa sredstva za promovisanje pomirenja uglavnom ograničena. Da li su to pre svega žrtve PTSP-a, čija bolna iskustva stalno podsećaju da negativni efekti rata još traju, ili mladi koji bi mogli biti pokretačka snaga za čitavo društvo, ili zaposleni u sektorima gde je saradnja najpotrebnija, ili možda sve te i druge grupe proporcionalno?

U većini konflikata na obe strane postoje i žrtve i zločinci. Naravno, najčešće na jednoj strani ima više žrtava. Počinioci su u poziciji da se brane i opravdaju svoje akcije. U mnogim slučajevima njihove akcije izazivaju kod njih osećaj krivice i srama zbog ponašanja koje nije u skladu sa njihovim sopstvenim moralnim načelima. Svakako, ovaj proces je retko javan, nego je češće skriven i žudnja za poricanjima, racionalizacijama i opravdavanjima je izuzetna upravo zbog izuzetnog unutrašnjeg pritiska. Žrtve moraju da se nose sa sopstvenom fizičkom i mentalnom patnjom. One takođe mogu osećati krivicu, u ovom slučaju zato što su preživele. U nekim trenucima pitaju se i šta su to one uradile te ih je zadesila ovakva nesreća. I žrtve i počinioci mogu odbijati da podele svoja iskustva sa drugima, kao što je to slučaj sa mnogim osobama koje su preživele holokaust i njihovom decom (Bar-On & Kassem, 2004), što može omesti napore za pomirenje. Osobe koje ne učestvuju u borbi mogu zažmuriti na gnusna ponašanja članova sopstvene grupe i poricati bilo kakvu krivicu za učestvovanje u društvenom sistemu koji je omogućio manifestovanje ovih ponašanja.

Na kognitivnom nivou, članovi obeju grupa mogu doživeti akutni osećaj nepravde. Članovi obeju grupa će takođe opažati da su njihovoj grupi, od strane druge grupe, oduzeta određena prava. Može im nedostajati vera u sopstveno društvo i mogu biti nepoverljivi prema drugima, uključujući i osobe koje pokušavaju da pomire sukobljene grupe. Njihovi stavovi prema drugoj grupi se graniče sa mržnjom i stereotipi o pripadnicima drugih grupa su polarizovani i izuzetno negativni. Druga grupa je verovatno opažana kao veoma homogena, to jest ko god da je "jedan od njih" isti je kao i svi drugi. Sopstvena grupa se maksimalno razlikuje od drugih grupa i postoji izuzetna pristrasnost prema sopstvenoj grupi. Kao posledica ovoga, većina međugrupnih interakcija je bazirana na kategorijama, što znači da se drugi opažaju pre svega zavisno od toga kojoj grupi pripadaju. Preciznije, pripadnici drugih grupa će verovatno biti opažani kao niža bića. Ovakva

dehumanizacija članova druge grupe može biti tako obuhvatna da se članovi drugih grupa isključe iz moralnog univerzuma posmatrača, što dovodi do toga da izvršenje nekih od najnečovečnijih zločina nad njima bude opravdano bez osećaja krivice ili kajanja. Pripadnici jedne grupe će, skoro bez izuzetka, smatrati sebe moralno superiornim u odnosu na ostale. Mišljenje pripadnika jedne grupe o onima koji toj grupi ne pripadaju i njihovim akcijama će biti ispunjeno raznim nepravilnostima. Članovi drugih grupa će uglavnom biti okrivljeni za negativne akcije, pri čemu će se ignorisati postojeći situacioni pritisci. Loše su postupili zato što su inače loši, a ne zato što nisu mogli drugačije u određenoj situaciji. Nasuprot tome, malo je verovatno da će im se priznati da su uradili nešto pozitivno i ovakve aktivnosti uglavnom neće biti zapamćene, za razliku od onih negativnih (Ybarra et al., 2000). Ovo dovodi do toga da se druga grupa posmatra kao nepopravljivo negativna u svojim crtama i ponašanjima. Veoma je teško boriti se sa ovako negativnim gledištima. Ona imaju i indirektne negativne posledice. Ukoliko znaju da će ih drugi tretirati negativno i odbaciti dobronamerna nastojanja, tretirajući ih kao neiskrena i suštinski zlonamerna, ljudi gube želju i da pokušaju da učine nešto pozitivno, te nema pozitivnih koraka. Ako se na inicijative onih najdobronamernijih odgovori u stilu “šta sad hoćete, sve vi to radite sa potajnim namerama, prvo se izvinite za sve ono prethodno“, i slično, uprkos tome što takvi ljudi i u svojoj grupi bivaju oštro kritikovani i proglašavani izdajnicima, vrlo je mala verovatnoća da će se neko odvažiti na takav postupak i dovesti sebe pod unakrsnu vatru obeju strana. O tome svedoči i skorašnji pokušaj jednog od uglednih bošnjačkih lidera koji je najoštrije kritikovan od zlonamernih ali uticajnih medija u tom stepenu da taj lider nije mogao ni da se kandiduje na izborima za mesto koje je planirao. Istraživanja sugerišu da je pripadnicima jedne grupe potrebno više pozitivnih informacija da bi izmenili negativne predstave o pripadnicima drugih grupa nego da bi izmenili, u sličnom stepenu, negativne predstave o članovima sopstvene grupe (Ybarra, et al., 2003). Takođe, manje verovatno je da će ljudi ispravno procesuirati informacije koje su kontradiktorne njihovim predstavama o pripadnicima drugih grupa. Očekujući najgore od članova drugih grupa, oni se unapred negativno ponašaju prema njima, te na taj način povećavaju šanse da će pripadnici drugih grupa potvrditi negativna očekivanja koja su imali od njih. Mišljenje o pripadnicima drugih grupa je uglavnom pojednostavljeno i konkretno. Razlike među grupama u pogledu bazičnih vrednosti će uglavnom biti preuveličane, i na taj način sprečiti opažanje vrednosti koje su zajedničke za sve grupe.

Razmatrajući teške socijalne i psihološke uslove koji preovlađuju u periodu (kao što vidimo ne samo neposredno već i dugo godina) nakon dugotrajnih konflikata, važno je pokušati razumeti tehnike i psihološke procese koji mogu biti korišćeni za ostvarenje pomirenja. Navešćemo neke od postojećih programa i tehnika za unapređenje međugrupnih odnosa, a zatim i prodiskutovati neke od psiholoških procesa koji su se pokazali značajnim za pomirenje.

5. Mogući programi za unapređenje međugrupnih odnosa

Mnogi programi za poboljšanje međugrupnih odnosa su od značaja za pomirenje, ali problem je što su razvijeni u određenoj kulturi i za određeni problem pa većina mora biti suštinski izmenjena da bi u potpunosti odgovarala temi pomirenja i ovom geografskom području. Diskutovani psihološki uslovi pokazuju da se međugrupni odnosi pogoršavaju tokom konflikta, stvarajući na taj način uslove koji su daleko lošiji od uslova koji preovlađuju u funkcionalnim multietničkim društvima. Znači, ciljevi pomirenja u zemljama nakon rata se kvalitativno razlikuju od ciljeva poboljšanja međugrupnih odnosa u stabilnim multietničkim društvima poput SAD-a, te u skladu sa tim i programi kreirani za pomirenje moraju biti različiti. Razmotrićemo četiri osnovna tipa programa i tehnika međugrupnih odnosa koji bi mogli biti prilagođeni za programe pomirenja: edukativni, kontaktni, programi bazirani na veštinama i programi zaceljivanja.

5.1. Edukativni programi

Ovi programi su bazirani na ideji da je neznanje ključna komponenta negativnih međugrupnih odnosa. Oni pretpostavljaju da će pružanje informacija o vrednostima, normama, verovanjima, ponašanju i iskustvima pripadnika drugih grupa iskoreniti negativne stavove, stereotipe i diskriminaciju (Camicia, 2007). Ovo su, u suštini, obrazovni programi, i oni se, u izvesnoj meri, oslanjaju na didaktičke pristupe aktuelnim informacijama o pripadnicima drugih grupa. Uz to, najviše se oslanjaju na simulacije, igranje uloga i druge interaktivne vežbe.

Možda najviše korišćeni edukativni programi jesu razni programi multikulturalnog obrazovanja (Banks, 1997). Ovi programi su trenutno

popularni u velikom broju demokratskih i stabilnih društava i teško ih je primeniti tokom početne faze napora za pomirenje, kada obrazovne institucije možda još ne funkcionišu najbolje. Ali nakon 15 godina mira, možemo pokušati. Ovi programi teže da poboljšaju međugrupne odnose omogućujući učenicima sa znanjem, veštinama i stavovima da učestvuju u društvenom, građanskom i kulturnom životu raznovrsnog društva (Banks, 1997). Multikulturalno obrazovanje i drugi programi podučavanja su ograničeni na školsko okruženje i zahtevaju funkcionalan obrazovni sistem i obučene nastavnike da bi bili efikasni. Besmisleno je zadovoljavati formu i opteretiti učenike sa dva dodatna časa sedmično ako sam sadržaj i predavači ne ispunjavaju uslove koji bi omogućili uspešnost kursa. Najčešće se realizuju sa srednjoškolcima iako programi postoje i za mlađe i starije učesnike. U mnogim društvima multikulturalno obrazovanje bi zahtevalo nove materijale za program pošto se istorija međugrupnih odnosa u većini društava predaje iz perspektive dominantne grupe (ili svaka grupa ima program za svoje članove). Obrazovni programi, kakvo je multikulturalno obrazovanje, jesu investicija u mirniju budućnost. Može biti i nekih kratkoročnih dobiti od ovih programa, ali pravi rezultati se postižu vremenom.

Još jedan program podučavanja koji je primarno školski jeste moralno obrazovanje. Ovi programi su često zasnovani na Kohlbergovim teorijama moralnog razvoja (Kohlberg, 1969). Oni uglavnom podučavaju moralnom rezonovanju, najčešće kroz ispitivanje moralnih dilema i njihovih implikacija. Neki programi moralne edukacije naglašavaju moralni diskurs i pokušavaju da utisnu poštovanje i interpersonalnu osetljivost, kao i da promovišu toleranciju i razumevanje drugih. Programi moralnog obrazovanja bi mogli poslužiti nekim od ciljeva pomirenja kroz naglašavanje moralnosti, poštovanja, tolerancije i pravde. Oni bi najverovatnije bili efikasni za učenike/studente srednjeg i visokog obrazovnog nivoa, koji su dovoljno mentalno zreli da procesuiraju moralna pitanja. Oni će neizbežno dovesti do kompleksnih pitanja koja se odnose na nedavni konflikt, a koja mogu biti emotivno nabijena i moralno kompleksna. Ali i njih mogu sprovoditi nastavnici koji su dobro obučeni i koji se mogu nositi sa tako teškim diskusijama.

Program podučavanja za odrasle, koji može biti primenjen u mnogim društvima koja su prošla dugotrajne konflikte, jeste trening različitosti.

On uglavnom ohrabruje učesnike da poštuju razlike među rasnim, etničkim i kulturalnim grupama. Neki programi različitosti pokušavaju da promovišu promene u strukturi i klimi organizacije u kojoj se sprovode i da ih na taj način učine tolerantnijim i otvorenijim. Na primer, jedna korporacija ima program koji se ne bavi samo podučavanjem pojedinaca da cene različitost, već uključuje i promene u procedurama odabira kadrova, formiranje podgrupa za zaposlene iz manjinskih grupa i novi kriterijum učinka koji naglašava nošenje sa raznovršnošću bez konflikata i postizanje afirmativnih akcionih ciljeva (Sessa, 1992). Programi za trening različitosti koriste i didaktičke (npr. predavanja, pisano štivo) i interaktivne tehnike (npr. igranje uloga, simulacije). Uopšteno govoreći, oni pružaju informacije o različitim grupama prisutnim u datom radnom okruženju, zajedno sa informacijama o zakonima relevantnim za međugrupne odnose u kontekstu organizacije. Onako kako se danas sprovode, najveći deo programa različitosti teži da kratko traje, ali po potrebi mogu trajati i duže. U društvima koja teže pomirenju ovi programi mogu biti posebno korisni u vladinim organizacijama.

5.2. Kontakt programi

Brojni programi za poboljšanje međugrupnih odnosa su kreirani tako da podrazumevaju međugrupni kontakt u kontrolisanom okruženju. Jedan primer ovakvog programa jesu međugrupni dijalozi (Gurin et al., 1989). Programi međugrupnog dijaloga obično obuhvataju seriju diskusija licem u lice i iskustvenih vežbi među članovima dveju grupa, podstaknutim od voditelja. Iako se većina dijaloga sprovodi u akademskom okruženju, takođe mogu biti sprovedeni u radnim organizacijama, vladinim institucijama, ali i u komšiluku ili sličnoj zajednici. Cilj ovih dijaloga jeste da poboljšaju međugrupno razumevanje i pruže učesnicima veštine potrebne za interakciju koja prevazilazi granice među grupama. Za razliku od ostalih programa međugrupnih odnosa, u ovom pristupu konflikt se često otvoreno iznosi i o njemu diskutuje. Učesnici su ohrabrivani da izraze svoja osećanja i diskutuju o svojim reakcijama na predrasude, stereotipe, diskriminaciju i konflikt.

U akademskom okruženju grupe za dijalog obuhvataju uglavnom deset do dvadeset učesnika (Nagda et al., 1995). Podjednako su zastupljeni učesnici iz dveju grupa koje su bile u sukobu. Grupe se sastaju pod vođstvom treniranih

voditelja iz svake grupe čiji je zadatak da vode diskusiju i pomognu učesnicima da se pridržavaju pravila koja doprinose produktivnoj razmeni stanovišta. Voditelji naglašavaju iskrenost i otvorenost i očekuju da učesnici poštuju jedni druge i ne sude. Oni ohrabruju učesnike da pomognu članovima druge grupe da razumeju njihovu perspektivu, a ne da pokušavaju da pobede drugu stranu, kao što je to slučaj u debati. Tokom dijaloga učesnici počinju da cene mišljenje i dobrobit ljudi koji se razlikuju od njih, uče o vrednostima koje su zajedničke za obe grupe. Na taj način međugrupni dijalog može biti veoma korisno sredstvo za postizanje pomirenja, kada su članovi obeju grupa spremni da se sastanu u strukturisanom okruženju koje pruža mala grupa. Ove programe je teško realizovati sa mladim ljudima (mlađim od 15 godina) i onima sa minimalnim obrazovanjem jer je njima teško da uoče osnovna pravila produktivnih dijaloga.

Drugi tip programa koji uključuje međugrupni kontakt je kooperativno učenje. Programi za međugrupno kooperativno učenje su korišćeni širom SAD-a, kao i u drugim zemljama, u cilju poboljšanja međugrupnih odnosa. Oni mogu biti posebno korisni u integrisanom školskom okruženju u kom se smatra da je loše imati učenike fokusirane direktno na međugrupne odnose, koji su suviše nestalni. U okviru ovih programa, međugrupni kontakt se dešava u malim grupama za učenje u kojim struktura zadatka i nagrade zahteva interakciju licem u lice i međuzavisnost. Učenici mogu dostići sopstvene individualne akademske ciljeve samo radeći zajedno sa članovima grupe. Sadržaj ovih programa čine materijali tradicionalnog programa, ali predstavljeni u novom formatu. U jednoj verziji ovog pristupa materijali su podeljeni na onoliko segmenata koliko ima učenika u grupi i svaki učenik je odgovoran za podučavanje drugih studenata o svom delu materijala (Aronson et al., 1978). Nastavnici olakšavaju rad timova za učenje. I učenici i nastavnici moraju biti obučeni za prihvatanje svojih novih uloga. Nalik na druge tehnike koje se koriste u školi, i ovaj program predstavlja investiciju u budućnost. Ali njegova upotreba je ograničena tamo gde suprotstavljene grupe pohađaju škole odvojeno, što je nažalost najčešća praksa u Bosni i Hercegovini.

Jedan od zanimljivih programa baziranih na kontaktu jesu centri izgrađeni u cilju poboljšanja obrazovnih programa u mešovitom jevrejsko-arapskom gradu u Izraelu, u skladu sa pristupom na nivou zajednice. Ovaj projekat uključuje rad u školama u cilju poboljšanja uspeha dece, rad sa roditeljima

u cilju promocije obrazovanja i koegzistencije i rad sa direktorima i političkim liderima iz obeju grupa (da bi program bio uopšte omogućen). U okviru škole, ovaj program se odvija kroz grupe za kooperativno učenje. Jedna komponenta programa za roditelje se sastoji od jevrejsko-arapskih radionica koje vode voditelji iz obeju grupa. Ove radionice se fokusiraju kako na teme vezane za međugrupne odnose tako i na razvoj zajedničkog obrazovnog plana za čitav grad. Direktori i funkcioneri u zajednici su postali grupa zastupnika promena u obrazovanju i zajedno su radili na obezbeđivanju sredstava za škole. Ovo je samo jedan od desetina programa koegzistencije koji su primenjeni u Izraelu između prve i druge palestinske intifade (Hertz-Lazarovitz et al., 2004).

5.3. Programi bazirani na veštinama

Neki programi intergrupnih odnosa su dizajnirani da podučavaju veštine koje promovišu pozitivne međugrupne odnose. Na primer, mnogi programi rešavanja konflikata su dizajnirani tako da pomognu članovima sukobljenih grupa da razreše međugrupna neslaganja u zajednici i školskom okruženju. Medijacija, pregovori i konsultovanje treće strane su primeri tehnika koje se uče u ovim programima. Ciljevi ovih tehnika su ublažavanje ili razrešavanje interpersonalnih konflikata na miroljubiv način. U nekim programima učesnici su učeni veštinama medijacije koje mogu koristiti za nošenje sa sopstvenim konfliktima ili u konfliktima među drugima. Pristup učenju je uglavnom veoma interaktivan i uključuje vežbanje i igranje uloga u razrešavanju konflikata. Ovi programi se mogu primenjivati na osobe svih uzrasta. Većina programa koji trenutno postoje nisu specifično orijentisani na rešavanje međugrupnih konflikata, ali nema razloga zašto ne bi mogli biti prilagođeni za tu svrhu. Prilagođavanje tih programa za korišćenje u međugrupnim konfliktima bi zahtevalo podučavanje učesnika da uzmu u obzir istoriju grupe i karakteristike koje bi mogle uticati na njen pristup međugrupnim konfliktima. U zajednicama koje rade na pomirenju moglo bi biti od značaja formiranje centara za razrešavanje konflikata ili centara za medijaciju kao sredstava prevencije da međugrupni konflikti ne eskaliraju.

5.4. Programi zaceljenja i rešavanja problema

Programi zaceljenja su dizajnirani tako da se odnose na emocionalnu traumu i na potrebe ljudi pogođenih dugotrajnim konfliktima, dok su

programi za rešavanje problema više orijentisani ka zaceljenju zajednica pogođenih dugotrajnim konfliktima. Relativno novi pristup zaceljenju uključuje rad na kolektivnoj traumi, tako što se naratori dele u manje grupe, koje uključuju članove konfliktom pogođenih grupa. Jedan primer ovakvog pristupa je primenjen u Izraelu između Jevreja i Palestinaca (Bar-On & Kassem, 2004). Studenti iz obeju grupa su se sreli da bi podelili svoje priče o traumama koje su njihove porodice doživele za vreme tadašnjeg konflikta između grupa kojima pripadaju. Olakšavanje izlaganja na kraj sa osećanjima ovih učesnika, koja su nastala kao reakcija na priče, potpomognuto je od dvaju voditelja, po jednog iz svake grupe. Kazivanje ovih priča pružilo je studentima priliku da porade na svom nerešenom bolu i besu. Tehnika pripovedanja je stvorila empatiju za drugu grupu i podstakla obostrano poverenje i poštovanje među učesnicima. Konačni cilj programa je bio da se pomogne učesnicima da nauče da izađu na kraj sa traumatičnim iskustvima koja je njihova grupa doživela. Ovi programi su sprovedeni među odraslim osobama, tako da se ne može pretpostaviti da li bi bili efikasni sa osobama mlađim od 18 godina.

Sličan program koji je korišćen kao pomoć za rešavanje konflikata i nalaženje rešenja za međugrupne probleme mogao bi biti adaptiran i za upotrebu u naporima za postizanje pomirenja. Ovaj pristup, poznat kao grupe za rešavanje problema, usmeren je na učesnike koji zauzimaju pozicije koje im obezbeđuju moć i uticaj u pojedinim grupama (npr. savetnici u vladi, novinari, vodeći biznismeni, naučnici) (Fisher, 1990; Kelman & Cohen, 1986). Ako je moguće, učesnici se sastaju na neutralnom terenu. Diskusije su potpomognute nepristrasnim voditeljima, koji su dobro upoznati sa konfliktom, ali nisu članovi nijedne grupe. Radionice su uglavnom kratke ali intenzivne. Voditelji postavljaju osnovna pravila, daju plan rada i podstiču konstruktivnu diskusiju. Pokušavaju da stvore sigurno okruženje tako da učesnici mogu otvoreno da se izražavaju. Oni podržavaju analitički pristup konfliktu i podstiču učesnike da pokušaju da razumeju stanovišta druge grupe. Izvesno vreme se troši na iznenadne ideje za kreativno rešenje konflikta. Očekuje se da će učesnici preneti ove ideje donosiocima političkih odluka u svojim grupama (npr. savetnik ministra – ministru). Za uspeh pomirenja, učesnici ovakvih grupa bi trebalo da budu više orijentisani ka pronalaženju kreativnih načina za promociju pomirenja nego ka rešavanju samog konflikta.

5.5. Internet sajтови

U porastu je broj internet sajtova koji su stvoreni u cilju poboljšanja međugrupnih odnosa. Postoji samo ograničena literatura o korišćenju interneta za promovisanje međugrupnih odnosa, ali ipak se nudi širok spektar mogućnosti koje bi trebalo istražiti (Gorski, 2004). Na primer, mogu se, između ostalog, pružiti podaci o multikulturalnom obrazovanju, ponuditi forum za razmenu ideja, pružiti neke ideje za napredak. Nažalost, sajber prostor je najčešće postao središte pokazivanja najekstremnijih stavova onih koji na tom mestu mogu da prođu nekažnjeno zbog širenja mržnje i potpune netolerancije.

Opisani programi mogu biti relevantni za pomirenje u većoj ili manjoj meri, ali potrebno je razviti nove, koji će odgovoriti na niz posledica nasilnih konflikata, i koji mogu da ostvare mnoge ciljeve pomirenja. Ovi programi bi trebali biti osmišljeni da ostvare specifične ciljeve, kroz povezivanje psiholoških procesa o kojima ćemo još diskutovati sa određenim tehnikama koje vode promenama. No, postoji potreba i za evaluacijom (i to nepristrasnom!) programa koji su sprovedeni da bi se odredilo šta funkcioniše, pod kojim uslovima i šta su razlozi. Potrebno je da razumemo i kratkoročne i dugoročne rezultate programa. Kao što je važno razumeti šta funkcioniše, podjednako je važno razumeti i šta ne funkcioniše, da se vreme, naponi i sredstva ne bi trošili na programe koji ne doprinose pomirenju. Rezultati ovih evaluacija trebaju biti objavljeni i dostupni što široj javnosti.

Svi opisani programi zavise od njihove uspešnosti uticaja na psihološke promene. Ovi procesi su predmet značajnog broja teorijskih radova i istraživanja. Njihovo razumevanje je ključno za poboljšanje postojećih tehnika i za stvaranje novih.

6. Identitet i poštovanje drugog u procesu pomirenja

Otpor prema pomirenju na nivou grupe može proisteci iz značaja koji ima unutargrupna identifikacija. Negativni stavovi prema drugim grupama najčešće nisu proistekli iz neposrednog iskustva sa konkretnim pripadnicima suparničke grupe, već su rezultat unutargrupne identifikacije

i opažanja drugih grupa kao ugrožavajućih. Ako se žele uspostaviti relativno harmonični odnosi i dugotrajni mir, neophodno je restrukturisanje granica između sopstvene i drugih grupa. Ako se želi umanjiti međusobno ugrožavanje grupa, mora biti postignuto razumevanje među grupama, koje prevazilazi formalne dogovore i uključuje umerenije i balansiranije viđenje drugog. Ali su ovi procesi otežani u situacijama u kojima su posledice konflikata izražene. Kriesberg (1998) tvrdi da u cilju istinskog pomirenja pojedinci moraju “staviti na stranu osećanja mržnje, straha i gnušanja, da odbace predstave o drugima kao opasnim i nehumanim, i da napuste želju za osvetom i odmazdom” (str. 84). Međutim, opraštanje ne znači zaboravljanje prošlosti. Čak se veruje da dolazak do pomirenja može biti olakšan ako postoji saznanje o pogrešnim postupcima u prošlosti, nudište istinskog izvinjenja, obezbeđivanje odgovarajuće restitucije i, na kraju, traženje i, ono što je najizazovnije, prihvatanje oproštaja (Tutu, 1999). Procesu namenjeni smanjivanju međugrupnih predrasuda, o kojima je bilo reči, mogu biti od pomoći u saznavanju prošlosti i uspehu zajedničkih napora za napredovanjem, menjanjem načina na koji članovi različitih grupa opažaju jedni druge.

Pošto priroda konflikata značajno varira, naučne discipline kao što je socijalna psihologija ne mogu ponuditi jedno jednostavno uputstvo za dolaženje do rešenja. Međutim, socijalna psihologija može identifikovati brojne međugrupne i interpersonalne procese koji su fundamentalni za razumevanje i poboljšavanje međugrupnih odnosa. Ove teorije predstavljaju značajna sredstva za razvoj strategija i konkretnih intervencija u cilju promovisanja mira. Adekvatno korišćenje ovih sredstava u postkonfliktnoj situaciji može biti od pomoći diplomatama i mirotvorcima u njihovim pokušajima da odu dalje od odrednica specifikovanih formalnim ugovorom o miru ka dubljem istinskom prihvatanju i pomirenju.

Dok se smatra da su suparništva i omalovažavanja zasnovana na negativnim aspektima društvene hijerarhije, nasilje i rat su zasnovani na neukrotivim međugrupnim konfliktima. U tom pogledu poštovanje izgleda kao prirodni protivotrov za obezvređivanje i delegitimizaciju, koji karakterišu antagonističke, suparničke odnose. Poštovanje je stav i ocena sopstvene moći da prihvatimo drugoga i pronađemo načine da olakšamo sebi takva prihvatanja koja mogu biti ključ pomirenja. Kada o pomirenju govorimo u svakodnevnim terminima, misli se na razrešavanje neslaganja i obnavljanje

odnosa. Iz perspektive rada na intergrupnim konfliktima i izgradnji mira pomirenje može biti definisano kao “proces razvijanja uzajamnog prilagođavanja koji vodi pomirenju između dve antagonističke, ili nekada antagonističke, osobe ili grupe” (Kriesberg, 1998: 1-2) ili “politika posleratne rekonstrukcije, kreirana u cilju izgradnje mira među osobama među kojima već dugo postoji neprijateljstvo” (Ackermann, 1994: 230).

Poštovanje olakšava i promoviše pomirenje; ono dozvoljava mogućnost da istovremeno više perspektiva ima ispravnu tačku gledišta. Poštovanje uključuje tretiranje suparnika kao jednakog učesnika, čak iako nam se ne dopada njegovo gledište. To podrazumeva neku vrstu atributivne velikodušnosti u interpretiranju reči i namera drugoga, suzdržavajući se od sopstvenih uvredljivih i grubih procena, i dopuštajući svim stranama da učestvuju i utiču na tok i razrešenje konflikta. Ipak, razmatrajući jedinstveno okruženje socijalnog konflikta, situacije u kojima je poštovanje najpotrebnije su upravo one situacije u kojima je najmanje verovatno da će poštovanje biti uspostavljeno ili obnovljeno. Sa svoje tačke gledišta, svaka strana u konfliktu drugu stranu posmatra kao moralno nedostojnu; one jedna drugu posmatraju sa prezirom. Prezir je snažno odbijanje, znak da je razgovor završen i poricanje bilo kakve mogućnosti za pomirenje. Na putu ka pomirenju ukoliko postoji prezir gotovo je nemoguće graditi međusobno poštovanje.

Postoji oštra razlika u opažanju stanja unutar grupe i van grupe. Priroda neprijateljske interakcije, “mi naspram njih“, ogleda se i u opažanju druge grupe (npr. nacije) kao suparničke i neprijateljske. S obzirom na to, u oštrim socijalnim konfliktima veću pažnju je potrebno posvetiti bezuslovnim i stabilnim karakteristikama konfliktima nego slučajnim, zavisnim, za određeni konflikt specifičnim karakteristikama. Stavimo sada naglasak na pripisivanje nemoralnosti i opažanje intergrupnih (naspram intragrupnih) razlika koje je, kako se čini, nemoguće prevazići. Nasilni konflikti, koji uključuju bol i sećanje na razaranja, surovost i gubitak, stvaraju ukorenjene negativne predstave o neprijatelju kao neljudskom biću. No sa takvim predstavama u glavama ljudi i u javnom govoru i političkim debatama ne može se pomeriti značajno unapred. Zato postoji zahtev za *rehumanizacijom* drugoga (v. Volkan et al., 1990), da se započne sa poštovanjem drugoga i da se drugi oseća poštovanim. Čak i neprihvatanje nekih naizgled bazičnih socijalnih normi i osnova

kohezivnosti ne mora da bude nužno za normalan, miran suživot, kada postoji opšte poštovanje. Uzmimo za primer Kraljevinu Belgiju, koja se sastoji od pripadnika dvaju naroda – Flamanaca i Valonaca, koji nužno ne vole sopstvenu zemlju, ne zadrhti im srce kada čuju himnu, niti su u bilo kom smislu nužno emocionalno vezani. Ali strogo poštuju pravo drugoga, i tolerantnošću prema drugoj strani osiguravaju i sopstvenoj etničkoj grupi siguran i prosperitetan život.

Nadler (2002) pravi razliku između dvaju tipova konflikta koji se razlikuju u pogledu cilja pomirenja, što je od velikog značaja za izgradnju međusobnog poštovanja međusukobljenim stranama. U prvom slučaju socio-emocionalnog pomirenja cilj je “harmonija među nekada suprotstavljenim stranama u jednom, ujedinjenom društvu“, dok je u drugom slučaju instrumentalno pomirenje “mirno koegzistiranje u dva odvojene društva” (131). U obe ove vrste konflikta *rehumanizacija* i priznavanje prava drugoga su ključni elementi za izgradnju poštovanja i promovisanje pomirenja. A ipak, svaki slučaj (Bosna, Ruanda, Čile, Bliski istok, Kašmir, Kavkaz) predstavlja jedinstveni izazov koji stoji pred ovim promenama.

Ukoliko bivši protivnici nastave da žive u istoj državi, kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini, povećavaju se šanse da se javi problem, kao i u drugim sličnim slučajevima, ali se takođe otvara i mnoštvo mogućnosti za primenu određenih strategija povezanih sa izgradnjom novog zajedničkog identiteta i menjanje percepcije nemoralnosti. Nažalost, za razliku od zemalja poput Južnoafričke Republike, gde je mogućnost za izgradnju jedinstvenog nacionalnog identiteta odnosno naglašavanje nadređenog nacionalnog identiteta moglo dovesti do opažanja zajedničkih karakteristika sukobljenih strana, u BiH je situacija komplikovanija, jer su delovi populacije, po etničkom identitetu, bliži većinskim grupama u susednim zemljama nego onima s kojima dele zajedničku državu. No, iako je taj zajednički državni identitet, koji bi bio snažniji od etničkih, praktično nemoguće dostići bez uključivanja čitavih etničkih zajednica, a ne samo njihovih delova, ne treba odustati od formiranja barem raznih užih zajedničkih identiteta koji se ne podudaraju sa etničkim ili verskim. Ukoliko je nekome značajan samo nacionalni identitet, svi koji nisu iz njegove nacije biće opaženi kao drugi, čak i kao oni koji mogu da naškode i prema kojima treba biti oprezan. Ali ako smo sa nekim ljudima slični po drugim karakteristikama, poput zanimanja, interesovanja za sport, liberalnim idejama, ili zajedničkoj

strasti ka filmovima, njih takođe možemo doživljavati kao svoje i na taj način uključiti mnogo veći broj ljudi u krug onih s kojima imamo nešto zajedničko i koje bar ne preziremo.

Socijalna psihologija se bavi zajedničkim identitetom grupe (v. npr. Gaertner & Dovidio, 2000) i ističe potencijal jedne nove, nadređene kategorije. Iako je razvijena u kontekstu predrasuda i rasnih odnosa, a ne toliko u kontekstu nasilnih konflikata, teorija zajedničkog identiteta grupe naglašava pozitivan uticaj rekategorizacije članova drugih grupa u sopstvenu grupu preko nadređenog identiteta koji može obuhvatiti druge (često antagonističke) identitete, barem parcijalno. Dakle, upravo suprotan proces od deljenja i ucrtavanja veoma čvrstih granica, što su procesi karakteristični za eskalaciju konflikata. Pokazano je da ovakva rekategorizacija doprinosi razvoju međugrupnog poverenja, umanjuje predrasude i doprinosi razvoju pozitivnih stavova prema drugim grupama. Jasno je da je ovakav zajednički identitet veoma teško izgraditi u situacijama nakon nasilnih konflikata i opterećeni sećanjem na njih, ali se ipak, bez obzira na to, radi o potencijalno moćnoj strategiji koja je konzistentna sa ciljevima jednog inkluzivnog društva.

Kako se razvija i jača identitet grupe, slede ga pozitivna atributivna pristrasnost i opažanje moralnosti drugih, novih članova. Češće opažanje pozitivnih namera drugih može poslužiti za slamanje granica između grupe kojoj pripadamo i drugih grupa (Deutsch, 1973). Ovo je jedan potencijalno pozitivan rezultat međugrupne interakcije koji je, na sreću, nemoguće izbeći u jednoj političkoj zajednici, gde ljudi svakodnevno imaju priliku za suočavanje sa drugima u bar nekim aspektima života i rada. Mnogo je manja verovatnoća da se ovakav kontakt ostvari u slučaju dveju odvojenih političkih zajednica koje teže mirnoj koegzistenciji (nezavisne susedne države). U ovom slučaju kontakti su generalno više prinuđeni da budu formalni, često zahtevaju posebne napore da bi se spojile grupe iz oba društva. Iako se na ovaj način mogu stvoriti mogućnosti za stvaranje zavisnosti među društvima (npr. ekonomske veze), najverovatnije je da će većina međugrupnih kontakata biti ostvarena između lidera koji rade na razrešenju konflikta, pomirenju i političkim pitanjima.

Kada ratni protivnici žive zajedno u jednoj državi, veća je verovatnoća da će imati prilike za interakciju; ovo može predstavljati prilike kako

za krah napora za dolaženje do mirnog rešenja tako i prilike za njihov maksimalan uspeh. Ali kontakt i komunikacija nisu rešenja sama po sebi, oni mogu poslužiti za intenziviranje unutargrupne identifikacije i intergrupne hostilnosti između velikih neprijatelja (Pruitt & Kim, 2004). Pomirenje je dugotrajan proces, a ne razgovor kojim se sve rešava preko noći. No, dugoročni kontakt svakako može obezbediti priliku za uviđanje humanosti članova drugih grupa i prepoznavanje sličnosti njihove sa našom situacijom. Tokom vremena, izmenjene i poboljšane evaluacije niza konkretnih članova drugih grupa mogu poslužiti za odustajanje od automatskih negativnih atribucija i neprijateljskih viđenja grupe kao celine (npr. Pettigrew & Tropp, 2006).

Mogućnosti za izražavanje mišljenja i priznavanje izraženog mišljenja drugog takođe podstiču poštovanje i krajnje pomirenje. Verovatno se stoga toliko ističe sloboda štampe i govora. Međutim, ona može da ima i negativne posledice ako se zloupotrebljava da se, pozivajući se na takvu vrstu slobode, održava konfliktna atmosfera, ističući isključivu pravednost sopstvene strane i krivicu i omalovažavanje drugih.

Još jedan aspekt slobode govora i važnosti slušanja drugog jeste mogućnost koja se mora dati žrtvama da ispričaju svoje priče. Na ovaj način ne samo da to može pomoći samim žrtvama da otkriju šta se zaista desilo njima bliskim osobama i da olakšaju svoje žaljenje već to ima i snažnu simboličku vrednost. Poznata su veoma uspešna ovakva saslušanja u Južnoj Africi koja su u suštini bila *rituali poštovanja* jer su žrtve na taj način imale priznanje čitave nacije – priznanje njihove humanosti, i priznanje da su povređeni i da se sa njima nepravedno postupalo. Bez obzira na kontraverzne stavove u pogledu davanja amnestije počiniocima, čini se da je značaj stvaranja ovakvih načina za izgradnju poštovanja nesporan. Ali, nažalost, svaki, pa i najplemenitiji akt koji se može zamisliti, može biti snažno potkopan i obesmišljen od onih kojima ne odgovara poboljšanje međugrupnih odnosa i uopšte stanja u društvu. Mnoge žrtve i udruženja žrtava vide svoje supatnike sa druge strane kao neprijatelje, i tako postaju još jednom žrtve, ovoga puta neprimerenih političkih ambicija onih koji ih žele iskoristiti samo zato da bi dokazali viktimizaciju svoje grupe i podlost onih drugih. Podle vođe takvih poduhvata verovatno mogu da profitiraju na taj način, ali samim žrtvama sigurno neće biti bolje.

Veoma su važni gestovi pomirenja lidera (Osgood, 1962) i oni mogu biti podsticaji za pomirenje, posebno ako nisu bili iznuđeni (npr. od međunarodne zajednice), jer nakon pozitivnih gestova druga strana može početi da preispituje namere one strane koja je viđena kao antagonistička. Značaj ovakvih jednostranih gestova je očigledan u pokretanju procesa u pozitivnoj spirali. Dobar primer jeste značaj i uspeh Sadatovog puta u Jerusalim 1977. godine. Taj njegov postupak je bio neočekivan i bez sumnje mu je naneo štetu na ličnom planu s obzirom na negativnu reakciju arapskog sveta. Uprkos postojanju velike sumnjičavosti, njegova poseta je dovela do toga da Izraelci počnu sa preispitivanjem Sadatovih (egipatskih) motiva, koji su do tada tumačeni jedino kao neprijateljski. Nakon posete, Izraelci su počeli da *uslovno* posmatraju Egipćane kao moralnije i dobronamernije, i time kao osobe koje u većoj meri zaslužuju poštovanje. Bosanskohercegovački i drugi balkanski lideri bi pravu odanost i istinsku posvećenost dobrobiti svog naroda mogli da iskažu kroz ovakve hrabre gestove, a ne kroz lupanje u “junačke grudi” i dalje rasplamsavanje ili bar održavanje mržnje kroz navodnu odbranu “naših žrtava” i okrivljavanje “njihovih dželata”.

Neki oblici rituala poštovanja bi u određenoj meri bili korisni i za lidere kao predstavnike svojih grupa i za one koji su direktno učestvovali u sukobima. Ovde bi moglo spadati i izvinjenje, koje ima i određenu simboličku vrednost jer pokazuje da počinioci priznaju moralnu vrednost i poštuju drugog. Iako se istraživanja uglavnom fokusiraju na interpersonalne, a ne na intergrupne odnose, dobijeni nalazi sugerišu da su izvinjenja povezana sa većom empatijom za počinioca, kao i sa manjom osvetoljubivošću, besom, agresijom i izbegavanjem kod žrtava (McCullough i sar., 1998). U kontekstu napora za postizanje pomirenja i uspostavljanje mira, izvinjenja su pokazatelj poštovanja prema drugom.

Poštovanje se, generalno govoreći, izražava kroz prihvatanje da se sasluša ono što drugi ima da kaže i da se dopusti postojanje mogućnosti za pomirenje. Bilo da se dešava u okviru jedne države ili između suseda, između običnih članova grupe ili lidera, takva otvorenost ka perspektivama drugih je ključna na putu ka pomirenju. To slušanje ne treba da bude isključivo takvo da se pronade nešto na šta će se odgovoriti iz naše perspektive – *sukobljavajuće* slušanje, nego uključuje dopuštanje proste mogućnosti da je drugi u pravu – građansko slušanje po Carteru (1998). Usredsređujući se prvo na slušanje,

na mogućnosti za međusobni uticaj, strane mogu početi da posmatraju svoje protivnike kao vredne tog početnog poštovanja. Važno je shvatiti da poštovanje drugog ne podrazumeva nužno slaganje sa njim. Prolazeći kroz proces koji podrazumeva tretiranja drugog s poštovanjem i poštovanje nas od strane drugog, može tokom vremena dovesti do izmene u procenama drugih i promovisati istinsko pomirenje među suparničkim grupama.

Poštovanje ne znači slaganje, već pre svega slušanje i razumevanje da i drugi imaju pravo da utiču na rešenja. Naravno, to nije lako postići, naročito posle nasilnih konflikata. Ta rešenja do kojih bi se došlo kompromisom bila bi protivna nekim elementima slike o pravednosti sopstvenih ciljeva svake od strana. Ipak, mnogo je lakše na putu ka pomirenju ohrabrivati i promovisati poštovanje nego naklonost, empatiju i altruizam. Poštovanje je vredno i neophodno je za stvaranje intergrupne komunikacije. "Poštovanje podrazumeva određeni obzir prema interesima drugih, ali ne toliko da budu usvojeni kao sopstveni. Poštovanje je razumniji rođak altruizma. U poštovanju se javlja briga za interese drugih više sa uzdržanošću nego sa entuzijazmom. Osoba može poštovati svoje suparnike ili čak svoje neprijatelje bez naklonosti za njihove ciljeve ili aktivnog usvajanja istih" (Reiman, 1990).

Neki autori (Crocker et al., 2008), da bi napravili razliku između funkcionalnih i nefunkcionalnih oblika ponašanja, govore o egosistemu, gde ste vi ili vaša grupa sa svojim ciljevima i interesima središte svega, i ekosistemu, gde se vodi računa o svim uključenim akterima, njihovim pojedinačnim interesima i međusobnim odnosima. Oni zaključuju da ciljevi egosistema doprinose silaznim spiralama, dok ciljevi ekosistema doprinose stvaranju uzlaznih spirala u međugrupnim odnosima. Jedna od zamerki ovom pristupu jeste da je stranama, ipak, suviše opasno da dopuste da se spuste zaštitni mehanizmi, ukloni opreznost i preuzme rizik za stvaranje pozitivne međugrupne dinamike, jer događaji iz prošlosti pokazuju da je opasnost od članova drugih grupa realna. Zaštitni mehanizam je formiran zbog događaja iz prošlosti i izgleda kao da je neophodan radi opstanka, ali time se dovodi do potpunog nepoverenja prema drugim grupama i, u isto vreme, punog poverenja ljudi samo u svoje strahove. Međutim, opreznost može dovesti do samoispunjujućeg proročanstva predrasuda i diskriminacije. Ako očekujemo od nekoga negativnu reakciju, mi tako organizujemo sopstveno ponašanje da je negativna reakcija izvesna, što nam stvara utisak da je naš početni stav

bio ispravan. Veoma je teško biti oprezan na potpuno konstruktivan način. Autori smatraju da je bolje da ljudi budu odgovorni i svesni, kao i da poštuju uverenja i poglede drugih (pri čemu nije nužno da se slažu sa njima), nego da budu u strahu od drugih.

Druga zamerka ovom pristupu jeste da pomera usmerenost sa stereotipa, predrasuda i socijalnih struktura, koji stvaraju prepreke za pravednost, jednakost i socijalnu pravdu, ka dubljem fokusu na sebe. Motivacija egosistema pojačava efekte stereotipa i predrasuda. Kada su ljudi vođeni egosistemom, neuspešni su u stvaranju onoga što žele. Za ljude koji sebe opažaju kao agente socijalne promene, svest o ovim procesima je važno sredstvo koje im omogućava da postanu uspešniji agensi promene. Prvi korak ka stvaranju pravednog i poštenog sveta jeste da i sami postanemo pravedne i poštene osobe. Baš kao u čuvenoj Gandijevoj maksimi “Budite promena koju želite da vidite u svetu.”

Treća zamerka ovom pristupu jeste da podstičući ljude da se fokusiraju na sopstvenu odgovornost za silazne spirale u međugrupnim odnosima možemo time okriviti i žrtve. Zašto bi se žrtve predrasuda i diskriminacije fokusirale na sopstvene egosisteme kada su u stvari krivi oni koji realizuju te predrasude i diskriminaciju? Mada, u silaznim spiralama međugrupnih odnosa svi veruju da su bar na neki način žrtve, a da su drugi krivci. Ako sve žrtve čekaju da napadači promene svoje ponašanje, silazna spirala će se nastaviti unedogled. Najbolja mogućnost za stvaranje promene jeste da se krene od sebe, na mestima gde pojedinac ima odgovornost, jer sa tih mesta pojedinac može delovati kao poluga, stvarajući uzlaznu spiralu u međugrupnim odnosima.

Zašto bi neki lider želeo da se pomeri od ciljeva egosistema ka ciljevima ekosistema u međugrupnim odnosima? Razlog je u tome da troškovi dinamike egosistema i silaznih spirala u međugrupnim odnosima mogu biti ogromni, uključujući i brojne nevine žrtve. Iz perspektive ekosistema, lider paradoksalno može najviše doprineti dobrobiti svoje grupe ako brine o dobrobiti drugih grupa. Javlja se i pitanje političkog oportunizma, tako značajno za političare u regionu: da li lider koji pređe sa ciljeva egosistema na ciljeve ekosistema rizikuje da izgubi podršku svojih pristalica? Moguće je da će pristalice koje su vođene ciljevima egosistema biti razočarane ili čak besne na lidera koji se sada vodi ciljevima ekosistema, jer ovakva

promena može biti preteća za osobe koje su snažno uvučene u dinamiku sopstvenog sistema. Međutim, lideri bi trebali imati u vidu da su lideri koji su bili vođeni vizijom ekosistema, kakvi su Mahatma Gandhi, Nelson Mandela i Martin Luther King, među najinspirativnijim ličnostima u istoriji, a promene za koje su se oni zalagali su trajne i na korist a ne na štetu njihovih pristalica.

7. Psihološki procesi tokom procesa pomirenja

Postoje tri fundamentalne oblasti psiholoških procesa koji su uključeni u postizanje međugrupnog pomirenja: afektivni, kognitivni i bihevioralni procesi. Mada je ovakvo razlikovanje važno u analitičke svrhe, ovi procesi su inače nerazlučivo ispreplteni.

7.1. Afektivni procesi

Anksioznost i osećanje ugroženosti su dugoročne posledice nasilnog konflikta. Istraživanja pokazuju da anksioznost i osećaj ugroženosti vode i ka drugim negativnim emocijama i negativnom stavu prema pripadnicima drugih grupa (Stephan & Renfro, 2002). Smanjenje osećanja anksioznosti i ugroženosti je jedan od preduslova da bi se došlo do pomirenja. Osećanje ugroženosti se može umanjiti kroz obezbeđivanje pravih informacija o pripadnicima drugih grupa. Kontakt licem u lice, pod povoljnim uslovima, takođe može umanjiti osećaj ugroženosti.

Drugi afektivni proces koji može igrati ključnu ulogu u pomirenju je empatija. Tip empatije koji je najrelevantniji za pomirenje je kapacitet da se oseti bol i patnja pripadnika druge grupe kao sopstvena. Empatija sa pripadnicima drugih grupa može dovesti do brige za njihovu dobrobit i pozitivnijih osećanja prema njima (Batson i sar., 1997; Dovidio i sar., 2004). Empatija može delovati kao suprotna sila tendenciji da se druga strana krivi za patnju koju su članovi grupe doživeli. Empatija može biti podstaknuta kroz prikazivanje u mas-medijima iskustava obeju grupa, a na individualnom nivou kroz dijaloge i vežbe kao što su igranje uloga.

Treći proces, koji je primarno afektivan, podrazumeva da ljudi postaju svesni neusklađenosti između svojih vrednosti i ponašanja. Mnogi ljudi

se u vreme nasilnih konflikata ponašaju na načine koji krše njihova fundamentalna moralna načela i vrednosti. Dakle, kasnije je moguće motivisati ih da promene svoje stavove i ponašanje tako što će im se ukazati na neusklađenost između njihovog ponašanja i vrednosti. U ovom slučaju postoji opasnost da će na ovakav postupak ljudi odgovoriti nalazeći opravdanja za svoje stavove, ali psihološka neugoda izazvana svesnošću o ovoj neusklađenosti se ipak može usmeriti ka usklađivanju ponašanja i stavova prema drugoj grupi, tako da budu više u skladu sa njihovim proklamovanim moralom i vrednostima. Pomaganjem osobama koje su doživele nesklad između sopstvenih vrednosti i ranijeg ponašanja da uvide da mogu promeniti svoje buduće ponašanje i stavove tako da budu u skladu sa vrednostima umanjila bi se i nelagodnost koju osećaju zbog svog ranijeg ponašanja, čime bi se izbeglo da olakšanje od nelagodnosti traže u samoopravdavanju.

Četvrti afektivni proces proizilazi iz teorije socijalnog učenja i naglašava naučene asocijacije između objekata i emocija, uključujući asocijacije između društvenih grupa i afektivnih odgovora na njih (Bandura, 1986). U dugotrajnim konfliktima ljudi su naučili da povezuju drugu grupu sa negativnim afektima kroz neposredno iskustvo, socijalizaciju i izloženost medijima. Kao posledica toga, ljudi se automatski (kao u Pavlovljevom eksperimentu sa psima) te grupe plaše, ne vole je i izbegavaju. Bilo bi stoga dobro, po principima bihevioralnih teorija, modifikovati asocijacije između spoljnih grupa i negativnih afekata, povezivanjem tih grupa sa pozitivnim iskustvima i informacijama.

U vezi sa navedenim je i proces koji podrazumeva osećanje kajanja. Ljudi koji veruju da su stereotipije pogrešne osećaju krivicu ili samokritičnost (kajanje) kada primene stereotipe na druge grupe (Devine, 1989). Osobe koje su motivisane da promene svoje oslanjanje na stereotipe mogu da nauče da koriste samoregulatorne procese na način koji vodi suzbijanju takvih stereotipa. Nažalost, postoje dokazi da osobe koje se jako oslanjaju na predrasude, i koje dakle ne mogu biti motivisane da promene svoje stavove, na pokušaje da se navedu da se osećaju krivim mogu odgovoriti pojačanim besom prema drugoj grupi. Dakle, izazivanje kajanja je nešto što se mora raditi sa oprezom. Naravno, posle dugotrajnih konflikata ljudi se mogu ohrabriti da usvoje norme bez predrasuda i zamene svoje stereotipe nepristrasnim reakcijama. U stimulisanju takvih promena

značajnu ulogu mogu odigrati sredstva masovne komunikacije, ali i lideri obeju grupa. Međutim, ovakav tip informacija se verovatno najbolje uvodi kroz obrazovni program ili dijaloge u malim grupama i radionicama.

Usko povezano sa idejom kajanja je stanovište o kolektivnoj krivici, koje podrazumeva da i grupa kojoj pojedinac pripada snosi određenu odgovornost za patnju članova drugih grupa (Branscombe et al., 2002). Kolektivna krivica može voditi ka pokušajima da se popravi nepravda učinjena drugim grupama, ali često je u pitanju nestalna emocija i ljudi se najčešće čvrsto opiru preuzimanju bilo kakve kolektivne odgovornosti za negativne aspekte ranijih ponašanja pripadnika sopstvene grupe. Još jedna ideja koja je povezana sa tim je moralna sramota ili bes zbog ponašanja pripadnika sopstvene grupe, za koju se, u laboratorijskim istraživanjima, pokazalo da umanjuje predrasude (Dovidio i sar., 2004). Obe emocije mogu biti podstaknute da se jave u dijalogu gde ljudi uče o patnjama koje je njihova sopstvena grupa prouzrokovala drugoj grupi, ali one takođe mogu biti aktivirane jednostavno učenjem o nepravdama koje su počinili pripadnici te grupe, a koje dolaze iz verodostojnih izvora.

7.2. Kognitivni procesi

Stvaranje kognitivne empatije takođe može pomoći umanjivanju predrasuda. Pojedinci doživljavaju kognitivnu empatiju kada preuzmu ulogu druge osobe i pogledaju svet iz njene perspektive. Kognitivna empatija može biti promovisana i za vreme procesa pomirenja, pomaganjem ljudima da dođu do saznanja o dugim grupama, naročito o njihovim pogledima na svet i njihovim običajima, normama i vrednostima. Takođe, kognitivna empatija može pomoći ljudima da saznaju o načinima na koje pripadnici drugih grupa vide njihovu grupu. I ovde sredstva masovne komunikacije mogu odigrati značajnu ulogu u prenošenju ovog tipa informacija, ali i ovaj proces se takođe može podsticati u školama ili u dijalozima u malim grupama i radionicama.

Dugotrajni konflikti skoro sigurno dovode do toga da članovi obeju grupa onu drugu vide kao veoma različitu od sopstvene, na načine koji su u skladu sa grupnim identitetom. Menjanje ovih verovanja bi trebalo da vodi poboljšanju međugrupnih odnosa. Značajni dokazi ukazuju da opažanje drugih kao sličnih sebi uvećava simpatije prema njima (Byrne,

1971). Ipak, ka ciljevima pomirenja može se napraviti značajan korak kroz davanje informacija koje ukazuju da su grupa kojoj pojedinac pripada i druga grupa u osnovi slične. I ovde sredstva masovne komunikacije i obrazovne ustanove izgledaju idealno opremljene za obezbeđivanje ove vrste informacija.

Polarizacija međugrupnih predstava, koja karakteriše međugrupne konflikte, dovodi do toga da se drugi prvenstveno i u najvećoj meri posmatraju sa stanovišta identiteta sopstvene grupe. Ukoliko bi se ljudi mogli navesti da stupe u kontakt sa članovima drugih grupa kao nezavisnim pojedincima, umesto da budu posmatrani kao pripadnici grupe, to bi moglo oslabiti tendencije ka pravljenju tako oštih distinkcija među grupama (Dovidio et al., 1998). Kada se umanju značaj grupnog identiteta, ljudi počinju da upoznaju jedni druge kao pojedince. Ovaj proces personalizacije pripadnika drugih grupa verovatno se najbolje može ostvariti u interakcijama “jedan na jedan” ili u malim grupama, gde se mogu ostvariti pozitivni pojedinačni kontakti. Ovakve interakcije ruše monolitnu percepciju drugih grupa kroz pružanje preciznih informacija o pojedincima iz drugih grupa, kao i informacija o heterogenosti tih grupa. U veoma izdvojenim društvima, kao što su ona koja su prošla kroz dugotrajne sukobe, takve interakcije se retko dešavaju spontano, pa se zato moraju aktivno promovisati u oblastima rada, obrazovanja i drugim oblastima.

Tendencija da se pozitivno reaguje isključivo u okviru jedne grupe može biti relativizovana podsećanjem ljudi da postoje višestruke socijalne kategorije kojima pripadaju i da se mnoge od njih na kompleksne načine prepliću sa identitetima članova drugih grupa. Stoga, predrasude prema određenim grupama mogu biti oslabljene ako ljudi postanu svesni da postoje značajne kategorije zajedničke sopstvenoj grupi i drugim grupama, kakve su starost, pol, društvena klasa, interesovanja, društvene i radne uloge. Osveščivanje višestrukih zajedničkih identiteta čini da razlike između sopstvene grupe i drugih grupa blede.

Drugi efikasan način da se oslabi oslanjanje na posmatranje sopstvene grupe i drugih grupa kroz kategorije jeste da se članovima obeju grupa omogući da o sebi razmišljaju kao o članovima jedne nadređene grupe (Gaertner et al., 1999; Sherif, 1966). Ove nadređene kategorije, kakve su radna, školska ili mesna zajednica, ili čak čovečnost uopšte, mogu poboljšati međugrupne

odnose. Nekada druga strana, sada biva opažena kao deo veće grupe u kojoj smo i mi sami. Stvaranje nadređenog identiteta ne podrazumeva gubljenje prošlog grupnog identiteta, već samo da je stvoren jedinstveni identitet (Gaertner et al., 1994). Međutim, tranzicija ka novim, nadređenim identitetima, dugotrajan je proces. Može početi personalizacijom članova drugih grupa, tako što ćemo ih upoznati prvenstveno kao individue. Pozitivni stavovi, nastali kao posledica ovakvih kontakata, mogu se generalizovati na drugu grupu kao celinu, vodeći ka njenoj pozitivnijoj evaluaciji. Pozitivna evaluacija druge grupe može, zatim, olakšati proces opažanja te grupe kao dela nadređene grupe.

Dugotrajni konflikti često podrazumevaju i pristrasno izveštavanje o drugoj grupi, koje obiluje dezinformacijama i negativnim stereotipima. Pružanje tačnih informacija o drugim grupama je usmereno na poništavanje jednog od osnovnih uzroka negativne predstave o drugoj grupi, neznanja. Informacije o sličnostima među grupama i varijabilnostima unutar svake grupe, o motivima koji leže u pozadini postupaka pripadnika drugih grupa mogu izmeniti iskrivljenu predstavu stvorenu tokom konflikta. Naročito je teško boriti se protiv negativnih stereotipa. Istraživanja pokazuju da negativni stereotipi o pripadnicima drugih grupa mogu biti oslabljeni ako se ljudi ohrabruju da obrate pažnju na informacije koje su u suprotnosti sa njihovim stereotipima, pa onda uzroke neodobravajućeg ponašanja moraju pronaći ne u lošim drugima nego u sebi samima (Mackie et al., 1992). Na stereotipe će uticati i ako je veći broj pripadnika drugih grupa prikazan u različitim situacijama suprotno od postojećeg stereotipa, jer je tada teško objasniti i odbaciti takve informacije. Ove informacije mogu biti pružene kroz edukacijski sistem, u medijima, ili u interakciji licem u lice, posebno ako takva interakcija uključuje uzajamnu međuzavisnost, s obzirom na to da to izgleda ohrabruje ispravno opažanje drugih (Fiske, 2000).

7.3. Bihevioralni procesi

Brojna istraživanja pružaju dokaze da međugrupni kontakti mogu poboljšati međugrupne odnose u izvesnim uslovima. Glavni među ovim uslovima su podjednak status u situacijama kada dolazi do kontakta, saradnja u potrazi za zajedničkim ciljevima, opažanje zajedničkog interesa i zajedničke humanosti te podrška od nosilaca vlasti (Allport, 1954; Pettigrew, 1971). Ipak, u opsežnom razmatranju dokaza o efektima kontakta, pokazano je da povišen

nivo međugrupnog kontakta može poboljšati međugrupne odnose, čak i u odsustvu optimalnih uslova (Pettigrew & Tropp, 2006). Mada se optimalni uslovi za ostvarenje kontakta malo verovatno dešavaju prirodno i sa velikom učestalošću u periodu posle nasilnog konflikta, njih je moguće podsticati u školama i radnim okruženjima. Raznovrsnost programa međugrupnih odnosa, kao što su oni koji se oslanjaju na kooperativno učenje i grupe za dijalog, stvaraju ove uslove (Slavin, 1995; Stephan & Stephan, 2001).

Ako ljudi uvide da su njihovi kontakti sa pripadnicima drugih grupa korisni, verovatno će promeniti svoje stavove i mišljenja o njima. U škole i na radna mesta mogu se uvesti podsticajni modeli koji bi promovisali pozitivne međugrupne interakcije. Podsticaji mogu biti korišćeni i u programima zajednica koji su kreirani da dovedu pripadnike dveju sukobljenih grupa u interakciju koja je korisna. To ne mora nužno da uključuje previše formalne stvari, čak su i bolji efekti u sportskim i zabavnim događajima. Na ljude utiču i modeli kojima su izloženi. Vodeći biznismeni i ministri, kao i nastavnici ili lekari, mogu u javnosti promovisati model pozitivnih međugrupnih odnosa.

Učenje o članovima druge grupe u interakciji licem u lice može biti moćno sredstvo za poboljšanje međugrupnih odnosa. Ovakve interakcije pružaju priliku za samootkrivanje, koje može da aktivira empatiju. Obostrana samootkrivanja mogu da stvore atmosferu poverenja (Derlega et al., 1993). Pozitivni efekti će se verovatno povećati ako se samootkrivanje dogodi u kontrolisanim situacijama, gde preovlađuju uređena pravila i koje su modelirane od voditelja. Ovakvi tipovi interakcija su karakteristični za grupe za dijalog. Jedna studija o samootkrivanju u kontekstu programa multikulturalne edukacije je pokazala da su ona ojačala identitet sopstvene grupe i povećala prihvatanje identiteta druge grupe (Davidman, 1995). Štaviše, mnoge od karakteristika programa multikulturalnog obrazovanja, kao što su njihovo trajanje, otvorenost komunikacije, neformalnost i korišćenje interaktivnih vežbi, pospešuju klimu u kojoj samootkrivanje može postati intimnije i samim tim poboljšati međugrupne odnose. Izbor trenutka za samootkrivanje je važan i u svakodnevnim društvenim odnosima, ali ima još veći značaj u odnosima između članova grupa koje su nedavno bile sukobljene. Previše samootkrivanja, koje dođe prerano u novim međugrupnim odnosima, naročito o bolnim pitanjima, može da bude kontraproduktivno.

Na osnovu znanja o nekim od ključnih psiholoških procesa koji utiču na poboljšanje međugrupnih odnosa možemo da dizajniramo programe koji će se koristiti u procesima pomirenja. Pored toga, tehnike koje su razvijene u ranijim programima mogu biti prilagođene za primenu u procesu pomirenje kroz inkorporisanje psiholoških procesa za koje se zna da podstiču pozitivne promene. Ali su neophodna i dalja istraživanja psiholoških procesa, kao i jasnije teorije. Na primer, u vezi sa vremenskim okvirom za pomirenje ne zna se puno o sadržinskim aspektima. Nesumnjivo, naponi za procesuiranje tuge, bola, besa i mržnje moraju prethoditi naporima usmerenim ka praštanju, ali uloga i vremenski raspored većeg broja kognitivnih procesa i međugrupnih kontakata i kako se oni odnose prema drugim afektivnim procesima tek treba da se objasni. Vreme za specifične intervencije je samo jedan primer u opsegu mera intervencije koje se moraju uzeti u razmatranje kada se planira preduzimanje akcija u cilju pomirenja.

Problem postizanja pomirenja je tim složeniji jer ne postoji standardna procedura, odnosno jedinstven recept za bilo koju situaciju. Strategije pomirenja moraju da budu prilagođene specifičnom kontekstu u kome se konflikt pojavio. Potrebni programi zavise od konteksta, a i u jednoj državi ili regionu su dinamični, odnosno menjaju se s vremenom. Među brojna pitanja koja određuju te specifičnosti spadaju i: koje su kulturološke razlike među sukobljenim grupama, kakva je priroda konflikta (religijski, etnički, politički, teritorijalni, zbog resursa itd.), kako ga tumače različite grupe, koja je istorija konflikta, koliko je trajao i kojim intenzitetom, da li su počinjeni zločini, da li postoji humanitarna kriza koja mora odmah biti sanirana itd. Imajući na umu ova i druga pitanja, moraju biti donete odluke kako da se interveniše. Ali i odluke ko će izvesti intervenciju, u kom kontekstu će biti izvedena (škole, zajednice, radno okruženje, ministarstva itd.), u kom stepenu će sredstva masovne komunikacije biti uključena u proces pomirenja?

Odluke o raznim pitanjima intervencije u značajnoj meri zavise od materijalnih i ljudskih resursa određenih za ovu svrhu. Motivacija i jedne i druge strane da učestvuju u pomirenju je još jedan faktor koji mora biti uzet u obzir. Treba imati u vidu u gde može biti postignut najveći uspeh i koji delovi društvenog sistema su najprijemčiviji za pomirenje. Ako su naponi za pomirenje usmereni na različite starosne grupe, mora biti uzeto u obzir i pitanje nivoa psihološkog razvoja, jer programi primereni odraslima

neće nužno odgovarati deci. Pomirenje se mora posmatrati kao dugotrajan proces. Naročito treba naglasiti ulogu mladih ljudi, koji treba da prekinu ciklus nasilja.

U procesu pomirenja psiholozi imaju brojne uloge. Oni mogu napraviti sheme stanja međugrupnih odnosa nakon dugotrajnog konflikta i dati preporuke o programima pomirenja koji bi najbolje odgovarali datim okolnostima. Mogu savetovati lidere u vezi sa socijalnom politikom. Mogu pomoći u razvoju novih intervencija ili asistirati u primeni različitih već utemeljenih intervencija u cilju pomirenja. Mogu da obučavaju voditelje za ove intervencije i da ocenjuju njihovu efikasnost. Mogu da pomognu u razvoju teorija o procesu pomirenja i njegovim komponentama i mogu da sprovode bazična istraživanja o psihološkim procesima uključenim u pomirenje.

8. Od kontakta i tolerancije prema pomirenju

U bogatoj i raznovrsnoj literaturi koja se bavi rešavanjem međugrupnih konflikata Allport (1954) prvi je ukazao na to da je kontakt među grupama neophodan uslov da bi započeo proces rešavanja konflikta. Istraživanja (npr. Pettigrew, 1997) uglavnom su potvrdila *hipotezu o kontaktu*, ali su učinjene i značajne modifikacije. Tako je utvrđeno da se kontakt mora ostvariti u situaciji u kojoj obe strane imaju jednak status, da kontakt mora uključivati višestruke pokušaje saradnje, da saradnja umanjuje intenzitet sukoba samo kada su naponi uspešni, to jest kada su postignuti vidljivi rezultati.

Pettigrew (1997) je ukazao da kontakt može biti osnova za formiranje prijateljstva među pojedinim pripadnicima različitih grupa, a ovakva privlačnost se dalje može generalizovati na grupe u celini. Druga objašnjenja za uticaj koji kontakt ima zasnovana su na teoriji socijalnog identiteta koja ukazuje da bi manje naglašavanje linije koja razdvaja grupe trebalo da umanj i neprijateljstvo među grupama. Postoje dva pristupa koja vode ovom cilju. Jedan polazi od naglašenosti osobina koje su grupama zajedničke i stvaranja (kognitivno) jedne grupe koja obuhvata članove obeju grupa – rekategorizacija. Drugi kognitivni proces jeste dekategori zacija koja podrazumeva eliminisanje grupnih razlika i posmatranje svake osobe

kao individue. Ipak, izgleda da su ovi načini o kojima je već bilo reči najprimenjiviji u radu sa nekim *ad hoc* grupama koje nisu od centralnog značaja za identitet. Dakle, mogu imati ograničenu vrednost kada se primenjuju na konflikte koji uključuju trajne grupe koje su nam ovde u centru pažnje, kao što su etničke grupe, u kojima je pripadanje grupi trajno i grupa je ključna za lični identitet.

Jedna afrička izreka kaže da bi pranje zuba bilo korisno za krokodila, ali je problem da ga ubedimo da to čini. Slično se može reći i za kooperativni kontakt i međugrupno neprijateljstvo – kontakt može biti koristan za grupe, ali je pitanje kako ih ubediti u to. Odgovor je relativno jednostavan u eksperimentima gde su učesnici kontrolisani od eksperimentatora. Ali nije ni blizu tome u slučaju etničkih ili verskih grupa uključenih u dugotrajni nasilni sukob. U ovim slučajevima pojedinci osećaju međusobnu mržnju i strah. Često grupne norme zabranjuju neodobrenu saradnju sa protivnikom. Tako se često dešava da učesnici u mirovnim programima i kampovima navode da su zabrinuti kako će se prema njima odnositi kada se vrate kući i ističu da su bili kritikovani i izbegavani zbog ostvarivanja kontakta izvan grupe.

Zbog ovoga treba istaći stanovište (Pettigrew, 1998) da se međugrupni kontakt mora podsticati od onih koji su priznati kao lideri unutar grupe. Mnogi mirovni programi stoga pozivaju vođe grupa da pomognu u odabiru učesnika ili zahtevaju od grupe da delegira posmatrača da budu pratnja učesnicima. Njihovo prisustvo podstiče kontakt i potpomaže da se ostvareni kontakt obznani ostalim članovima grupe. Međutim, čak i uz ove korake važno je spoznati da kontakt i prijateljstvo između grupa ne utiču obavezno i na kritičnu komponentu sukoba: strah za bezbednost sopstvene grupe. Ovo objašnjava zbog čega susedi mogu postati ljuti neprijatelji u etničkim sukobima (Worchel, 1999).

Rekategorizacija i dekategorizacija mogu biti efikasne u smanjenju sukoba kada je promena u realnoj ili zamišljenoj kategoriji, kojom se određuje pripadnost, moguća. Dve grupe dečaka iz eksperimenta mogu izgraditi nove identitete jer je njihov sukob ograničen na iskustvo iz kampa. Sa druge strane, etničke skupine ne mogu psihološki pobeći od svog identiteta, a rasne čak ni fizički. Uvek prisutna uloga grupe u ličnom identitetu deluje protivno usvajanju novog identiteta, a uz to kada se pojedinac vrati kući iz situacije kontakta drugi ga ubrzo podsete na njegov grupni identitet. Etnički

identitet je prizma kroz koju se odnosi sa članovima drugih određenih grupa interpretiraju i vrednuju, a članovi grupe kojoj pojedinac pripada stalno ga podsećaju da spoljašnjost posmatra kroz tu prizmu. Donekle se može napraviti paralela i sa lečenim alkoholičarem, koji se vraća u grupu prijatelja kojima ne može da odbije “bar jednu čašicu“, a ta “jedna” se vrlo brzo pretvori u novo pijanstvo.

Teško je zamisliti situaciju koja će motivisati pojedinca da umanjí značaj komponente koja čini suštinu njegovog ličnog identiteta. Međutim, čak i ako se to dogodi, imamo razloga da sumnjamo da je efekat na međugrupni konflikt slab i prolazan, i u velikoj meri ograničen na specifičnu situaciju vezanu za kontakt (Hornsey & Hogg, 2000). Tipična studija u socijalnoj psihologiji razrešenja sukoba istražuje samo trenutne efekte kontakta, saradnje i rekategorizacije (Stephan & Stephan, 2001). Istraživanja za evaluaciju programa međugrupnog kontakta uglavnom prikupljaju podatke o rezultatima na kraju programa. Očigledno je važno utvrditi kako se pojedinci osećaju nakon kontakta sa članovima drugih grupa, ali se mora povesti računa i o tome imamo li pravo da generalizujemo ove nalaze na dugoročne posledice. Malhorta i Liyanage (2003) ispitivali su rezultate četvorodnevnog mirovnog kampa koji je okupio tamijske i sinhaleške adolescente. Podaci prikupljeni jednu godinu nakon učešća u kampu pokazali su da je jedini trajni efekat da su učesnici osećali veću empatiju sa članovima drugih grupa od onih koji nisu učestvovali. Nije postojala dugotrajna razlika između učesnika i neučesnika kada je mereno poverenje prema članovima drugih grupa i socijalna distanca. I druga ispitivanja mirovnih programa su utvrdila da veća privlačnost i više pozitivnih stereotipa o članovima drugih grupa nisu potrajali duže vremena nakon završetka programa. Dakle, izgleda da će kognitivna reorganizacija grupnih kategorija najverovatnije imati pozitivan efekat kada konflikt uključuje *ad hoc* grupe, koje nemaju prošlost i nemaju očekivanja u vezi sa budućom egzistencijom. U slučaju trajnijih grupa, kao što su etničke grupe, efekat će biti kratkotrajan, često ograničen na trenutnu situaciju vezanu za kontakt.

Razmotrimo šta su očekivane pozitivne posledice od raznih kontakt programa, i generalno od pomirenja. Istraživači u ovoj oblasti pominju procenu ponašanja drugih grupa, privlačnost, sklapanje prijateljstva, saradnje i pomoći među grupama, poverenja u članove drugih grupa, i percepciju svoje i drugih grupa. Nadler i Liviatan (2004) ističu da su

poverenje, osećanje moći i kontrole te moralne vrline posledice pomirenja. Cilj mnogih mirovnih programa je oličen u željama njihovih tvoraca koji očekuju dramatičnu promenu u simpatijama, saradnji i pozitivnim stereotipima prema drugim grupama. Ovakva raznovrsnost mera omogućava široko ispitivanje odnosa između grupa, ali i postavlja nekoliko teorijskih pitanja. Na najosnovnijem nivou, mnoštvo međusobno zavisnih mera ukazuje na konceptualnu nejasnost. Da li razrešenje konflikta implicira međugrupno privlačenje ili jednostavno podrazumeva dogovor o pitanjima oko kojih postoji neslaganje? Nadler i Liviatan (2004) ukazuju na to da se proces razrešenja konflikta može najbolje posmatrati u sporazumima oko resursa, dok je pomirenje najbolje u slučaju postojanja emocionalnih odgovora. U kakvoj vezi su ove stvari? Da li, recimo, privlačenje obavezno ide sa smanjenom diskriminacijom i ujednačenijom distribucijom resursa? Postavlja se i pitanje da li su neki ishodi direktni produkti specifičnih procesa? Na primer, da li privlačenje može biti produkt dekategoriizacije, dok su poverenje i kompromis produkti rekategoriizacije? Konačno, da li su neki ishodi trajniji od drugih?

Mnoštvo zavisnih varijabli u oblasti intergrupnih odnosa može biti i pozitivno i negativno. S jedne strane, to pokazuje opseg ponašanja i emocija uključenih u međugrupne odnose i sugerise pravac novih istraživanja u ovoj oblasti. S druge strane, raznovrsnost mera zahteva veću konceptualnu jasnoću u teorijama i istraživanjima. Naziv "rešavanje konflikata" možda ne opisuje adekvatno napore da se poboljšaju odnosi među grupama. Do sada, pomirenje se razmatralo kao proces koji je različit, ali i povezan sa razrešenjem konflikta (Minow, 1998; Nadler & Liviatan, 2004).

Osvrnimo se pre svega na grupe koje su trajne (imaju istoriju i očekuju postojanje u budućnosti) i u kojima je članstvo u grupi trajno ili relativno trajno. Primer može biti etnička grupa. Kako među takvim grupama obezbediti mirnu koegzistenciju nakon dugih i nasilnih konflikata? Ovde su i naponi da se poboljšaju međugrupni odnosi često neuspešni, posebno na duge staze, kao što je našim čitaocima više nego poznato. Ovi konflikti i ove grupe, međutim, nisu lako uklopljivi u postojeće teorijske okvire, na primer teorije međugrupnih odnosa.

Nadler (2004) je predložio razlikovanje dvaju tipova pomirenja: onaj zasnovan na socioemocionalnim procesima koji uključuju specifičan akt

kakvo je izvinjenje i razmena oprostaja, i koji omogućavaju oslobađanje od nošenja sa negativnim emocijama povezanim sa konfliktom. Oslobađanje ovih potisnutih emocija, teoretski, dopušta stranama u sukobu da izgrade poverenje. S druge strane, instrumentalno pomirenje se takođe fokusira na izgradnju pomirenja među sukobljenim stranama, ali na postupniji način nego što je to slučaj sa socioemocionalnim procesima. Instrumentalno pomirenje je proizvod niza odmerenih koraka koji omogućavaju sukobljenim stranama da smanje animozitet i izgrade poverenje.

Worchel i Coutant (2008) dodaju dve značajne konceptualne tačke socioemocionalnom pomirenju. Smatra se da proces pomirenja podrazumeva izvinjavanje počinioaca za svoja prošla činjenja i žrtvin oprostaj. Međutim, opservacije kroz diskusione grupe ovih autora pokazuju da su obe strane čvrsto uverene u to da je baš njihova grupa žrtva. Debate se često pretvore u beskrajno prepiranje o tome koja je strana pretrpela više zla i patnje. Worchel (1999) ističe da je teško naći ijedan primer rata u kom jedna strana priznaje da je agresor. Izvinjenje implicira prihvatanje uloge počinioaca. Uz to, diskusija o prošlim patnjama često pojačava tenzije i pojačava strah od drugih grupa. Pored ovoga, nije jasno da li opraštanje podrazumeva oprostaj novim generacijama za dela njihovih prethodnika, ili opraštanje samim počiniocima. Worchel i Coutant sugerišu da se izvinjenja nude u cilju dobijanja srazmernog izvinjenja od druge strane, a ne oprostaja. Izvinjenje implicira da prošle akcije neće biti ponovljene, što umanjuje strah u pogledu sigurnosti grupe. Pomirenje i praštanje mogu biti dugoročne posledice uspostavljanja mirne koegzistencije. Međutim, bilo koji pokušaj da se napravi razlika između žrtve i počinioaca ili između izvinjenja i oprostaja može brzo postati izvor dodatnih konflikata.

Instrumentalno pomirenje je stoga možda primenljivije, ali izgleda da sama uspostava poverenja nije dovoljna. Worchel smatra da je koren mržnje i nasilja među trajnim grupama u stvari zabrinutost za sigurnost sopstvene grupe. Druge grupe su opažene kao pretnja sigurnosti sopstvene grupe i kao posledica ovakvog opažanja dolazi do jačanja kolektivnog straha od njih. Iznenađni incidenti mogu biti posledica nadmetanja oko ograničenih resursa. Međudejstvo istorije grupe, zabrinutosti za njenu bezbednost i straha podstiče napore da se strah i zabrinutost opravdaju preneglašavanjem negativnih karakteristika drugih grupa. Istorija odnosa sa određenim grupama dovodi do jačanja intenziteta i širenja straha preživljenog u konfliktu. Ovako

se može objasniti zašto konflikti, čak i veoma intenzivni, među grupama koje nemaju istoriju mržnje mogu biti razrešeni relativno brzo, dok se s druge strane konflikti koji čak izgledaju zanemarljivo mali ili lokalizovani među grupama sa istorijom sukobljavanja često neočekivano šire i opiru razrešavanju i pomirenju. Eskalacija straha dovodi do toga da se druga grupa opaža kao homogenija i ujedinjena u svojim namerama da uništi grupu kojoj pripadamo. Ovi procesi su podržani internom grupnom dinamikom koja vrši pritisak na pojedince da prihvate dominantne grupne stavove i osećanja i da izbegnu nedozvoljeni kontakt sa članovima drugih grupa.

Napori za poboljšanjem međugrupnih odnosa bi trebali naglašavati mirnu koegzistenciju, pre nego privlačnost i menjanje stereotipa. Međugrupna privlačnost je nestalna jer će, s obzirom na to da će grupe/kategorije i dalje postojati, postojati i sklonost favorizaciji sopstvene grupe. Prihvatanje da različite grupe mogu koegzistirati, čak i sarađivati bez uzajamnog ugrožavanja sigurnosti, ne zahteva naklonost ili pozitivne stereotipe. Dalje, Worchel i Rothgerber (1997) tvrde da su stereotipi i privlačnost prema drugim grupama duboko ukorenjeni u sopstvenoj grupi (npr. kolektivna verovanja) i nije ih lako menjati na individualnom nivou. Mirna koegzistencija može biti preduslov za međugrupnu privlačnost, ali privlačnost ne garantuje mirnu koegzistenciju.

Mirna koegzistencija ima nekoliko komponenti. Jedna od njih uključuje emocije. Pre svega mora biti smanjen strah od drugih grupa. Pretvaranje straha u zaintrigiranost za drugu grupu može biti postignuto naglašavanjem grupne i lične sigurnosti i demistifikacijom kulturnih običaja druge grupe. Da bi se umanjio strah, kontakt mora biti organizovan tako da članovi jedne grupe posećuju domove članova druge grupe, posmatraju njihove religijske ceremonije, slušaju o njihovoj istoriji i posete njihove škole. Ove aktivnosti ne zanemaruju grupne razlike, već humanizuju druge grupe i pokazuju da ove razlike nisu nužno pretnja za sigurnost sopstvene grupe. Važno je uočiti da naponi za smanjenje straha moraju takođe uključiti izražavanje stava stvaralaca javnog mnjenja, školske udžbenike i političare (Raviv et al., 1999). Bez obzira na specifični pristup, svaki napor za postizanje mirne koegzistencije se mora fokusirati na umanjivanje straha od druge grupe.

Druga važna komponenta je kognicija. Strah i konflikti pojačavaju tendencije da se druga grupa opaža kao homogena i zla. Pojedinci imaju informacije

zasnovane na istorijskim narativima grupe i grupnim verovanjima da druga grupa ima averziju prema njihovoj grupi i da loše postupa sa njom. Nekada se takvo stanje označava kao “odraz u ogledalu“, jer članovi obeju grupa misle da oni drugi o njima misle loše, i te dve predstave su gotovo istovetne. Kritičan korak ka mirnoj koegzistenciji uključuje razvijanje predstave da druga grupa ne mrzi grupu kojoj mi pripadamo (bar ne većina), da je heterogena (da nisu “svi oni isti“), i da se sastoji od pojedinaca koji imaju različita gledišta, različite životne stilove i želje. Ovaj proces uključuje humanizaciju druge grupe (neprijatelj ima lice), ali uz poštovanje integriteta granica među grupama. Drugo važno saznanje podrazumeva prihvatanje stanovišta da grupne razlike ne rezultiraju nužno konfliktima i nasiljem. Ovo gledište uključuje toleranciju prema međugrupnim razlikama i prihvatanje da ove razlike nisu nužno pretnja sigurnosti grupe. Thomas i Ely (1996) izveštavaju da mnoge radne organizacije pokušavaju da promovišu toleranciju prema različitosti, naglašavajući kako ih različitosti mogu obogatiti. I na kraju, mirna koegzistencija utiče na jačanje samopouzdanja i samoefikasnosti. Budistički filozofi tvrde da osoba ne može prihvatiti drugoga dok ne prihvati sebe samog. Učestvovanje u nasilju je karakteristično za osobe koje se osećaju nesigurno i žude da budu prihvaćene od grupe (Wright & Tylor, 2005).

Treća komponenta mirne koegzistencije je bihevioralna – odnosi se na ponašanje. Dugotrajni konflikti su često praćeni diskriminatornim i izbegavajućim načinima ponašanja koji postaju rutina, i kao navike ostaju dugo nakon što se konflikt razreši. Teorija kognitivne disonance (Festinger, 1957) ukazuje da promena u stavovima često sledi promenu u ponašanju. Ponašanja povezana sa mirnom koegzistencijom uključuju otkrivanje i uključivanje drugih, kako kroz saradnji tako i u takmičenju, bez pribegavanja nasilju.

9. Mirovni programi

Svake godine u velikom broju zemalja, uključujući i naš region, pokrene se na desetine mirovnih programa sa kitnjastim nazivima, kakvi su Seme mira ili Inicijativa za mir. Nažalost, samo u malom broju efekata ovih projekata su prikupljeni ikakvi a kamoli sistemski podaci. Ovi programi imaju mnoge komponente koje bi trebale dovesti do mirne koegzistencije. Ovi programi okupljaju pojedince iz etničkih grupa koje su uključene

u dugotrajne, često nasilne konflikte. Iako postoje značajne varijacije u trajanju, kontekstu i učesnicima, svi ovi programi podrazumevaju kontakt i komunikaciju među članovima različitih grupa. Kontakt se realizuje u različitim okruženjima – diskusione grupe i uz prijatne aktivnosti koje podrazumevaju saradnju. Grupni identiteti su održavani na primer kroz predstavljanje kultura. Naravno, unapred možemo tvrditi da korumpirani projekti sa “profesionalnim radioničarima“, koji ionako nemaju nikakve predrasude, nego koriste takve programe kao izlete, ne mogu ni dati nikakve rezultate (osim zadovoljstva učesnika putovanjem). No, osvrnimo se na ozbiljnije projekte koji uključuju prosečne mlade ljude, pune strahova i predrasuda prema drugoj strani.

Worchel i Coutant (2008) su ispitivali kratkoročne i dugoročne efekte ovih projekata (jednog u kom su učestvovali mladi Izraelci i Palestinci, i drugog sa Srbima, Hrvatima i Bošnjacima). Rezultati pokazuju da je pre početka programa druga grupa bila omražena, viđena je kao grupa sa negativnim karakteristikama (stereotipi), kao veoma homogena, i prikazana je kao strana koja je u najvećoj meri odgovorna za postojanje konflikta. Podaci neposredno nakon programa su pokazali da je privlačnost među grupama porasla i da su stereotipi prema drugim grupama postali pozitivniji. Druga grupa je posmatrana kao heterogenija, i učesnici su izrazili manje straha od druge grupe i veći optimizam da će sukob biti razrešen. Ali ono što je vrlo značajno, nije došlo do opadanja u pripisivanju krivice za konflikt drugoj grupi. Takođe, nije primetna tendencija da se grupe opažaju kao sličnije. Samopouzdanje i samoeфикаsnost su postali pozitivniji, dok uzrast i pol ispitanika nisu imali uticaja. Podaci o dugoročnom uticaju programa (ispitivanje obavljeno dve i četiri godine nakon kampova) pokazuju drugačije pravilnosti. Evaluacija programa je tada bila negativnija nego neposredno po završetku programa. Autori ističu da je postojala jasna razlika između neposrednih i dugoročnih posledica programa. Povećanje privlačnosti i pozitivniji stereotipi prema drugoj grupi nestaju vremenom, dok se smanjen strah od druge grupe, percepcija povećane heterogenosti druge grupe i povećano samopouzdanje i samoeфикаsnost ne menjaju ni nakon dve ili četiri godine od završetka programa.

10. Završna reč

Razumevanje naučnika o načinima za dolaženje do međugrupnog pomirenja je još slabo razvijeno. Ulozi su visoki, potrebe pritiskaju, ali, na sreću, nikad nismo bili bolje opremljeni da se nosimo sa ovim izazovima i zahvaljujući znanjima, ali još više zahvaljujući postojanju velikog broja ljudi koji su posvećeni tom cilju. U interesu je svih da se u tom uspe, kako u Bosni i Hercegovini tako i u brojnim drugim regionima širom sveta ophrvanim teškim nasleđem konflikata. Postoje mnogi veoma komplikovani čvorovi koji se moraju razvezati, postoji začarani krug u kojem je ljudima zbog nezavidne situacije značajno da se skriju pod skute straha i opreznosti, ali to opet ometa mogućnost za promenu same situacije. Izgleda da su veoma važni i odvažnost i strpljenje da bi ljudi prevazišli svoje strahove i stali pod zastavu nade. Baš kao u Južnoafričkoj Republici pred prve slobodne izbore 1994, kada se dogodilo nekoliko užasnih ubistava, koja su, da su ljudi reagovali vođeni strahom i osvetom, mogla završiti krvavim i dugotrajnim ratom. No nada je pobedila i ljudi nisu reagovali na provokacije, što im je omogućilo da počnu da izgrađuju demokratsko društvo. Ne društvo bez ikakvih problema – kao što ni u Bosni i Hercegovini sigurno ni uz puno pomirenje i potpuno funkcionalnu i pravičnu vlast neće biti postignut nivo standarda najbogatijih zemalja sveta. Ali će biti postignut najviši realno mogući nivo. Obični ljudi moraju biti proaktivniji jer se nemaju uzdati u koga drugog no u sebe same. Spoljašnji svet ima mnogo problema i može intervenisati eventualno samo tamo gde se nižu okrutna ubistva. Za poboljšanje dobrobiti u sopstvenim životima svako se mora izboriti sam. Nadamo se da će bar mladi ljudi razumeti da je bolje da počnu da slušaju pesme poput “We were not born to follow” nego zaglupljujuće političko-estradne ritmove koji dominiraju kako u medijima tako i u društvenom životu. Da će većina ljudi čuti poruku iz Gibonijeve pesme *Toleranca* i shvatiti da poštovanje, dogovor i tolerancija prema drugome nisu neke apstraktne ideje onih koji žele da se odreknu sopstvenog identiteta, već da je to konkretno sredstvo za put do boljeg kvaliteta života (u materijalnom smislu, zdravlju, obrazovanju...) njih samih.

LITERATURA

- Ackermann, A. (1994). Reconciliation as a peace building process in postwar Europe: The Franco-German case. *Peace and Change*, 19, 229-250.
- Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Addison-Wesley.
- Aronson, E., Bridgeman, D., & Geffner, R. (1978). The effects of cooperative classroom structure on student behavior and attitudes. In D. Bar Tal and L. Saxe (Eds.), *Social Psychology of Education*. Washington, D.C.: Hemisphere.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Banks, J. (1997). *Educating citizens in a multicultural society*. New York: Teachers College Press.
- Bar-On, D. & Kassem, F. (2004). Storytelling as a way to work-through intractable conflicts: The TRT German-Jewish experience and its relevance to the Palestinian-Israeli context. *Journal of Social Issues*, 60(2), 289-306.
- Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21, 351-365.
- Batson, C. D., Turk, C. L., Shaw, L. L., & Klein, T. R. (1995). Informational function of empathic emotion: Learning that we value the other's welfare. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 300-313.
- Borris, E. (2003). The healing power of forgiveness. *Occasional Paper*, Number 10, Institute for Multi-Track Diplomacy, Arlington, VA.
- Branscombe, N. R., Doosje, B., & McGarty, C. (2002). Antecedents and consequences of collective guilt. In D. M. Mackie & E. R. Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 49-66). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Burma, I (1999). The Joys and Perils of Victimhood. *The New York Review of Books*, 46, no. 6.
- Burton, John, *Conflict: Human Needs Theory*. New York: St. Martin's Press, 1990.
- Byrne, D. (1971) *The Attraction Paradigm*, New York: Academic Press
- Camicia, S. P. (2007). Prejudice reduction through multicultural education: Connecting multiple literatures. *Social Studies Research and Practice*, 2(2), 219-227.

- Carter, S. L. (1998). *Civility: Manners, morals, and the etiquette of democracy*. New York: Basic Books.
- Crocker, J., Garcia, J. A., & Nuer, N. (2008). From egosystem to ecosystem in intergroup interactions: Implications for intergroup reconciliation. In A. Nadler, T. Molloy, & J. Fisher, *The social psychology of intergroup reconciliation*. (pp. 171-194). NY: Oxford University Press.
- Davidman, P. (1995). Teaching with a Multicultural Perspective: A Practical Guide *NASSP Bulletin*, 79: 119-120
- Derlega, V. J., Metts, S., Petronio, S., & Margulis, S. T. (1993). *Self-disclosure*. London: Sage.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5-18.
- Deutsch, Morton (1973). *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deutsch, M. (2008). Reconciliation after destructive intergroup conflict. In Nadler, A, Malloy, T, E. & Fisher, J. D. (Eds). *The social psychology of intergroup reconciliation*. (471-485). New York, NY, US: Oxford University Press.
- De Rivera, J. (2004). A Template for Assessing Cultures of Peace, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 10:2, 125-146.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Isen, A. M., Rust, M., & Guerra, P. (1998). Positive affect, cognition, and the reduction of intergroup bias. In C. Sedikides, J. Schopler, & C. Insko (Eds.), *Intergroup cognition and intergroup behavior* (pp. 337-366). Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Dovidio, J. F., ten Vergert, M., Stewart, T. L., Gaertner, S. L., Johnson, J. D., Esses, V. M., et al. (2004). Perspective and prejudice: Antecedents and mediating mechanisms. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 1537-1549.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Palo Alto, CA: Stanford Press.
- Fiske, S. T. (2000). Interdependence and the reduction of prejudice. In S. Oskamp (Ed.) *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 115-135). Mahwah, N.J.: Erlbaum.
- Gaertner, S. L. & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing Intergroup Bias: The Common Ingroup Identity Model*. Philadelphia, PA: Psychology Press.

- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Rust, M. C., Nier, J., Banker, B., Ward, C. M., Mottola, G. R., & Houlette, M. (1999). Reducing intergroup bias: Elements of intergroup cooperation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 388-402.
- Gaertner, S. L., Rust, M. C., Dovidio, J. F., Bachman, B. A., & Anastasio, P. A. (1994). The contact hypothesis: The role of a common ingroup identity on reducing intergroup bias. *Small Groups Research*, 25, 224-249.
- Gorski, P. (2004). *Multicultural education and the internet: Intersections and integrations*. Boston, MA: McGraw-Hill.
- Gurin, P., Peng, T., Lopez, G., & Nagda, B. A. (1999). Context, identity, and intergroup relations. In D. A. Prentice & D. T. Miller (Eds.), *Cultural divides: Understanding and overcoming group conflict* (pp. 133–170). New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Hertz-Lazarowitz, R., Zelniker, T., Stephan, C. W., & Stephan, W. G. (2004). Arab-Jewish coexistence programs. *Journal of Social Issues*, Whole issue No 2.
- Hornsey, M. J., & Hogg, M. A. (2000). Subgroup relations: A comparison of the mutual intergroup differentiation and common ingroup identity models of prejudice reduction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 242-256.
- Kantowitz, R. (2006). *Healing systems: A multi-level social psychological model of trauma in Guatemala*. Doctoral dissertation, Graduate School of Arts and Sciences, Columbia University, New York.
- Kelman, H. C. & Cohen, S. P. (1986). Resolution of International Conflict: An Interactional Approach. In Stephen Worchel & William G. Austin (Eds.) *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive- developmental approach to socialization. In D. A. Golsin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research* (pp. 347-480). Chicago: Rand McNally.
- Kriesberg, L. (1998). *Constructive Conflicts: From Escalation to Resolution*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Lindner, E. (2006). *Making enemies: Humiliation and international conflict*. Westport, CT: Praeger Security International.

- Mackie, D.M., Allison, S., Worth, L., & Asuncion, A. (1992b). The impact of outcome-biases on counterstereotypic inferences about groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 44-51.
- Malhotra, D. K. and Liyanage, S. (2003). Assessing the Long-Term Impact of Peace Workshops on Attitudes and Behaviors: Inter-Group Contact in the Context of Protracted Social Conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 5, 448-455.
- McCullough, M. E., Worthington, E. L., & Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 321-336.
- Minow, M. (1998). Between vengeance and forgiveness: South Africa's truth and reconciliation commission. *Negotiation Journal*, 14, 319-356.
- Moscovici, S. (1985) Social influence and conformity, in G. Lindzey and E. Aronson (eds.) *Handbook of social psychology*. Volume 2, pp. 347-412, New York: McGraw-Hill.
- Nadler, A. (2002). Social-psychological analysis of reconciliation: Instrumental and Socio- Emotional routes to reconciliation. In G. Salomon, & B. Nevo, (Eds.): *Peace education worldwide: The concept, undrelying principles, the research*, Mawheh, N.J.: Erlbaum.
- Nadler, A., & Liviatan, I. (2004). Intergroup reconciliation process in Israel: Theoretical analysis and empirical findings. In N. R. Branscombe & B. Doosje (Eds.), *Collective guilt: International perspectives* (pp. 216-235). Cambridge: University Press.
- Nagda, B. A., Zúñiga, X., & Sevig, T. D. (1995). Bridging differences through peer-facilitated intergroup dialogues. in S. Hatcher (Ed.), *Peer programs on a college campus: Theory, training and 'voice of the peers.'* (pp. 378-414). San Jose, CA: Resources Publications, Inc.
- Osgood, C. E. (1962). Reciprocal Initiative. In Roosevelt, J. (ed.), *The Liberal Papers*. New York: Doubleday Anchor, 195-197.
- Pettigrew, T. (1971). *Racially separate or together?* New York: McGraw-Hill.
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173-185.
- Pettigrew, T. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85.

- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.
- Petrović, N., Selimović, A., de Rivera, J. (2010). Kultura mira – procena emocionalne klime u Bosni i Hercegovini i Srbiji. XVI Empirijska istraživanja u psihologiji, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Pruitt, D. G., & Kim, S. H. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.
- Raviv, A., Oppenheimer, L., & Bar-Tal, D. (1999). *How children understand war and peace*. San Francisco, CA: Jossey Bass.
- Reiman, J. (1990). *Justice and modern moral philosophy*. New Haven: Yale University Press.
- Sessa, V.I. (1992). Balanced workforce goals and minority caucus groups at the Xerox Corporation: Managing diversity from the top down and the bottom up. In S.E. Jackson (Ed.) *Working through Diversity: Human Resources Initiatives*, New York: The Guilford Press.
- Sherif, M. (1966). *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup conflict and Cooperation*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., & Sherif, C. W. (1961): *Intergroup conflict and cooperation: the Robbers Cave experiment*. Norman: University of Oklahoma.
- Shriver, D. W., Jr. (1995). *An ethic for enemies: Forgiveness in politics*. New York: Oxford University Press.
- Slavin, R. E. (1995). *Cooperative learning*. Boston: Allyn and Bacon.
- Staub, E. (2003). Preventing violence and generating humane values: Healing and reconciliation in Rwanda. *International Review of the Red Cross*, Volume 85, 791-805.
- Stephan, W. G., & Renfro, C. L. (2002). The role of threats in intergroup relations (pp. 191-208). In D. Mackie and E. R. Smith (Eds.) (2002). *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups*. Philadelphia: Psychology Press.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2001). *Improving intergroup relations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Thomas, D., & Ely, R. (1996). Making differences matter: A new paradigm for managing diversity. *Harvard Business Review*, September-October, 79-90.

- Tutu, D. (1999). *No Future without Forgiveness*, New York: Doubleday.
- Volkan, V. D, Julius, A.D. and Montville. J.V. (1990). *The Psychodynamics of International Relationships: Concepts and Theories*. Lexington Books.
- Wilson, J.P., Friedman, M.J., Lindy, J.D. (2001). *Treating psychological trauma & PTSD*. New York, NY: Guilford Press.
- Worchel, S. (1999). *Written in blood: Ethnic identity and the struggle for human harmony*. New York: Worth.
- Worchel, S., & Coutant, D. K. (2008). Between conflict and reconciliation: Toward a theory of peaceful coexistence (423-446). In A. Nadler, T. Molloy, & J. Fisher, *The social psychology of intergroup reconciliation*. NY: Oxford University Press.
- Worchel, S., & Rothgerber, H. (1997). Changing the stereotype of the stereotype. In R. Spears, P. Oakes, N. Ellemers, & S. Haslam (Eds.), *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford: Blackwell.
- Wright, S., & Taylor, D. (2005). The social psychology of cultural diversity: social stereotyping, prejudice, and discrimination. In M. Hogg & J. Cooper (Eds.), *The Sage handbook of social psychology* (432-457). London: Sage.
- Ybarra, O., Stephan, W. G., & Schaberg, L. (2000). Misanthropic memory for the behavior of group members. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1515-1525.
- Ybarra, O., Stephan, W. G., Schaberg, L., & Lawrence, J. S. (2003). Beliefs about the disconfirmability of stereotypes: The stereotype disconfirmability effect. *Journal of Applied Social Psychology*, 33, 2630-2646.

MONOLITNE NARACIJE I OPSESIJA (ETNIČKOM) PRIPADNOŠĆU

Mediji i proces pomirenja stanovnika u Bosni i Hercegovini

Neda Perišić
Prime Communications, Banja Luka

Analizom medijskog izvještavanja obuhvaćeni su dnevni listovi Dnevni avaz (Sarajevo), Dnevni list (Mostar), Press (Banja Luka) i nedjeljnici Dani (Sarajevo), Novi Reporter (Banja Luka), Republika (Mostar). Samopredstavljanje Dnevnog avaza i Pressa kao najčitanijih i najtiražnijih uticalo je na izbor dnevnih listova koji će biti obuhvaćeni analizom. Fokus analize izvještavanja medija tokom marta i aprila 2010. godine bio je usmjeren na nekoliko tema: hapšenje Ejupa Ganića, genocid u Srebrenici, položaj Hrvata u BiH i presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu “Sejdić i Finci protiv BiH”. Dodatno je praćeno izvještavanje o suđenju Radovanu Karadžiću i ostalim suđenjima za ratne zločine, o komemoracijama žrtvama rata, religijskim temama i temama vezanim za ljudska prava, povratnike, manjinske zajednice u BiH i kulturne aktivnosti (akcenat je stavljen na saradnju između umjetnika i drugih kulturnih djelatnika iz različitih gradova u BiH, saradnju sa zemljama regiona i internacionalnu saradnju).

Tabela 1. Broj tekstova po pojedinim medijima i temama koje su obrađivane

	Hapšenje E. Ganića	Genocid u Srebrenici	Položaj Hrvata u BiH	Presuda Evropskog suda
Dnevni avaz	94	47	8	12
Dnevni list	32	22	17	13
Press	79	49	4	17
Dani	21	25	1	1
Novi Reporter	8	5		1
Republika	3	1	26	
	237	149	56	44

	Ostala suđenja	Religija	Suđenje R. Karadžiću	Ljudska prava	Kultura	Komemoracije žrtvama rata	Povratnici	Manjine
Dnevni avaz	75	46	32	14	19	6	6	2
Dnevni list	29	18	13	19	10	7	5	14
Press	32	33	3	7		13	16	4
Dani	6	5	3	2	6			
Novi Reporter	1	7	1	2		2		
Republika	3	9	3	1		1		
	146	118	55	45	35	29	27	20

Političke teme nisu uključene zbog veoma zaoštrene i neprimjerene političke retorike, koja ne pokazuje nikakvu spremnost i sposobnost za dijalog i kompromis (izuzeci, naravno, postoje, ali ni dovoljno brojni ni značajno uticajni). Promovišući koncept “jedan vođa, jedan narod, jedan jezik, jedna religija, JEDNA ISTINA” (neka čitaoci sami odrede na šta ovaj koncept podsjeća), bosanskohercegovački političari očito ne doprinose pomirenju i zajedničkom životu u BiH.

Ostaje pitanje koliko odabrani mediji doprinose pomirenju i zajedničkom životu u BiH, da li novinari i novinarke slijede profesionalne standarde i demokratska načela, koja nisu samo stvar ličnog vrijednosnog stava, već su implementirana u važeće zakone države Bosne i Hercegovine i njenih entiteta, ili slijede etnonacionalne diktate. Odgovor se može naslutiti

iz samog naslova ovog rada – Monolitne naracije i opsesija (etničkom) pripadnošću.

1. Hapšenje Ejupa Ganića

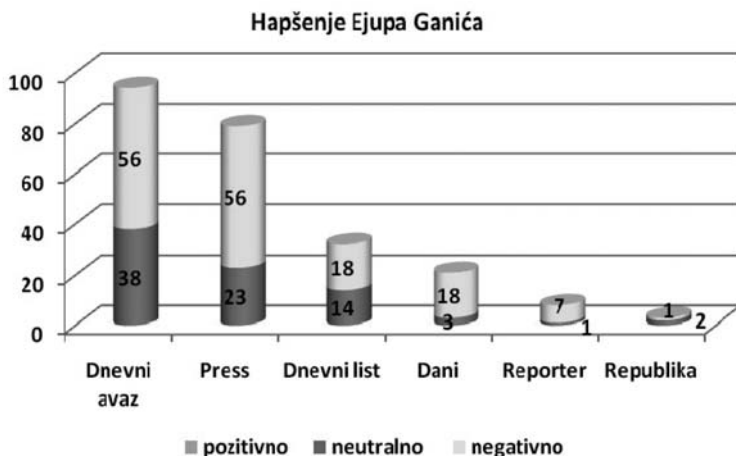
Povodom hapšenja Ejupa Ganića, člana Predsjedništva BiH u toku rata, u Londonu na osnovu zahtjeva Tužilaštva za ratne zločine Srbije zbog napada na kolonu JNA u Dobrovoljačkoj ulici u Sarajevu 1992. godine tokom marta i aprila zabilježeno je 237 objava. Izvještavanje o ovoj temi u medijima se bitno razlikovalo. S jedne strane dominirala su stajališta da se napad ne može tretirati kao zločin jer je kolona JNA bila legitiman vojni cilj, pa samim tim nema ni osnova za odgovornost Ejupa Ganića, uz ukazivanje na to da je do takvih zaključaka došao i Haški tribunal i uz brojne kritike upućene britanskom pravosuđu (*Dnevni avaz* i *Dani*). Sa druge strane isticana je nesumnjiva odgovornost Ejupa Ganića za zločin, nazivan je krvnikom iz Dobrovoljačke koji je naredio napad na nenaoružane vojnike ili regrute, a često se za žrtve jednostavno kaže ubijena djeca (*Press*, *Novi Reporter*). Izvještavanje *Dnevnog lista* bilo je umjerenije, s tim da bi se po izboru izvora informacija/sagovornika moglo zaključiti da je naklonjeniji tezi o postojanju zločina i Ganićevoj odgovornosti. Republika nije pokazala preveliko zanimanje za ovaj slučaj. Izdvojila sam nekoliko naslova iz dnevnih listova koji ilustruju pomenute razlike u izvještavanju:

Dnevni avaz – Ganićeva drama je poniženje za BiH; Suđenje otporu agresiji na BiH; Cilj je izjednačiti agresora i žrtvu i omalovažiti BiH; Uhapšen je čovjek koji je zauzdavao ubice; Nagrađena genocidna politika; Znamo zašto ovo radi Srbija, ali ne i zašto Velika Britanija; Otvaranje rana za svim poginulim i ranjenim u BiH; Do kada će profesor Ganić ostati u crnoj rupi britanskog sistema?; Nastaviti s prevarom sve dok BiH ne prestane postojati, a muslimani se ne rasele; Na redu je nastavak specijalnog rata protiv BiH; Srbofilija je u korijenu britanske politike; Tihić se treba stidjeti svojih tvrdnji o Dobrovoljačkoj; Tihić je prihvatio tvrdnju da smo mi krivi za rat...

Dnevni list – Ganić zadržan u pritvoru; Bošnjaci optužuju Srbe, Hrvati ih razumiju; Ganića terete izjave 53 svjedoka; Ganić mora odgovarati i za logore za Srbe; BiH sekularna, a ne vjerska država; Zelenika: Ganić

odgovoran za zločine u dolini Neretve; Jovan Divjak: Sve one koji su pod sumnjom treba procesuirati, uključujući i mene; Ganić: Britanija radi za Miloševićev režim; Teško da bi Ganić u BiH odgovarao za zločin...

Press – Englezi Ganića smestili u ćeliju; Sarajevo zbog Ejupa Ganića prekida odnose sa Srbijom?!; Novi šamar Bošnjacima Ganić ostaje iz rešetaka; Silajdžić priziva teroriste!; Ganićev dosije na 310 strana!; Ambasada Srbije pod opsadom – Ganićeve pristalice prete ratom!; Đokić: Ganićev zločin pokrenuo rat; Hrvatski logoraši optužili Ganića za ratne zločine!; Košarac: Bošnjački lideri u panici; Sud BiH pretvoren u štab za odbranu Ganića; Kraford: Bošnjaci ne žele da se suoče sa zločinima; Histerija u Sarajevu – Prete reprizom Dobrovoljačke!; Srbijo, sada si videla kome se izvinjavaš!...

Grafikon 1

U narednom dijelu će biti detaljnije predstavljen način izvještavanja za svaki analizirani medij.

1.1. Dnevni avaz

U Dnevnom avazu zabilježene su 94 objave vezane za hapšenje Ejupa Ganića, prema broju objava izdvaja se novinarka Mirela Kukan (34 objave), a način na koji je ova tema obrađivana, u određenoj mjeri, ilustruju i sljedeće formulacije ove novinark: Ejup Ganić uhapšen je na zahtjev agresorske Srbije jer je *navodno kriv za navodni zločin*¹ prema agresorskim vojnicima

¹ Kurziv N.P. Napomena važi i za naredne kurzive ukoliko nije navedeno drugačije.

JNA u Dobrovoljačkoj ulici 1992. godine (*Srbija nas podsjeća na ono što smo zaboravili*, 6. mart), nakon čega je zaglavljen u birokratskoj proceduri pravnog užasa Velike Britanije (*Do kada će profesor Ganić ostati u crnoj rupi britanskog sistema?*, 19. mart). Naime, izvještavanje o pomenutom hapšenju karakterisalo je negiranje da se događaji u Dobrovoljačkoj ulici označe kao ratni zločin jer je Tribunal u Hagu utvrdio da nema elemenata krivičnog djela u ovom slučaju (kolona JNA je bila legitiman vojni cilj) i da nema elemenata za krivičnu odgovornost Ejupa Ganića.

Potrebno je naglasiti da navedena ocjena nije iskazana u vidu presude, već je zaključak haških istražilaca koji su nakon ispitivanja dostupnog dokaznog materijala 17. juna 2003. godine ustanovili da nema osnove za vođenje krivičnog postupka protiv Ejupa Ganića, odnosno da ne postoji dovoljno dokaza koji bi činili osnovu da se smatra da je optuženi počinio bilo kakve ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava². U presudi sudije Gradskog suda za prekršaje u Westminsteru Tima Workmana, kojom je okončan ovaj proces u julu 2010. godine, navedeno je da “nisu predloženi bilo kakvi dokazi koji bi ukazali na značajnu ili presudnu promjenu u dokazima kojima raspolaže Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju ili g. Alcock, zaključio sam da ne postoji valjano opravdanje da se pokrene postupak protiv dr. Ganića”.

Hapšenje Ejupa Ganića je predstavljeno kao nastavak srbijanske agresije na BiH i pokušaj Srbije da kriminalizira BiH i ljude koji su učestvovali u njenoj odbrani sa namjerom da se izjednače žrtve i zločinci. Upućene su i brojne optužbe na račun Velike Britanije i njenog pravosudnog sistema, uz često ukazivanje da je britanska politika imala negativan stav prema BiH i tokom prethodnog rata.

Objave koje su se odnosile na aktivnosti advokata, tužioca, sudija i drugih osoba uključenih u pravnu dimenziju ovog slučaja i izvještaji sa ročišta održanih u Londonu uglavnom su imali neutralno vrednovan sadržaj, što je karakteristično za sve medije obuhvaćene analizom, dok je interpretacija cjelogupnog slučaja često bila veoma neprimjerena i uznemirujuća.

² Navedeno prema prevodu presude suda u Londonu o zahtjevu Srbije za izručenje Ejupa Ganića kojom je okončan ovaj proces u julu 2010. godine. Prevod presude dostupan je na internet stranici Radija Slobodna Evropa http://www.slobodnaevropa.org/content/ejup_ganic_srbija_izrucenje_sud_presuda/2122565.html

Advokati odbrane su, pored ukazivanja na nezakonitost i netačnost naloga za hapšenje (npr. da je zločin počinjen na teritoriji Srbije), isticali da Srbija zloupotrebljava britanske zakone i vodi politički motiviran proces, što je i potvrđeno u presudi suda u Londonu o zahtjevu Srbije za izručenjem Ejupa Ganića. Naime, sudija Tim Workman zaključio je da je “ovaj postupak pokrenut i da se koristi u političke svrhe, te da se kao takav svodi na zloupotrebu procesa pred ovim sudom”, uz ukazivanje da paragraf 81 (Zabrana izručenja zbog nepoznatih okolnosti i zloupotrebe procesa) Zakona o izručenju iz 2003. godine sprečava izručenje u ovim okolnostima, odnosno omogućava zakonsku zaštitu od vođenja politički motiviranih postupaka ukoliko bi optuženi bio predmetom predrasude na svom suđenju po osnovi rase, religije, nacionalnosti ili političkih uvjerenja.

Zabilježene su brojne reakcije povodom hapšenja Ejupa Ganića, kao i aktivnosti u cilju podrške njemu i njegovoj porodici, poput protesta ispred ambasada Velike Britanije i Srbije u organizaciji Koordinacionog odbora boračkih udruženja u FBiH i studenata Sarajevske škole za nauku i tehnologiju (dekan ovog fakulteta je Ejup Ganić). Kao cilj protesta navedena je nužnost da se istakne da hapšenje Ejupa Ganića prema neosnovanoj optužnici predstavlja poniženje i uvredu za sve građane BiH. Tokom protesta isticane su parole “Srbija je fašistička i genocidna”, “Agresori hapse žrtve”, “Britanijo, srami se”. Naglašavano je da hapšenje Ejupa Ganića narušava suverenitet BiH i sjećanje na žrtve agresije te da predstavlja *neprijateljski akt Velike Britanije prema BiH*, zatim da je riječ o *britanskom ustupku Srbiji*, uz naglašavanje *licemjerne engleske politike* i tokom rata prema BiH, a Avdo Hebib, predsjednik Patriotske lige BiH, predlagao je i otkazivanje diplomatskih odnosa sa Velikom Britanijom, uz pitanje “treba li BiH nakon svega pognuti glavu, pa da uskoro *čitava BiH bude Srebrenica*” (autori F.V.-M.K.-T.L, *Znamo zašto ovo radi Srbija, ali ne i zašto Velika Britanija*, 6. mart).

Reakcije u vidu saopštenja za medije, autorskih tekstova i komentara uputili su Bošnjačka patriotska stranka (BPS), Bosanska stranka (BOSS), Stranka za bolju budućnost BiH, SDP, SDA, Narodna bošnjačka stranka, Socijaldemokratska unija BiH (SDU BiH), Udruženje generala BiH, Asocijacija Fatma, Patriotska liga BiH, Udruženje “Zelene beretke”, bivši ministar vanjskih poslova R BiH Muhamed Šaćirbegović, predsjednik Saveza dobitnika najviših ratnih priznanja Dževad Rađo, reis Mustafa

Cerić, akademik Muhamed Filipović, profesor Fakulteta islamskih nauka Džemaludin Latić, književnik Zlatko Topčić, novinari Tarik Lazović, Elvir Huremović, Almasa Hadžić, Faruk Vele, Ruždija Adžović, Fadil Mandal i drugi.

Najčešće je isticano da hapšenje Ejupa Ganića predstavlja obezvređivanje žrtava i omalovažavanje države BiH, pokušaj izjednačavanja agresora i žrtava kako bi se umanjila odgovornost Srbije za agresiju, genocid i druge ratne zločine, zatim da predstavlja nagrađivanje zločinačke politike i genocidne prakse koju je Miloševićev režim primjenjivao nad građanima BiH (Udruženje generala BiH), ponižavanje bh. patriota i branitelja kroz *montirane političke procese* i hapšenja, uz naglašavanje da je hapšenje Ejupa Ganića hapšenje BiH (Jusuf Pušina, ministar unutrašnjih polova RBiH) i suđenje otporu agresiji koja je izvršena nad BiH (Haris Silajdžić)...

Ukazivano je i na vezu između hapšenje Ejupa Ganića i suđenja Radovanu Karadžiću pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, koje je počelo istog dana kada je izvršeno hapšenje, uz naglašavanje da je riječ o smišljenoj situaciji koju Vlada Srbije promišljeno koristi kako bi se odvucla pažnja sa Karadžićevog suđenja i relativizirao genocid nad Bošnjacima. Sudija Tim Workman u presudi je naglasio: "Međutim, po detaljnoj analizi hronologije događaja, očigledno je da je postupak protiv dr. Ganića počeo u Beogradu znatno ranije te da je datum njegovog hapšenja u velikoj mjeri diktirao datum njegovog dolaska u Veliku Britaniju dva dana prije hapšenja. Smatram da je vjerovatnije da hapšenje koje je izvršeno na dan kada je Karadžić iznosio svoju uvodnu izjavu predstavlja slučajnost nego promišljen akt. Stoga ne uzimam tu činjenicu kao dokaz da se radi o političkoj motivaciji."

Politika Vlade Velike Britanije je ocjenjivana kao pristrasna, ukazivano je na kontinuitet dobre saradnje između Velike Britanije i Srbije, kao i na negativan stav britanske politike prema BiH tokom rata. Hapšenje Ejupa Ganića je ocijenjeno kao *neprijateljski akt Velike Britanije* prema BiH, uz isticanje neadekvatnog tretmana britanskih pravosudnih organa i neprimjerenih uslova u kojima se Ejup Ganić nalazi u londonskom zatvoru.

Prenošeni su i sadržaji britanskih medija (Daily Telegraph, The Independent, Guardian) koji su uputili kritike predstavnicima vlasti zbog

uplitanja u “sramotni diplomatski sukob” izazvan hapšenjem akademika Ejupa Ganića i isticali da je on “posljednji čovjek koji treba biti uhapšen za ubijanje Srba” (autor T. L., *Uhapšen je čovjek koji je zauzdavao ubice*, 4. mart). Na komentar Adama Leбора u listu Guardian, u kojem ističe da je *srbofilija duboko ukorijenjena u psihi Ministarstva vanjskih poslova Velike Britanije i veliki dio britanske ljevice*, kao i da se britanska politika sa početka devedesetih godina okretala oko zaštite Srba, pozvali su se novinari Tarik Lazović (*Srbofilija je u korijenu britanske politike*, 16. april), i Mirela Kukan (*Sigurni smo da će Srbija doživjeti težak poraz*, 17. april), koja naglašava da je Ejup Ganić *politički zatočenik Velike Britanije*, da ima loš tretman u jednom od *najgorih zatvora u Velikoj Britaniji*, gdje je tretiran kao osuđeni kriminalac. Autorka dalje ističe da u srbijanskim dokumentima nema konteksta u kojem se desila Dobrovoljačka (dešavanja u Sarajevu 2. maja i drugim bh. gradovima, poput Prijedora, Bijeljine, Zvornika, Bratunca), što je dezinformisanje javnosti, revidiranje historije i “dovođenje u pitanje legitimnosti *naše* borbe i izjednačavanje krivice za rat u BiH”. Kćerka Ejupa Ganića, Emina Ganić ukazala je na to da britanski mediji često izvještavaju o ovom slučaju i da je sve više izvještaja koji ističu da Velika Britanija nije ništa učinila da zaustavi agresiju na BiH, a da ovoga puta izgleda želi da je podstakne (autor E. Halać, *Ganić danas prvi put sa svojim advokatima*, 8. mart). U listu Telegraph objavljen je tekst Sanele Jenkins, koja je obezbijedila novac za kauciju, ističući da bi bez toga Ejup Ganić još bio u zatvoru zbog politički motiviranih optužbi iz Srbije za ratne zločine. Ona smatra da Ejup Ganić ne bi imao pošteno suđenje u Beogradu i da je njegovo pritvaranje bilo rугanje međunarodnim naporima da izvedu *istinske ratne zločince* pred lice pravde. Na kraju teksta je naglasila: “Jedna stvar mora biti jasna: Bosanci su bili meta istrebljenja, a politiku etničkog čišćenja izvodila je disciplinirana državna vojska” (*Bosanci su bili meta istrebljenja*, 20. mart).

U pojedinim tekstovima ukazivano je i na rašireno antiislamsko raspoloženje u evropskim zemljama.

Profesor Fakulteta islamskih nauka Džemaludin Latić ističe da je riječ o srpsko-engleskom pokušaju da “ponize kako profesora Ganića tako i *našu* zemlju, *našu* Armiju, *naše* patriote i *naš* narod. Ovaj *bezobrazluk su srpske, engleske i ko zna koje još službe* priredile sa jasnim ciljem da podupru Karadžićevu odbranu u Hagu i nastave da izjednačavaju žrtvu

i agresora, a *velikosrpski genocidni pohod* pretvore u građanski rat na tlu BiH, Srbiju spase od optužbe za učešće u genocidu i agresiji na BiH, te od ratnih reparacija. Ponižavanja koja nam sljedbenici i *danas živog Miloševićevog projekta* u BiH i inozemstvu priređuju svih ovih godina vrše se s ciljem da Bošnjaci izgube dah na putu ka cjelovitoj i multietničkoj BiH i da *Karadžićeve Srbe* puste da odu iz nje sa čitavom RS”. Naglasio je da je međunarodna zajednica, koja je dopustila genocid nad Bošnjacima, poslije prestanka hladnog rata, a naročito poslije 11. septembra 2001. godine, islam označila kao novog neprijatelja Zapada (*Oktroirani lider SDA je tuđi čovjek!*, autor Faruk Vele, 6. mart).

U tekstu *Zašto je na meti Ganić* (12. mart), akademik Muhamed Filipović ističe da je hapšenje Ejupa Ganića s punim pravom izazvalo ogorčenje i moralno zgražavanje *svih Bošnjaka* i svih demokrata, kako nad postupkom Srbije tako osobito nad postupkom institucija Velike Britanije. “Moglo se očekivati da će Velika Britanija pokušati da svede ovaj slučaj na uobičajeni pravni postupak. Taj pravni postupak je samo formalnopravni, ali ustvari, i s obzirom na sadržinu, nije legalan i legitiman i ima toliko rupa da se u njemu jasno, osim pravne, vide značajni tragovi političke, pa i *antimuslimanske logike*.” Ističe da postupak očito ima političku pozadinu i da je Velika Britanije sve učinila da svoje nekadašnje saveznike poštedi legitimnog postupka sudskih progona za njihova djela, a to su djela agresije i genocida. Hapšenje ima cilj da se inkriminira najviša vlast u BiH, a time i sama država, „što bi u konačnici imalo efekt da su sve akcije koje su vođene prema *našoj* državi bile opravdane”. Pored navedenog, akademik Filipović izjavljuje i da *sve što dolazi iz Engleske naprosto smrdi*. U tekstu *Tihić je prihvatio tvrdnju da smo mi krivi za rat* (2. april) akademik Filipović ističe da su se prema Ejupu Ganiću “srpske i britanske institucije ponijele ispod svake razine normalnog, humanog i opravdanog ponašanja” i da je “pravni okvir uzet za postizanje nelegitimnog političkog cilja, a to je mijenjanje najnovije historije na Balkanu”. Međutim, nakon odluke suda u Londonu da ne dozvoli izručenje Ejupa Ganića Srbiji, Muhamed Filipović ističe da je to dokaz kako je sudska vlast u Velikoj Britaniji neovisna, da je odbranila ugled engleskih institucija i zakona, i da “*treba odati priznanje britanskom pravosuđu* i svima onima koji su od početka stali u odbranu Ganića, jer je to bila odbrana BiH”. Naglasio je kako je Srbija u ovom procesu željela “iskoristiti sudstvo kao instrument političke prirode, kao sredstvo dokaza da su JNA i Srbija bili napadnuti, a ne država BiH, iako je poznato da je

ta vojska bila agresor i učestvovala u genocidu nad Bošnjacima” (Dnevni avaz, 28. jul, autor F.V., *Odbrana Ganića bila je odbrana države BiH*).

Nakon hapšenja Ejupa Ganića, reisu-l-ulema Islamske zajednice u BiH Mustafa ef. Cerić podnio je ostavku na mjesto člana Međunarodnog religijskog savjetodavnog vijeća u Blairovoj Fondaciji za vjeru, uz sljedeće obrazloženje: „Niko od Bosanaca nema straha da se suoči sa istinom i pravdom bilo kada i bilo gdje, ali niko od Bosanaca koji su u Sarajevu branili svoje ljudsko dostojanstvo i svoje pravo na domovinu nije spreman da ga se ponižava na putu bilo kada i bilo gdje, posebno ne u Ujedinjenom Kraljevstvu za koje se vjerovalo da neće *kršiti osnovna ljudska prava akademika Ejupa Ganića*... Bivši potpredsjednik Republike Bosne i Hercegovine akademik Ejup Ganić je posljednji čovjek kojeg se može optužiti za zločine protiv Srba. Nakon slučaja Ejupa Ganića *nije sigurno* putovati u Ujedinjeno Kraljevstvo *za sve one Bosance* koji su branili svoj dom i svoju domovinu Bosnu i Hercegovinu i koji su preživjeli genocid zato što su *svi* oni na srbijanskoj listi za ispitivanje poput *nacističke liste za istrebljivanje*. Žao mi je, ali ne mogu podnijeti tu *vrstu licemjerja Vrhovnog suda u Londonu!*” Nakon odluke suda kojom je oslobođen Ejup Ganić, reis Cerić ističe da je „Ejup Ganić imao sreću, a time i država Bosna i Hercegovina, što je sud u Londonu, u *duhu svoje principijelne pravne tradicije*, u ovom slučaju donio jedinu moguću odluku, a to je oslobađajuća presuda za Ejupa Ganića, što je, ustvari, oslobađajuća presuda za državu BiH i *sve* njene patriote koji su branili pravo *svih* građana BiH na suverenu nezavisnu bosansku državu” (Dnevni avaz, 28. jul, nije naveden autor, *Sud u Londonu na vrijeme shvatio prevaru Beograda*).

Novinarka Almasa Hadžić u nekoliko svojih komentara (*Staro lice nove Srbije*, 5. mart; *Miloševićeva zaostavština*, 11. mart; *Što Srbiji treba Ejup Ganić*, 23. mart) ističe da se Srbija nije odmakla sa pozicija s kojih je devedesetih godina započinjala rat u bivšoj Jugoslaviji i da se nakon Miloševićeve smrti nije ništa ili skoro ništa promijenilo kada je u pitanju njen odnos prema susjednim zemljama. „Milošević je u ratu na susjede slao haubice i arkanovce, a njegov nasljednik na srbijanskom tronu, Tadić, petnaest godina nakon rata šalje optužnice. *Cilj je isti – ako ne ubiješ, onda utamniči.*” Srbija i danas s istim žarom krije optužene za ratne zločine, vara, laže i obmanjuje svijet. Tvrdi da poštuje „teritorijalni integritet susjednih zemalja”, a Srbima u BiH puše u referendumski krila. Ukazuje

da je hapšenje Ejupa Ganića u Londonu omogućilo upravo Srbiji da još jednom drekne Evropom kako su za ratne zločine počinjene u BiH krivi svi i da su zločini nad Srbima bili državni projekt i politika bošnjačkog vodstva. Izmišljanjem tuđe krivice Srbija mijenja vlastiti zločinački imidž, „prva joj je u krila puhнула nekadašnja haška tužiteljica Karla del Ponte porukom, i to u trenucima kada su prvog bh. predsjednika spuštali u mezar, da je i Alija Izetbegović bio pod istragom haških tužilaca”.

Predsjednik SDA Sulejman Tihić izjavio je da smatra da Ejup Ganić nije kriv za zločin u Dobrovoljačkoj ulici u Sarajevu tokom proteklog rata, ali da ne spori da se zločin dogodio, da je jedan broj ljudi tada ubijen i da odgovorni treba da budu sankcionisani, ukazujući da je za „slučaj Dobrovoljačka” zadužen sud u Bosni i Hercegovini. Pomenuta izjava izazvala je izrazito negativne reakcije, prije svega udruženja „Zelene beretke”, „Patriotska liga” i penzionisanih generala Armije RBiH. Avdo Hebib, predsjednik Patriotske lige, istakao je da ovakve ocjene Sulejmana Tihića smatra proizvoljnim i upozorava da Tihić niti bilo ko ne treba komentirati nešto što je jasno utvrdio Haški tribunal (*Tihić se treba stidjeti svojih tvrdnji o Dobrovoljačkoj*, autorka M. Kukan, 15. mart). Predsjednik Saveza dobitnika najviših ratnih priznanja Dževad Rađo istakao je da Sulejman Tihić širi neistine i da je ta izjava ne samo *atak* na Ejupa Ganića i druge patriote koje Srbija proganja zbog ovog slučaja nego *na sve građane i branioce Sarajeva i države BiH*. Naglasio je da „zlatni ljiljani” Tihićevu izjavu smatraju nastavkom specijalnog rata protiv BiH i njenih branilaca koji su najsvjetliji dio bh. građanstva (*Na redu je nastavak specijalnog rata protiv BiH*, autor M. K. 28. mart). Kćerka Ejupa Ganića, Emina Ganić istakla je da je „svako karakteriziranje slučaja Dobrovoljačka kao ‘zločina’ pravno pogrešno, politički pogubno i duboko uvredljivo za sve one koji su se borili da danas postojimo i kao narod i kao država”, naglašavajući da su najmanje dvije nezavisne istrage najrelevantnijih pravosudnih institucija, utvrdile da u slučaju Dobrovoljačka nema elemenata krivičnog djela (*Tihićev nivo razmišljanja veoma je iznenađujući*, autorka M. Kukan, 23. mart). U tekstu *Tihić je prihvatio tvrdnju da smo mi krivi za rat* (2. april) akademik Muhamed Filipović ističe: „No, ono što nas u ovom momentu interesira nije *beščasće britanske politike*, nego ponašanje nekih naših političara... Zaprepašćujuća je činjenica da su i neki bošnjački političari podržali dvije lažne i neodržive teze. Prva je teza o građanskom ratu, a druga o inicijalnom zločinu u Dobrovoljačkoj, koji je uzet za povod

srpskih napada na BiH i na Sarajevo. Kada to rade neki odavno poznati *antibosanci*, kao Dževad Galijašević i slični, to ne čudi. To je normalno. Ali, kada to učini Sulejman Tihić, onda je to apsolutno nedopustivo i znači da se on potpuno *odvaja od političkog i moralnog sadržaja borbe za neovisnost i protiv agresije* i da je prihvatio tvrdnju da smo i *mi* krivi za rat, da smo počinili zločine koji opravdavaju zločine prema nama i sve konzekvencije koje iz toga proizilaze.” Autor zaključuje da ukoliko Tihić prihvata pomenute teze onda on ne može predstavljati Bošnjake i da njegov stav da je akcija u Dobrovoljačkoj bila zločin predstavlja ustupak onima koji na sve načine pokušavaju opravdati zločin agresije, secesije i genocida nad Bošnjacima i BiH.

U komentaru *Pobuna boraca protiv lopova* (22. april) povodom protesta bivših boraca ispred zgrade Vlade Federacije BiH, Sead Numanović ističe da „suzavac i ‘topovski udari’ na bivše borce, branioce BiH, ipak jesu logični nastavak politike Sulejmana Tihića koja je događaje u Dobrovoljačkoj ulici u Sarajevu, kada se grad branio od četnika, nazvala ‘zločinom’, a prekaljene i proslavljene komandante Armije RBiH ekspresno razapinjala na stub srama ili još brže trpala iza rešetaka”. Autor Sulejmana Tihića označava personifikacijom „politike koja je godinama ponižavala borce, *nipodaštavala žrtve Srebrenice* i svesrdno radila *za ratnoprofiterske lobije*”.

Na 13. redovnoj sjednici Rijaseta Islamske zajednice u BiH istaknuto je da se oko slučaja Ganić očekuje da svi nosioci političkih funkcija konsoliduju svoje stavove unutar pravnih i međunarodnih okvira, kao što su Pravila rimskog puta, rezultati istrage Haškog tribunala, bilateralni sporazum između Bosne i Hercegovine i Srbije. Rijaset IZ-a podstiče nevladine organizacije za zaštitu ljudskih prava da dignu svoj glas protiv kršenja ljudskih prava onih koji su legitimno branili svoje pravo na život, vjeru, slobodu, imetak i čast, i poziva muslimane Bošnjake da utječu na svoje političke predstavnike da se sustegnu govora koji po bilo kojoj osnovi *kida međubosnjačko povjerenje i saradnju* za dobrobit naroda i države (*Sustegnite se od govora koji kida međusobnu saradnju*, autorka M. Kukan, 25. mart).

Povodom istupa predsjedavajućeg Predsjedništva BiH Harisa Silajdžića na Sajmu privrede u Mostaru, tokom kojeg je predsjedniku Srbije Borisu Tadiću naglasio da odnosi Srbije i BiH nisu dobri i da politički potezi Srbije ne doprinose regionalnoj saradnji, ilustrujući to slučajevima Ilije Jurišića

i Ejupa Ganića (*ako nas više ne mogu etnički čistiti, onda nas hapse, kao Ganića u Londonu*), autor Fadil Mandal ističe da je Haris Silajdžić u Mostaru pokazao bitno drugačiji gard od *podaničke snishodljivosti* koju prakticira Sulejman Tihić, kojeg autor naziva i osobnim poltronom Borisa Tadića, “podanički pijun i revnosni izvršilac naloga Srpske akademije nauka i KOS-a u BiH”. Pored ukazivanja na opasnosti od revizije historijskih činjenica i ponovo oživljenih *velikosrpskih planova*, autor komentar počinje sljedećom rečenicom: *Mediji pod kontrolom srpskih i hrvatskih političkih elita u BiH utrkuju se ko će sočnije popljuvati govor Harisa Silajdžića na otvaranju Međunarodnog sajma privrede u Mostaru (Silajdžićeva lekcija Tihiću, 15. april).*

Nakon oslobađajuće presude za Ejupa Ganića, Fadil Mandal u komentaru *Šta će sada reći Tihić* (28. jul) naglašava da „odluka suda u Londonu zatvara usta sve bučnijim falsifikatorima povijesti koji fabriciranjem potjernica protiv bh. patriota i *izmišljanjem nepostojećih zločina Armije RBiH* žele potpuno izmijeniti karakter rata na ovim prostorima. A on je bio agresorski i genocidan”. Podsjećajući da je Sulejman Tihić u nekoliko javnih nastupa isticao da se u Dobrovoljačkoj ulici desio zločin i da za to neko mora odgovarati, autor navodi: “Čuvenom lutku Pinokiju zbog *stalnog ponavljanja laži* rastao je nos. Cinici bi rekli da će njegovom učeniku Sulejmanu Tihiću nakon laži o Dobrovoljačkoj vjerovatno još narasti uši. Ali, ne treba ići toliko nisko. Najveća kazna za predsjednika SDA danas je nepodijeljen prezir javnosti i nasmiješeno lice Ejupa Ganića na slobodi.” Povodom nepostojećih zločina Armije RBiH, napomenula bih da je trenutno u toku suđenje nekolicini pripadnika Armije BiH pred domaćim sudovima (npr. Bugojno, Trusina), za koje svakako zna i Fadil Mandal, jer su izvještaji sa suđenja prisutni i u Dnevnom avazu.

Navedene reakcije na izjavu Sulejmana Tihića ilustruju jednu veoma antidemokratsku tendenciju, koju dodatno osnažuju novinari i na taj način narušavaju profesionalne standarde, važeće zakone i novinarske etičke kodekse koji garantuju jedno od elementarnih ljudskih prava – pravo na mišljenje i njegovo javno izražavanje. Izdaja “svete, nacionalne istine”, koja kida unutarnacionalno povjerenje i saradnju, da se poslužim riječima Rijasetu IZ-a, dodatno se kažnjava neargumentovanim optužbama (npr. nisu pruženi argumenti na koji to način Tihić svesrdno radi za ratnoprofiterske lobije ili nipodaštava žrtve Srebrenice) i izrazito neprimjerenim uvredama

(velike uši, podanički pijun), a sve to zajedno oličava i totalitarni karakter same te istine s obzirom na to da kvalifikovanje događaja u Dobrovoljačkoj ulici kao zločina nije u suprotnosti sa presudama Tribunala u Hagu i domaćih sudova. Nažalost, ovaj totalitarni obrazac nije karakterističan ni samo za ovu temu ni samo za navedene sagovornike i novinare/novinarke Dnevnog avaza. U Pressu i Novom Reporteru to je najočitiije na primjeru “svete, nacionalne istine”, koja glasi: “Srebrenica je mit” za čiju odbranu se neće birati sredstva bez imalo i elementarne ljudskosti, što će biti i prikazano u narednom dijelu

Ruždija Adžović u tekstu *Nastaviti s prevarom sve dok BiH ne prestane postojati, a muslimani se ne rasele* (20. mart) ukazuje na neiskrenost međunarodne zajednice koja je skupo koštala građane Bosne i Hercegovine, a “najveće žrtve dvolične politike bili su Bošnjaci, koji su tokom agresije na našu zemlju ostavljeni u sendviču između *zločinačkih namjera našeg istočnog i zapadnog susjeda*”. Kao potvrdu *pogubnosti britanske politike* tokom rata prema Bošnjacima autor navodi pismo bivšeg britanskog premijera Johna Majora upućeno višem dužnosniku ministarstva vanjskih poslova Douglasu Hoggu u kojem se navodi da je “neophodno da se nastavi s prevarom ‘Vance-Owenovim’ mirovnim razgovorima da bi se događala kakva-takva akcija sve dok Bosna i Hercegovina ne prestane postojati kao važeća država, a njeno muslimansko stanovništvo ne raseli iz svoje zemlje” jer je takva politika od “najboljeg interesa za stabilnu Evropu u budućnosti, čiji sistem vrijednosti se bazira i mora ostati baziran na hrišćanskoj civilizaciji i etici”.

Nameće se pitanje sa kojim ciljem autor prezentira pismo od kojeg nas dijeli skoro dvadeset godina i sa veoma uznemirujućim i prijetećim sadržajem spram Bošnjaka u Bosni i Hercegovini? S obzirom na to da smo svjedoci da se prijetnje iz navedenog pisma nisu ostvarile, kao odgovor se nameće produkcija straha od drugih, koji su prijeteći i ugrožavajući po “nas”, u cilju nacionalne homogenizacije, da budemo ne sunarodnici, nego srodnici koji misle, osjećaju i ponašaju se isto. Da li je istim ciljem uzrokovano nebrojeno puta ponovljen genocid u Srebrenici i mogućnost da se on ponovi u predstavljenim objavama?

Pored prethodno predstavljenih stavova koji su dominirali u izvještavanju Dnevnog avaza, zabilježene su i drugačije interpretacije u vezi sa hapšenjem

Ejupa Ganića i događajima u Dobrovoljačkoj ulici 3. maja 1992. godine, najčešće u formi saopštenja i prenošenja izjava.

Britanski Foreign Office saopštio je da je hapšenje Ejupa Ganića stvar sudstva, koja se ni na koji način ne dovodi u vezu s diplomatskim ili političkim stavom Vlade Velike Britanije u vezi sa bilo kojim događajem iz prošlosti na zapadnom Balkanu.

Ambasador Srbije u BiH Grujica Spasović negirao je političku motiviranost hapšenja bivšeg člana Predsjedništva RBiH Ejupa Ganića. Slične izjave imali su i predstavnici Ministarstva pravde i Tužilaštva za ratne zločine Srbije. Predsjednik Srbije Boris Tadić izjavio je da se Srbija ne protivi da Ejub Ganić, koga pravosudni organi Srbije terete za ratni zločin u slučaju Dobrovoljačka ulica u Sarajevu 1992, bude izručen sudskim organima BiH. “Za Srbiju uopšte nije centralno pitanje da Ganić bude izručen Srbiji. Za Srbiju je glavno pitanje da se dogodi sudski proces.”

Glavni tužilac BiH Milorad Barašin istakao je da istragu o slučaju „Dobrovoljačka ulica” vodi Tužilaštvo BiH i da će sva dokumentacija o ovom slučaju do koje se došlo tokom istrage biti upućena u London, uz zahtjev upućen Velikoj Britaniji za izručenjem Ejupa Ganića Bosni i Hercegovini na daljnje procesuiranje.

Predsjedavajući Vijeća ministara BiH Nikola Špirić izjavio je povodon hapšenje Ejupa Ganića u Londonu da ukoliko je neko nevin ne treba da se boji ni britanskog ni srbijanskog ni bh. pravosuđa.

Član Predsjedništva BiH Nebojša Radmanović izjavio je da će biti razmatrana odluka o tome hoće li i na koji način predstavnici srpskog naroda u državnim institucijama nastaviti svoj rad zbog učešća Harisa Silajdžića i drugih predstavnika BiH u odbrani Ejupa Ganića, naglašavajući da „BiH sve više liči na privatnu državu... Postoje ljudi koji prošlost tumače na svoj način, osuđuju bez presude i ne daju da se provede ni istraga za neke ljude. Ako se tako nastavi, mislim da niko iz RS u tome ne treba da učestvuje.”

Premijer RS Milorad Dodik ocijenio je da se hapšenjem Ejupa Ganića vraća povjerenje u sistem pravde, ističući da Ganić nije mogao da izbjegne pravdu jer je *nesumnjivo više kriv za rat od Biljane Plavšić*, koja je okrivljena po sistemu komandne odgovornosti, a Ganić je *nesumnjivo direktno komandovao operacijama*.

Predsjednik Hrvatskog udruženja logoraša Mirko Zelenika izjavio je da je Ejup Ganić odgovoran i za zločine počinjene nad Hrvatima u dolini Neretve i u srednjoj Bosni. “Budući da pitanje odgovornosti članova ratnog Predsjedništva BiH nije procesuirano u Hagu, zadovoljan sam ako se bude procesuiralo u Srbiji, jer Tužilaštvo BiH nikad to neće uraditi zbog odnosa u BiH.” Ukazuje da Ganićeve izjave od 3. januara 1994. godine, koje je dao agenciji Reuters, a odnose se na napade Armije BiH u srednjoj Bosni i Lašvanskoj dolini, potvrđuju njegovu odgovornost i da je tada izjavio: “Mi smo ponudili HVO-u opciju da se izvuku, a ako neće mi ćemo to učiniti milom ili silom”. Zelenika ističe da „Ganićeva prijetnja nije ostvarena 100 odsto, ali jeste 90 odsto, jer je Armija BiH 90 odsto etnički očistila prostor srednje Bosne”.

U autorskom tekstu *Ugled bh. pravosuđa opasno ugrožen* (13. mart) sudija Suda BiH Branko Perić uputio je kritiku političarima i predstavnicima BiH zbog posjeta Ejupu Ganiću u pritvoru u Londonu pokazujući ličnu zainteresovanost za sudski epilog slučaja, čime je narušen ugled pravosuđa BiH i teško pokopana nezavisnost njenog pravosuđa. “Da li nakon sve ove b(r)uke iko razuman u Londonu može da vjeruje da će sudski proces protiv Ganića biti pravičan? Iz diletantske retorike bh. zvaničnika slijedilo je, više nego očigledno, da u BiH postoje ličnosti i lideri koji su pod posebnom zaštitom političara i čije pozivanje na krivičnu odgovornost nije preporučljivo, čime su poslali opasnu poruku pravosuđu BiH, a slučaj Ganić je otvoren pred pravosudnim organima BiH od 2006. godine.” Naglasio je da bi trebalo očekivati javno reagiranje Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH pozivom političarima da se uzdrže od komentiranja otvorenih sudskih slučajeva, a politiziranim udruženjima da se klone ulične pravde.

Advokat Rajko Danilović iz Beograda istakao je da elementarno pravilo u krivičnom pravu jeste da se stvari procesuiraju tamo gdje su se dogodile i da hapšenje Ejupa Ganića po nalogu Srbije predstavlja novi razlog za svađe, pa i sukobe na Balkanu, odnosno nastavak političkih zloupotreba pravosuđa. “Neki ideološki rakursi, neki kvazinacionalni interesi sa svih strana onemogućavaju suočavanje sa prošlošću... a to nas ne vodi razrješenju međusobnih odnosa.” Naglasio je da je u Srbiji na sceni i dalje nesuočavanje sa istinom i da je malo odmakla od vremena Slobodana Miloševića (*Neistine su u Srbiji i dalje na najvišoj cijeni*, autor F. Vele, 12. mart).

Sličan način interpretacije kao i u slučaju hapšenja Ejupa Ganića zabilježen je i povodom vijesti da je Centar javne bezbjednosti Bijeljina pozvao na saslušanje tuzlanskog muftiju Huseina ef. Kavazovića. Prema navodima neimenovanog izvora, iz poziva CJB Bijeljina nije jasno da li se muftija Kavazović poziva kao svjedok ili u nekom drugom svojstvu i da je predmet zaveden pod šifrom ratnih zločina. U tekstu se ističe da je muftija bio *zatočenik hrvatskih logora*, a jedan broj njegovih bliskih članova porodice bio je *zatočen u srpskim logorima*. Autorka Almasa Hadžić ukazuje da se poziv na saslušanje muftiji Kavazoviću, po svoj prilici, uklapa u novu beogradsku strategiju po kojoj *svi ugledniji Bošnjaci* trebaju proći policijsku i sudsku trijažu RS (*Bijeljinska policija želi saslušati muftiju tuzlanskog*, 11. mart). Muftija Kavazović potvrdio je da je dobio poziv za saslušanje, a portparol CJB Bijeljina Dragomir Perić istakao je da je poziv proslijeđen uz saglasnost Tužilaštva BiH (*Najbolje bi bilo da me privedu*, autorka Almasa Hadžić, 12. mart).

U komentaru *Gebelsovska strategija* (13. mart) novinar Elvir Huremović ističe da se umjeso o Kačavendinom ratnom divljanju, suđenju monstrumu Karadžiću, hapšenju zločinca Mladića nudi priča o “muftijama ratnim zločincima”. Na meti gebelsovske strategije nisu samo službenici Islamske zajednice BiH, slične sudbine već godinama doživljavaju bezmalo *svi* koji su se usudili suprotstaviti agresiji na BiH. “I muftije i brojni bh. patrioti, čijim se imenima maše, žrtve su upravo te dobro osmišljene strategije izjednačavanja krivice i relativiziranja vlastitih zločina. U njoj, nažalost, svjesno učestvuju i institucije RS, a vrlo često i Srbije” (u komentaru je navedeno da je muftija bio zatočenik u logorima HVO-a i da je saslušanje zakazano za petak u 12 časova u vrijeme džuma-namaza).

Predsjednik Bosanske stranke Mirnes Ajanović smatra da je poziv CJB Bijeljina za saslušanje muftije tuzlanskog Huseina ef. Kavazovića *nastavak zločinačke kampanje zastrašivanja muslimana u BiH*, a dokaz za to je i zakazivanje saslušanja u petak u 12 časova, kada je svaki musliman dužan obaviti džuma-namaz (*Nastavak zastrašivanja muslimana u BiH*, 13. mart).

1.2. Dnevni list

Za razliku od izvještaja Dnevnog avaza u kojima je uglavnom dominiralo negiranje mogućnosti da postoji ikakav vid odgovornosti Ejupa Ganića

za događaje u Dobrovoljačkoj ulici 1992. godine, uz naglašavanje da i nije riječ o zločinu, u Dnevnom listu zabilježene su različite interpretacije događaja u Dobrovoljačkoj ulici i samog hapšenja Ejupa Ganića, s tim da su učestalije ocjene koje naglašavaju odgovornost Ejupa Ganića.

U komentaru *Zaključavanje i 'fatiha' u državnom Parlamentu* (3. mart) novinar D. Stešević ističe da je dramatično hapšenje bivšeg člana Predsjedništva BiH Ejupa Ganića u Londonu, suđenje bivšem predsjedniku RS-a i ratnom gospodarstvu na ovim prostorima Radovanu Karadžiću, razvaljivanje vrata u državnom Parlamentu, sve to baš upravo 1. marta (Dan nezavisnosti BiH), izazvalo politički nered i lavinu teških međusobnih optužbi na relaciji Sarajevo – Banja Luka – Beograd. Između ostalog, autor navodi da je “Haris Silajdžić svjestan da se zločin dogodio u Dobrovoljačkoj ulici, da su 1992. ubijena 42 mladića bivše JNA, da je njih nekolicina bila zarobljena u Predsjedništvu BiH, gdje je Aliju Izetbegovića tada mijenjao upravo Ejup Ganić. On je pragmatičan i zna da sve što se može učiniti za Ganića jeste da ga procesuiraju domaće, a ne srbijansko pravosuđe”.

Novinarka Vanja Bjelica u tekstu *Danas konačna odluka o puštanju Ganića na slobodu* (5. mart) ukazuje na to da je atmosfera u BiH i regiji nakon hapšenja Ganića, prema brojnim mišljenjima, uzavrela i podsjeća na devedesete. Vlasti i boračka udruženja iz RS podupiru zadržavanje Ganića u pritvoru i njegovo procesuiranje, dok bošnjačka javnost ovo hapšenje doživljava kao udar na cjelokupan narod, da ono predstavlja nastavak srbijanske agresije na BiH i pokušaj izjednačavanja agresora i žrtava.

Na pojačane tenzije u državi ukazuje i novinarka Mirela Zrno u tekstu *Tri tisuće ljudi tražilo slobodu za Ganića* (6. mart), ističući da su, dok u RS likuju zbog hapšenja Ejupa Ganića, u Sarajevu održani protesti ispred ambasada Velike Britanije i Srbije, tokom kojih su iznošene brojne optužbe na račun pomenutih država, uz naglašavanje da je uhićenje Ejupa Ganića izvršeno na neosnovanoj optužnici i da predstavlja poniženje za sve građane BiH. Tom prilikom studentica Amela Bečarević istakla je da Velika Britanija krši međunarodno priznate činjenice o agresiji koja je izvršena u BiH i tako se pridružila proganjanju žrtve od strane agresora, dok član Akademije nauka i umjetnosti BiH Božidar Matić ističe da srbijansko pravosuđe diže optužnice protiv 180 preživjelih Srebreničana, pitajući “Treba li dalji komentar o srbijanskom pravosuđu?”

Tužiteljstvo BiH najavilo je da će pravosudnim tijelima Velike Britanije dostaviti zahtjev za izručenjem Ejupa Ganića uz svu potrebnu dokumentaciju o istrazi o predmetu “Dobrovoljačka ulica” koja se u Tužiteljstvu BiH vodi od 2006. godine u okviru koje je jedan od osumnjičenih i Ejup Ganić.

U komentaru *Misteriozno i panično povlačenje zahtjeva za Ganićevo izručenje* (16. april) D. Stešević ukazuje da je Ejup Ganić tokom intervjua za nedjeljnik Dani izjavio da BiH nije tražila njegovo izručenje, što je u suprotnosti sa službenim saopštenjem državnih institucija da su takav dokument uputile u London kako bi Ganića procesuiralo domaće a ne srbijansko pravosuđe. Autor ističe da je u pomenutom zahtjevu navedeno toliko kompromitujućih i optužujućih detalja o zbivanjima u Dobrovoljačkoj ulici iz koji se zapravo nedvosmisleno dokazuje Ganićeva umešanost i odgovornost za ubistvo mladih vojnika i nekoliko časnika bivše JNA i da je zahtjev povučen na vrlo misteriozan način nakon što ga je Ganić pročitao.

U tekstu *Ganić: Britanija radi za Miloševićev režim* (D. Pušić, 14. april) istaknuto je, između ostalog, da je Ejup Ganić uputio jake kritike na račun Velike Britanije, upozorio da London pokušava da prepravi povijest zločina počinjenih tokom rata u BiH i da britanske vlasti učinkovito “rade posao bivšeg predsjednika SR Jugoslavije i Srbije Slobodana Miloševića”.

U reakcijama udruženja hrvatskih i srpskih logoraša isticana je odgovornost Ejupa Ganića, ali i Harisa Silajdžića, ne samo za Dobrovoljačku ulicu nego i za druge zločine tokom rata u BiH. Predsjednik Hrvatske udruga logoraša Domovinskog rata Mirko Zelenika ističe da je vrijeme da se ispita povezanost Ganića i ostalih članova Predsjedništva RBiH sa aktivnostima Specijalne postrojbe “Zulfikar” koja se tereti za zločine nad Hrvatima u Trusini, naglašavajući da je ta postrojba bila izravno vezana sa Predsjedništvom RBiH, dok za Harisa Silajdžića navodi da je imao veze sa logorima u kojima su se nalazili Hrvati. Predsjednik Saveza logoraša RS Branislav Dukić ističe da je Haris Silajdžić jedan od odgovornih koji je “uvezao 12 tisuća mudžahedina u BiH” i da je Savez predao Tužiteljstvu za ratne zločine u Srbiji popis više od 7.100 osumnjičenih osoba bošnjačke i hrvatske nacionalnosti koji su počinili ratne zločine nad 21.000 Srba u BiH. Pukovnik JNA u penziji Slavoljub Belošević (jedan od oficira JNA koji je preživio napad u Dobrovoljačkoj ulici) ističe da je zločin u Dobrovoljačkoj ulici bio detaljno planiran, glavni

odgovorni su Ejup Ganić i general Jovan Divjak, a zločine su izvršavali pripadnici Zelenih beretki i Teritorijalne odbrane.

U tekstu *Jovan Divjak: Sve one koji su pod sumnjom treba procesuirati, uključujući i mene* (8. mart) novinarka Mirele Zrno penzionisani general Armije RBiH Jovan Divjak ističe da je nužno procesuiranje svih slučajeva, da bi to doprinijelo boljem razumijevanju i povjerenju između naroda u BiH i nikako ne znači da se izjednačuje žrtva i zločin.

Predstavnici SNSD-a, vladajuće partije u Republici Srpskoj, izrazili su nezadovoljstvo zbog uplitanja institucija BiH u odbranu Ejupa Ganića, zbog čega su najavili i mogućnost izlaska srpskih predstavnika iz državne vlasti (opozicione stranke u RS ove prijetnje su ocijenile kao SNSD-ov početak predizborne kampanje). Njihove izjave karakteriše i odsustvo sumnje u odgovornost Ejupa Ganića za događaje u Dobrovoljačkoj ulici, koje označavaju ne samo kao zločin već i kao masakr. Nakon poziva Islamske zajednice u BiH političarima da budu jedinstveni u pogledu slučaja Ejup Ganić, jedan od senatora RS Miroslav Mikeš istakao je da taj poziv dokazuje da vrh IZ-a još uvijek ne shvata da je BiH sekularna a ne vjerska država i da u njoj žive i drugi narodi, i naglašava da je Islamska zajednica otvoreno stala iza ratnih zločina počinjenih nad nebošnjačkim narodima.

Povodom istupa Harisa Silajdžića na Sajmu privrede u Mostaru autorka Vanja Bjelica u tekstu *Silajdžić napao Srbiju i Tadića* (14. april) navodi da je on sa govornice Mostarskog sajma, umjesto ruke pomirenja, kako se to očekivalo, optužio Srbiju i srbijanskog predsjednika Borisa Tadića za progon bh. državljana i etničko čišćenje. Na oštro izlaganja Silajdžića, Tadić je odgovorio da ne bi bilo dobro da se osvrćemo na prošlost u svakoj prilici, već da bi trebalo da se okrenemo budućnosti, jer niko neće da investira u region opterećen prošlošću. Ista autorka u tekstu *Silajdžić kao "Prljavi Harry"* (15. april) ističe da su politička prepucavanja između predsjedatelja Predsjedništva BiH Harisa Silajdžića i predsjednika Republike Srbije Borisa Tadića na Međunarodnom sajmu gospodarstva u Mostaru, koja su zasjenila ovu manifestaciju, podijelila javnost u BiH. Veliki dio predstavnika političkih stranaka iz BiH ne opravdava Silajdžićeve poteze na jednoj takvoj manifestaciji, no smatraju da i Tadić nije bio do kraja iskren u svojim dobrosusjedskim odnosima. Iz RS su stigle brojne osude na račun Silajdžića. Predsjedatelj Vijeća ministara BiH

Nikola Špirić upozorio je da pretvaranje BiH u državu skandala udaljava zemlju od zacrtanog evropskog puta. Jasno je uočljiva razlika u načinu interpretacije u odnosu na Dnevni avaz, gdje je Silajdžićevo izlaganje, kao stav državnika, “bitno drugačiji gard od podaničke snishodljivosti koju prakticira Sulejman Tihić”.

1.3. Press

Izvjestavanje dnevnog lista Press povodom hapšenja Ejupa Ganića može se ocijeniti kao krajnje jednostrano s obzirom na ujednačene stavove novinara i izvora informacija (predstavnici srpskih udruženja i političkih stranaka, kao i raznih institucija Republike Srpske) koji naglašavaju da je Ganićeva odgovornost nesporna i da je on direktno naredio masakr nad pripadnicima JNA u Dobrovoljačkoj ulici, a kao fakti se ističu podaci da su tom prilikom ubijena 42 vojnika, 73 ranjena i 218 zarobljeno. Predsjednik Tima Vlade RS za istraživanje ratnih zločina Staša Košarac naglasio je da “u formalno-pravnom smislu nema razlike između Ejupa Ganića i Radovana Karadžića, budući da su obojica trenutno u statusu optuženih za ratne zločine” (*Košarac: Bošnjački lideri u panici*, agencija Srna, 13. mart), dok je premijer RS istakao da je “Ganićeva odgovornost daleko veća od odgovornosti Biljane Plavšić”. Uspoređivanje osuđene ratne zločinke Biljane Plavšić i Radovana Karadžića, kojeg optužnica tereti za genocid, etničko čišćenje i zločine protiv čovječnosti, sa Ejupom Ganićem primjer je manipulacije i negiranja zločina, a plasiranje ovakvih izjava visokih entitetskih dužnosnika predstavlja ozbiljnu prepreku procesu suočavanja sa prošlošću.

Veoma negativni stavovi zabilježeni su i spram predsjedavajućeg Predsjedništva BiH Harisa Silajdžića, koji se takođe smatra odgovornim za likvidaciju vojnika JNA, optužuje da je oformio “krizni štab” i pokrenuo “diplomatsku ofanzivu” za oslobađanje zločinca Ejupa Ganića, kao i da *kipti od mržnje prema Srbima*. Zabilježen je i nipodaštavajući odnos prema državi Bosni i Hercegovini, koju novinar Zoran Žuža naziva *jadom od države koja ima trule temelje* (*Pravda iza rešetaka*, 5. mart). Samo u četiri objave kao izvori informacija pojavili su se članovi tima odbrane Ejupa Ganića i svjedoci odbrane (Damir Arnaut i Paddy Ashdown), koji su, između ostalog, istakli da je Haško tužilaštvo odbacilo sve optužbe protiv Ganića i da nema elemenata krivičnog djela u slučaju Dobrovoljačka, da

u srbijanskom zahtjevu nema ništa novo u odnosu na ono što je Haški tribunal već istražio i odbacio i da je cio slučaj politički motiviran.

U komentaru *Rušenje mita* (3. mart) autor Radenko Kuprešak ističe da je u Dobrovoljačkoj ulici počinjen *stravičan masakr* i da je hapšenje Ejupa Ganića stavilo na ozbiljno iskušenje *sarajevski mit o bošnjačkoj ratnoj bezgrešnosti i apsolutnoj srpskoj krivici za krvavi sukob u BiH*. Ukazuje na *antisrpsku histeriju* u Sarajevu i na “histerične izjave besa” povodom hapšenja, koje se doživljava kao “nova beogradska zavera“, kojom je “zabijen nož u srce bosanskim patriotama”.

Novinar Zoran Žuža navodi da Ejupa Ganića čeka suočavanje sa dokazima da je *vinovnik zločina* u Dobrovoljačkoj. “*Mi, Srbi iz RS i BiH* još jednom smo se uverili kako u ovoj zemlji funkcioniše mračni politički i pravosudni sistem čiji smo taoci pune dve decenije!... Sistem *nas* godinama optužuje, hapsi i osuđuje po matrici čije okvire je zadao Haški tribunal.” Naglašava da “iz Sarajeva ovih dana vrište i pište na sve strane sveta” oni kojima je *ubijanje bespomoćnih vojnika* bila herojska i legitimna odbrana Sarajeva i zaključuje da su “u ovakvoj BiH istina i pravda trajno utamničene vrednosti” (*Pravda iza rešetaka*, 5. mart). Isti autor na veoma negativan način komentariše uključenost Harisa Silajdžića u odbranu Ejupa Ganića, povezuje ga sa teroristima Al Kaide, ističe mogućnost da se jednog dana istraži njegova predratna i ratna prošlost ... (*U Londonskoj magli*, 12. mart). Tekstove Zorana Žuže u formi izvještaja pratili su uznemirujući i neprimjereni naslovi: *MIP pretvoren u krizni štab za puštanje Ganića!* (5. mart), *Hiljade Sarajlija zamalo zapalilo Ambasadu Srbije* (6. mart, na naslovnoj stranici: *Ambasada Srbije pod opsadom - Ganićeve pristalice prete ratom!*), *Lagumdžija kontroliše pravosuđe BiH* (17. mart), *Histerija u Sarajevu – Prete reprizom Dobrovoljačke!* (29. april), *Provala mržnje prema Srbima* (29. april). U tekstu o protestima u Sarajevu povodom hapšenja Ejupa Ganića autor ističe da se pred ambasadom Srbije okupila *najekstremnija grupa* od nekoliko hiljada demonстранata koja je pokušala sa jarbola da skine zastavu Srbije i zapali je. Uz prenošenje izjava učesnika protesta, zabilježene su i reakcije predstavnika boračkih udruženja i logoraša RS Nedeljka Mitrovića i Branislava Dukića, koji su istakli da “događaji u Sarajevu podsećaju na 90-te kada su *bošnjački političari* potpomognuti delom međunarodnih zvaničnika, *potpalili ratni fitilj u BiH*” i da je proteste organizovao “*najviši bošnjački vrh vojni i politički*, kako

bi izbegao odgovornost za ratne zločine nad Srbima u BiH”. Pozivajući se na neimenovane izvore koji naglašavaju da Ganiću u Sarajevu niko neće suditi za ratni zločin u Dobrovoljačkoj, u tekstu *Lagumdžija kontroliše pravosuđe BiH*, Zoran Žuža navodi da lider SDP-a Zlatko Lagumdžija u potpunosti kontroliše predsjednicu Suda BiH Meddžidu Kreso i godinama opstruiše istrage o ratnim zločinima protiv Srba. U tekstu *Ganićev štab u Sudu BiH!* (15. mart, na naslovnoj stranici: Sud BiH pretvoren u štab za odbranu Ganića) autor D. Risojević navodi da “odlično obavešteni izvori Pressa” ističu da je predsjednica Suda BiH Meddžida Kreso najzaslužnija što je *Sud BiH pretvoren u krizni štab za oslobađanje Ejupa Ganića*, da je *sudijama bošnjačke nacionalnosti* naložila da na svaki način pomognu Ejupu Ganiću i da je spremna učiniti sve samo da ga Velika Britanija ne izruči Srbiji, što predstavlja *organizovanu podrška optuženiku za ratni zločin* (podnaslov u tekstu *Kreso u službi zločinca*).

U tekstu *Ganić nije kriv, već Juka i Čelo* (19. mart) novinar Žarko Marković, pozivajući se na neimenovani izvor iz Tužilaštva BiH, navodi da Ganić neće biti izručen u Srbiji nego BiH, gdje će mu se suditi za ratni zločin u Dobrovoljačkoj, ali će on u tom unaprijed *montiranom procesu* biti oslobođen svih optužbi, a krivica za pokolj vojnika JNA biće prebačena na pokojne sarajevske kriminalce Juku Prazinu, Ramiza Delalića i druge nižerangirane zločince, što je u tekstu označeno kao “pakleni plan”. Isti autor u tekstu *Komšić: Vi nama Ganića, mi vama Čosića i Lilića!!!*³ (3. mart) ističe da je Ganić pred TV kamerama *komandovao mučkim ubijanjem vojnika* u povlačenju, a da se njegovo hapšenje doživljava kao udar na BiH i svakog čovjeka koji živi u njoj. Označava Dobrovoljačku kao jedan od *najstrašnijih zločina* tokom rata u BiH, ukazuje na *antisrpsku kampanju* i da se cio bošnjački vrh stavio u odbranu zločina i zločinca. Zbog *antisrpske histerije* naročito su zabrinuti Srbi u Sarajevu, koji su uvijek “prvi na udaru”. Predsjednik Demokratska inicijativa sarajevskih Srba Jovo Janjić izjavio je: “Priča Harisa Silajdžića je takva da Srbi treba da se sklone u mišju rupu. On *kpti od mržnje*.” Ostali tekstovi Ž. Markovića praćeni su sljedećim naslovima: *Sarajevo zbog Ejupa Ganića prekida odnose sa Srbijom?!* (3. mart), *Haris Silajdžić i Željko Komšić su izgubili kompas!* (5. mart), *Barašin poručio zločincima da su u BiH sigurni* (8. mart), *Osveta za Ganića* (9.

³ U navedenom tekstu autor, pored navedenog, ističe da, za razliku od Ganića, bivši predsjednici SR Jugoslavije Dobrica Čosić i Zoran Lilić, čije je hapšenje predložio član Predsjedništva BiH Željko Komšić, nemaju nikakve veze sa ratnim zločinima u bivšoj SFRJ.

april), *Haris Silajdžić izvredao Tadića!* (14. april), *Silajdžić koristi islamski svet za obračun sa RS!* (7. april). Povodom govora Harisa Silajdžića na Sajmu privrede u Mostaru, u tekstu Haris Silajdžić izvredao Tadića! autor Ž. Marković ističe da je on uzurpirao govornicu, uzeo mikrofon i bez imalo takta i diplomatskog rečnika nasrnuo na Tadića i Srbiju. Premijer RS Milorad Dodik istakao je da je riječ o Silajdžićevom oprobanom stilu i namjeri da omalovaži Srbiju i srpski narod u cjelini.

Ljubiša Javorac u komentaru *Šizofrenija* (15. april) ističe da Haris Silajdžić pati od *najtežeg oblika političke šizofrenije* i da je Sonja Biserko jedina koja je u njegovom šizofrenom ratničkom govoru protiv Srbije i njenog predsjednika pronašla smisao i razumijevanje, čime se protivi uspostavljanu privrednih veza u regionu sve dok se *ne počnu rađati Srbi koji će umesto plaćuci, na svet dolaziti izgovarajući priznanje: "Genocidni smo i bilo smo agresori."* U komentaru *Ko će verovati Silajdžiću* (26. april) autor Goran Mihajlović navodi da je Silajdžić *osvedočeni neprijatelj pomirenja* i glavni arhitekta održavanja političkih i etničkih tenzija u BiH i cijelom regionu. "Može li se verovati čoveku koji je ceo svoj politički angažman posvetio napadima na Srbiju i RS, RS otvoreno naziva genocidnom tvorevinom, i čiji je politički moto nesumnjivo antidejtonski 'BiH bez entiteta'."

Povodom izjave Harisa Silajdžića da onaj kome nije dobro u BiH može da ide iz zemlje, ali bez ikakvog prtljaga, autor Goran Vračar u komentaru *Silajdžićeva kletva* (24. mart) ističe da "*pogrom Srba* širom RS nije prestao, samo je 'zamrznut' dok za to ne dođe pogodno vreme"! Autor navodi da je u Sarajevu protjerano više od 100.000 Srba, a da je slično i u Bihaću, Tuzli, Zenici, tako da Silajdžiću ostaje još samo RS, da i nju "dezinfikuje od genocidnog naroda". "Najgenocidniji" narod je za samo 10 godina protjeran iz Hrvatske, s Kosova i iz velikog dijela BiH i zaključuje da se *Srbima opet ne piše dobro*.

Bivši predsjednik RS Nikola Poplašen istakao je da *Silajdžić i Bošnjaci* koriste sva sredstva kako bi pomogli Ejupu Ganiću i da to predstavlja direktan poziv za djelovanje islamskih terorističkih grupa koje su odavno formirane u BiH. *Totalitarne zapadne sile*, prije svega SAD, po njegovom mišljenju, već godinama *ponižavaju Srbe*, a satanizaciji Srba doprinose mediji zapadnih zemalja, dok Ejupa Ganića smatra komandantom *pokolja nad kolonom JNA* (Silajdžić priziva teroriste!, autor D. Momić, 4. mart).

Prethodno navedeni tekstovi jasno ilustruju diskurs kolektivizacije (možda je adekvatniji termin tribalizacija) kroz zastrašivanje koji ukida razlike kako među “nama”, tako i među “njima”, a jedina dihotomija koja može da postoji jeste “mi-oni”, koji su jasno etnički i konfesionalno identifikovani (*Mi, Srbi iz RS i BiH – Silajdžić i Bošnjaci*). “Mi” u koje su učitane sve pozitivne vrijednosti, i stalno “nam” prijeti pogrom od zla koje čini “njihov” genetski kod. Takvo “mi” tako je jasno prikazao novinar Nezavisnih novina Dragan Jerenić u rečenici: “Dobrovoljačka ulica i napad na kolonu JNA u Tuzli duboko su se urezali te devedeset druge u *kolektivnu svijest Srba* o potrebi zaštite *gole egzistencije i vlastitog identiteta*” (*Rat oko Ganića*, 10. mart). Unutar diskursa koji konstruišu i reprodukuju nacionalno homogenizovane javnosti koje su između sebe radikalno suprotstavljene, a unutar sebe apsolutno jedinstvene – svi Srbi (Bošnjaci, Hrvati...) misle, osjećaju i ponašaju se isto. U takvim diskursima je i moguća i poželjna upotreba tribalističkih formulacija poput “kolektivna svijest Srba”. “Našeg” zla/zločina u takvim diskursima nema, a ako se i spomene onda je počinjen u ime tako plemenitog cilja da ga u potpunosti niveliše.

1.4. Novi Reporter

Gotovo istovjetan način izvještavanja kao i u listu Press zabilježen je u nedjeljniku Novi Reporter. Zločin u Dobrovoljačkoj je neupitan, kao i odgovornost Ejupa Ganića, uz izrazito negativne stavove prema Harisu Silajdžiću, za kojeg se navodi da je *ozbiljno obolio od srbofobije* (rubrika Skener, 21. april), i nipodaštavanje države Bosne i Hercegovine, koju D. Kovačević i S. Bižić nazivaju *bizarnom tvorevinom, smještenom između Drine, Save, Une i Jadranskog mora* (Statističke greške za kozmetičku upotrebu – Promoteri lažne multietničnosti u BiH, 3. mart).

U tekstu *Civilna zaštita na iranski način* (10. mart) autor Saša Bižić naziva Ejupa Ganića krvnikom iz Dobrovoljačke, a sam događaj jednim od *najočiglednijih i najsvirepijih zločina* u proteklom ratu u BiH tokom kojeg su ubijena 42 vojnika JNA. Povodom protesta u Sarajevu koristi i termin *ratoborba rulja* i ističe da je oko 3.000 ljudi izrazilo kolektivnu bošnjačku nevjericu pred opipljivim saznanjem da slika rata u BiH nije crno-bijela, sa Bošnjacima u ulozi „žrtve” i Srbima kao „dželatima”. Generala Armije RBiH Jovana Divjaka naziva *pervertitom koji se okrenuo protiv naroda kome su pripadali njegovi roditelji* (odličan primjer tribalizma!!!).

Povodom isticanja Ganićeve odbrane da je on čist kao suza i da srpsko tužilaštvo nema ništa novo da ponudi od već viđenog u Hagu, autor Slobodan Durmanović ističe da se, valjda, pretpostavlja da transkripti audio snimaka prisluškivanih veza na dan *mučkog napada na kolonu JNA* u Dobrovoljačkoj nisu dovoljni ni za Ganićevo saslušanje, pa ni sumnje tadašnjeg komandanta UNPROFOR-a generala Lewisa MacKenziea da je Ganić *debelo umiješan u masakr* u Dobrovoljačkoj. Navodi da je iz Haškog tribunala predmet Dobrovoljačka vraćen Tužilaštvu BiH za ratne zločine s napomenom da se istraga može nastaviti dalje, dok Haris Silajdžić negira svaku mogućnost krivice Ejupa Ganića, ističući da je cio slučaj orkestriran i politički organizovan iz Beograda (*Čekajući izručenje*, 10. mart).

Igor Gajić u tekstu *Sanela brani Sarajevo – Iskrivljeni pogledi iz „građanskog” Sarajeva* (17. mart) ukazuje na pokušaje *pretvaranja BiH u islamsku republiku* pod plaštom građanske kvazitvorevine i očaj bošnjačkog dijela Sarajeva zbog neposlušnosti *Republike Srpske* u njihovom nastojanju da je *zbrišu sa lica zemlje*. Tom Sarajevu se „*ne gade ni novci* kojima je plaćena privremena sloboda Ejupa Ganića“, a *Sanela Jenkins koja je platila kauciju novac je zarađivala „ponekad i na kolenima”*. Ovaj primjer diskriminativnog govora je toliko očit da ga nije potrebno ni komentarisati! Protesti u Sarajevu označeni su kao *patetično divljanje iz Sarajeva* zbog hapšenja Ejupa Ganića, po čijem su *naređenju brutalno masakrirani dječaci*. Nijedan sarajevski medij nije zamjerio odlazak Harisa Silajdžića i Damira Arnauta u London, ali su zamjerili što je Dodik otputovao kod Biljane Plavšić. „Iz troškova budžeta RS. Sarajevo te troškove nije osetilo. Ove osećamo svi. *Iskrivljena percepcija tih skučenih umova* ne dozvoljava da RS poseduje išta svoje“, naglašavajući da *nestanak RS neće doživeti* bez obzira na to koliko o njemu razmišljali bošnjački političari zajedno sa ostalim „građanima” Sarajeva. U tekstu *Ko je ovde Ejup Ganić* (21. april) Igor Gajić navodi da je Ganić sve dalje od Sarajeva i sve bliže zasluženosti robiji. „*Sulude ideje koje na dnevnoj osnovi dolaze iz Sarajeva* i jesu da se čovek smrzne. Ako nije Bošnjak. Svi ostali već dugo zebu... *Pobesnele bošnjačke lidere* više ništa ne čini zadovoljnim što se ne poklapa sa njihovim bolesnim ambicijama o unitarnoj Bosni i *dominaciji Bošnjaka nad pokorenim narodima* i sve naravno, bazirano na šerijatu.” Autor dalje navodi da je već odavno poznato da je obnovljena avet Handžar divizije, bivše jedinice Alije Izetbegovića, ponovo spremna

na *klanje po srpskim krajevima* i da se u Sarajevu ne brinu za Ganića, već brinu što će istina o *njihovim zverstvima* izaći na vidjelo, a bojazan da gube ekskluzivnu ulogu žrtve leđi im krv u žilama. Istovjetnu retoriku Igor Gajić nastavlja i u tekstu *Nobel na stolu* (31. mart). „Nakon što je Dodik izjavio da je BiH neodrživa tvorevina koja bi trebalo da se pretvori u razdruženu državu dobrih komšija, *Silajdžić je poručio Srbima iz RS* da su slobodni da odu ali praznih ruku bilo gde samo daleko od njegovih osjetljivih očiju – tako on zamišlja građansku državu pod kontrolom Bošnjaka.” Ukazujući na sličnosti između Harisa Silajdžića i Nataše Kandić (jednako ne vole Srbe), autor ističe da bi nju objeručke dočekali u Sarajevu, *istina verovatno bez poljubaca zbog estetskih razloga*. Ponavljanje tako očitog primjera najličnijeg vrijeđanja ukazuje na to da nije riječ o slučajnosti, već o obrascu. Dodala bih samo da je na nivou BiH i entiteta za diskriminaciju predviđena zakonska sankcija (Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o ravnopravnosti polova). Igor Gajić se ne zaustavlja na prethodno rečenom i nastavlja u još strašnijem stilu ukazivanjem da će Nataša Kandić, Jadranka Kosor i Doris Pack možda pomoći i „navodno ujedinjenoj opoziciji u RS da sa scene sklone one bezobraznike koji se usuđuju da prekinu *dotok srpske krvi uvek gladnim vampirima*”.

Slobodan Durmanović („*Legitimni*” *masakr – Opravdavanje Ganićevog zločina*, 17. mart) ističe da se pravni savjetnik Harisa Silajdžića Damir Arnaut trudi da obezvrijedi sve ključne elemente Ganićeve odgovornosti za zločin nad vojnicima JNA, ali da je sasvim netačno da je Haško tužilaštvo oslobodilo krivice Ganića i sve ostale umiješane u ovaj zločin. U prilog takvoj ocjeni navodi izjavu političkog savjetnika Haškog tribunala Fredericka Swinnena da je ocjena iz Haga bila bazirana na informacijama koje su im tada dostavljene, ali da se ta ocjena ne može uzeti kao konačno mišljenje o slučaju, jer to nije pravosudna odluka zasnovana na svim činjenicama. Autor navodi da je iz Haškog tribunala za slučaj Ganić stigla oznaka „B“, što znači da su na osnovu pregledanih dokumenata tužioci zaključili da nije bilo elemenata za podizanje optužnice protiv Ganića, ali da ima elemenata za nastavak istrage. „U Arnautovoj interpretaciji, pak, to znači da su u Hagu zaključili da je napadnuta kolona bila ‘legitiman vojni cilj’, te da bi i britansko tužilaštvo te kvalifikacije, po analogiji, trebalo da preuzme.” Ovo je gotovo jedini tekst u kojem se čitaocu pruža neka informacija, a ne samo nacionalistički ostrašćene interpretacije.

U tekstu *Kad pravda zakasni* (24. mart) Đorđe Latinović ističe da je Dobrovoljačka *planirani zločin* koji je počinjen na početku rata nad Srbima i da je suđenje pojedincima iz reda bošnjačkog naroda osumnjičenim za zločine u Sarajevu dugo sistematski i svjesno odgađano i sprečavano od *nacionalističke bošnjačke garniture na vlasti*. „Ratna garnitura optuženih političkih predstavnika Srba i Hrvata iz BiH je po zatvorima, ili na sudovima ili pred tužilaštvima. Nasuprot tome, *ratni politički predstavnici Bošnjaka* za koje postoje osnove odgovornosti za ratna dešavanja u BiH su na vlasti i na slobodi. Svako procesuiranje nekog od tih Bošnjaka zemlju dovodi na ivicu građanskog rata.” Dalje navodi da bošnjačkim nacionalistima Ganićevo suđenje ne odgovara jer demaskira nametnutu tezu o isključivoj odgovornosti Srba za rat u BiH i poručuju: „Ubijalo se za državu BiH, a za to se ne može počiniti zločin. Svi smo mi Ejup Ganić!” Autor postavlja pitanje ima li zajedničkog života i BiH kao države poslije genocida u Srebrenici, Dobrovoljačke, Kazana i Grabovice ako ti zločini ostanu neprocesuirani, naglašavajući da se mora prestati sa laganjem vlastitih naroda u funkciji *mržnje prema drugima*. „Suđenja za ratne zločine predstavljaju način da se izađe iz *samoproklamovanog statusa žrtve* koji vlastitom narodu nameću sve tri nacionalističke oligarhije... *Treba individualizirati krivce, ali i žrtve proteklog rata*.” Tekst zasluži pohvalu, jer u znatnoj mjeri odudara od interpretacija zabilježenih kod prethodno predstavljenih autora i tekstova.

1.5. Dani

Ukoliko se izuzme tekst Ivana Lovrenovića, intervjui sa penzionisanim generalom Armije RBiH Jovanom Divjakom i generalnim sekretarom SDA Amirom Zukićem i pismo predsjednice Suda BiH Meddžide Kreso upućeno srbijanskom tužiocu za ratne zločine Vladimiru Vukčeviću, izvještavanje nedjeljnika Dani povodom hapšenja Ejupa Ganića može se označiti kao *jednostrano* – ne postoje osnove za odgovornost Ejupa Ganića, niti ikoga drugog, jer događaji u Dobrovoljačkoj ulici nisu ratni zločin, i *emotivno* – naročito tekst *Borba za oca* (12. mart) novinarkе Belme Bećirbašić, koja je boravila u Londonu sa djecom Ejupa Ganića Eminom i Emirom Ganićem (njihova fotografija sa zabrinutim licima činila je i naslovnu stranicu izdanja od 12. marta). Pored veoma empatičnog pristupa sa Eminom i Emirom Ganićem, autorka nudi i veoma emotivan prikaz

njihovih susreta i razgovora sa ocem, uz ukazivanje na velike novčane izdatke porodice Ganić, dok poreski obveznici Velike Britanije bespotrebno izdvajaju ogromne sume novca za odbranu Srbije u kojoj su angažovana tri zastupnika. Prisutne su i brojne kritike na račun Velike Britanije (podtekst *Šest laži britanske vlade*, ponižavajući tretman od strane britanskih sudskih i zatvorskih vlasti) i Srbije (podtekst *Srbija zloupotrebljava britanske sudove – Zastupnici Srbije u panici!*, “aljkavost srbijanskih vlasti”). Pomenutim tekstom bavio se Osman Zukić u radu *Medijski prostor: Bitka za politički glas*⁴, koji ga uzima kao primjer za ilustraciju medijskog postupka manipulacije kolektivnim osjećanjima. Među izdvojenim karakteristikama teksta navodi nedovoljnu informativnost, a sva ekskluzivnost dopisničkog rada iz Londona ogleda se u prenošenju informacija i razgovora između Emira i Emine, odnosno na emocionalni karakter slučaja Ganić.

Nakon izricanja presude na londonskom sudu ista autorka potpisuje tekst *Interes pravde – Tužilaštvo BiH mora što prije završiti istragu o Dobrovoljačkoj* (6. avgust), koji počinje riječima Milorada Barašina, glavnog tužitelja BiH, koji naglašava da Ganić nije oslobođen, da je u pitanju samo odluka o ekstradiciji po zahtjevu Srbije, i da je Ganić pod istragom Tužiteljstva BiH u aktivnom predmetu “Dobrovoljačka ulica”. Belma Bećirbašić nakon toga dodaje: “Koliko god njena pravna težina bila, snaga Barašinove izjave prosto nije imala šanse naspram uzvika narodnog veselja i prenaplašene revitalizacije patriotskih sentimenata, kakav je propratio Ganićev doček.” Kakav zaokret za samo par mjeseci!

Većinu tekstova karakterišu sljedeće teze:

- Uspostavljanje veze između hapšenja Ejupa Ganića, početka suđenja Radovanu Karadžiću i donošenja Rezolucije o Srebrenici u Srbiji. Ed Vulliamy, novinar The Guardian, u tekstu *Psihotična srbofilija* ističe da je Karadžić s pravom opisao britansku vladu iz perioda 1992-1995. kao prijateljsku i da je Ganić zadržan na osnovu neistinite optužbe beogradskih vlasti, “koje se ni do danas nisu uspjele riješiti svoje *ultranacionalističke psihoze i nesposobnosti* da se pomire s vlastitom gnusnom historijom (u tekstu upotrebljava sintagme poput *stara, bijesna, poremećena Srbija; srbijanska genocidna mašina*). Član Predsjedništva BiH Haris Silajdžić ističe da nezadovoljstvo

⁴ Tekst objavljen u četvrtom broju časopisa (sic!), dostupan na www.sic.ba

jednog dijela svojih građana i jednog dijela javnosti usljed donošenja Rezolucije o Srebrenici srbijanske vlasti pokušavaju amortizirati zahtjevom za hapšenje i izručivanje Ejupa Ganića.

- Pokušaj izjednačavanja krivice i relativizovanja odgovornosti Srbije u prethodnom ratu. Sonja Biserko (Helsinški odbor za ljudska prava Srbije) i dr Edina Bećirević (Univerzitet u Sarajevu) ističu da Srbija nastoji plasirati tezu da su “bosanski rat” počeli Bošnjaci i da to dokazuje preko događaja u Dobrovoljačkoj ulici i u slučaju Tuzlanske kolone, a radi se u suštini o borbi za interpretaciju rata u Bosni i izbjegavanju suočavanja sa prošlošću.
- Kontinuitet britanske nenaklonosti BiH. Dr. Marko Attila Hoare (Univerzitet Kingston u Londonu) – “Britanci su uvijek mrzili Ganića”; dr Ron Roberts – “Britanska vlada tokom rata pružala je podršku za srbijansku ekspanziju”; Vuk Bačanović (*Nemogući ljudi u besmislenoj zemlji – Kontinuitet britanske politike prema BiH*) ističe da navodna uloga Ejupa Ganića u napadu bosanskohercegovačkog TO-a na kolonu JNA svakako mora biti ispitana, ali pred Sudom BiH, a nikako kroz beogradske obavještajno-propagandne igrarije, koje očigledno imaju prešutnu podršku zvaničnog Londona s ciljem relativizacije uloge Srbije kao *masterminda* komadanja BiH i genocida nad Bošnjacima. Zvaničnom Londonu je, po svemu sudeći, takođe korisno da ovom relativizacijom ublaži ulogu svoje blagonaklone politike prema Miloševiću, Karadžiću i Mladiću. U intervjuu *Srbija ne prihvata poraz Miloševića u Bosni* (autor Senad Pećanin, 16. april) Ejup Ganić ističe da je proces koji Srbija vodi protiv njega politički motivisan kojim se želi napraviti nova verzija rata u BiH i sankcionisati one koji su branili BiH “jer je u njihovim očima zločin preživjeti i nadživjeti ambicije Velike Srbije”, ukazao je na odluke Haškog tribunala o slučaju Dobrovoljačka, zatim na politiku V. Britanije koja favorizuje Srbiju i koja je to činila i tokom rata, “do sada Velika Britanija (je) išla u korist Srbije u svakoj prilici gdje je mogla donijeti odluku koja bi bila povoljna po nas”.
- Politički motiviran slučaj i isticanje da je Tribunal u Hagu utvrdio da nema krivične odgovornosti dr. Ganića i da nema elemenata krivičnog djela u slučaju “Dobrovoljačka”. Urednik Senad Pećanin ističe da je cijeli slučaj politički motiviran kako bi se domaćoj publici u Srbiji pokazalo da su i

pripadnici drugih naroda takođe optuženi za ratne zločine i da srbijanska potjernica za Ganićem predstavlja akt pravnog nasilja i bezobrazluka države Srbije prema državi BiH. Tribunal u Hagu ne samo da je odbacio optužbe protiv Ganića već je i ustanovio da je kolona vozila JNA bila legitimni vojni cilj (Jasan mi je Beograd, svijet je ponovo pred izborom, 5. mart); u tekstu *Rat u BiH je imao međunarodni, a ne građanski karakter* (23. april) ponovo ističe da nema elemenata krivične odgovornosti E. Ganića, niti elemenata krivičnog djela, “Republika Srpska i Sulejman Tihić su jedini koji još uvijek ne prihvataju ove nalaze.“

- Slične stavove iznosi i savjetnik Harisa Silajdžića Damir Arnaut u tekstu *Britanskim vlastima je trebalo manje vremena da odobre srbijanski zahtjev za hapšenje dr. Ganića nego moju vizu*. U tekstu *Beograd za početnike* autorka Dženana Karup-Druško ističe da je istraga o Dobrovoljačkoj politički motivirana istraga u kojoj je namjera Srbije da dokaže da je u BiH bio građanski rat, da se izjednače strane u bh. ratu. “Beogradski režim se prema BiH odnosi kao prema vlastitoj koloniji.” Tokom intervju sa generalnim sekretarom SDA Amirom Zukićem povodom izjave Sulejmana Tihića da je “nesporna činjenica da je u Dobrovoljačkoj ulici u Sarajevu poginulo nekoliko desetina ljudi i da za to treba utvrditi i procesuirati odgovorne” novinar Eldin Hadžović ističe da su, prema Tribunalu u Hagu, svi učesnici JNA konvoja bili naoružani, da su neki pripadnici JNA upotrijebili oružje nakon presretanja, da je konvoj bio legitimna vojna meta i da žrtve legitimne vojne mete (ranjavanja ili smrt) ne dozvoljavaju krivično gonjenje. Tokom razgovora novinar nekoliko puta kritičkim i neodobravajućim tonom ponavlja Tihićevu tvrdnju o više desetina žrtava zločina. Amir Zukić ističe da “ako su ljudi ubijeni, treba neko da odgovara“, napominjući da je siguran u nevinost profesora Ganića.
- Hapšenje Ejupa Ganića nastavak srbijanske agresije na BiH. Marko Attila Hoare (predavač na Univerzitetu Kingston u Londonu i saradnik Dana) u tekstu *Ganićev zločin otpora* ističe da hapšenjem Ganića Srbija nastavlja agresiju pokušavajući da progoni Bosance koji su krivi zbog pokušaja da odbrane svoju državu i da je Srbija još uvijek daleko od kajanja za agresiju na Bosnu 90-ih godina. O samim događajima u Dobrovoljačkoj ulici 3. maja 1992. godine piše: Kada je Izetbegović bio siguran u bosanskim rukama, bosanske snage su otvorile vatru na

konvoj JNA u Dobrovoljačkoj ulici, uspjevši ubiti i zarobiti mnogo vojnika – napad nije bio ratni zločin, bio je to napad na legitimnu vojnu metu. Istinska krivica bosanskog vodstva u proljeće 1992. ne leži u činjenici da su njene trupe napadale i ubijale vojnike armije druge države koja je napadala Bosnu. Njena krivica leži u činjenici da se to nije radilo češće (autor navodi i da je general UN-a Lewis MacKenzie nakon 3. maja plaćeni lobist SerbNeta, srpske nacionalističke lobističke grupe u SAD-u).

Konstatacija da krivica leži u tome što se nije ubijalo češće, osim što je krajnje neprimjerena (najblaže rečeno), potpuno je neočekivana u nedjeljniku Dani. Smatram da ne postoji kontekst u kojem ovakva konstatacija može biti opravdana.

Penzionisani general Armije RBiH Jovan Divjak, tokom intervjua pod naslovom *Neka objasne šta su radili 2. maja!* (autori Senad Pećanin, Eldin Hadžović, 12. mart), detaljno je opisao događaje u Sarajevu tokom 2. i 3. maja 1992. godine. Na pitanje autora: Je li moguće da je, tumačeći upravo te činjenice, Haški tribunal došao do zaključka da se, kada je riječ o koloni u Dobrovoljačkoj, radilo o legitimnim vojnim ciljevima?, Jovan Divjak je odgovorio: “Zločin se u Dobrovoljačkoj van svake sumnje desio. Ali taj zločin nije organizovan. To nije bila ničija ideja, nije bila ničija komanda.”

Predsjednica Suda BiH Meddžida Kreso uputila je pismo srbijanskom tužiocu za ratne zločine Vladimiru Vukčeviću povodom njegove izjave da “ako je predsjednica Vrhovnog suda BiH izjavila ‘svi smo mi Ganić’, onda imamo razloga postaviti pitanje objektivnog suđenja u BiH”. Kreso navodi da je izjava neodgovorna i ničim argumentovana, ističući da bi izjavu “svi smo mi Ganić” ili javno poistovjećivanje sa osobom koja je predmet sudskog postupka smatrala skandaloznim ako bi došla od bilo kojeg pravosudnog radnika i da se na ovaj način dovodi u pitanje integritet i nezavisnost Suda BiH.

U tekstu *Mi, kojima je stalo* (19. mart) Ivan Lovrenović navodi da je dvjema političkim adresama u BiH “slučaj Ganić” pao kao neočekivani dar s nebesa. Vladi RS i Dodiku slučaj je dobrodošao da zalaganje bošnjačkih političara za oslobađanje Ganića koriste kao još jedan dokaz da se “u Sarajevu pravi privatna država“, te kao još jedan odličan povod za prijetnju opstrukcijom

državnih institucija. Sarajevsko-bošnjačkom političkom krugu i Silajdžiću “slučaj Ganić” odlično dolazi da ga predizborno koristi u pokušaju reanimacije svoga koncepta državotvornosti i patriotizma... Pri vođenju unutarnjih politika u modusima koje zastupaju Dodik i Silajdžić Bosnu i Hercegovinu je nemoguće i zamisliti kao funkcionalnu i konvergentnu državnu zajednicu. *Emocionalizacija i heroizacija “slučaja Ganić”* (“Svi smo mi Ejup Ganić” – zloglasna i zloslutna parola tribalizma) znači i značila je u svim dosadašnjim etnonacionalnim verzijama diljem ex-Jugoslavije: snažni moralni anestetik, sredstvo za kolektivističku homogenizaciju “našeg naroda” i za militantno galvaniziranje masa. Navodeći Silajdžićevu izjavu “Mi, kojima je stalo do očuvanja države BiH“, kojom nastoji definirati vlastitu politiku i prisvojiti one kojima je “stalo do očuvanja BiH“, Lovrenović ističe da bi on trebao znati, ili bi mu neko napokon trebao objasniti “da u BiH ima jako puno nas kojima je stalo do očuvanja BiH, ali nipošto i nikako do onakve Bosne i Hercegovine kakvu zamišlja on, te da njemu nitko nije ovjerio pravo izdavanja certifikata na to kome je do očuvanja BiH stalo, a kome nije...”

Zahtjev da se Republika Srpska kvalificira kao genocidna tvorevina nije teško razumjeti s obzirom na činjenice rata, ali u Silajdžića taj zahtjev nije motiviran moralno, nego utilitarno politički. *Moralnu vjerodostojnost u takvim stvarima svjedočite jasnom, konkretiziranom univerzalnošću svojih traženja i postupaka, a ona se očituje u jednakom odnosu prema svim zločinima i zločincima, najprije i najnepotkupljivije prema “svojima”.*

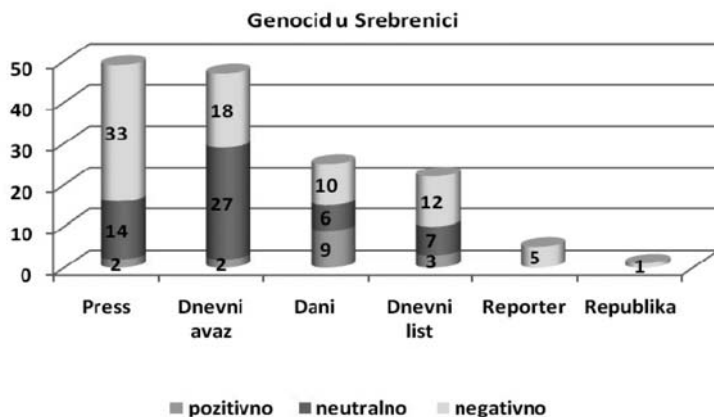
2. Genocid u Srebrenici

Dogodi li se išta u vasioni kad čovjek kolje čovjeka, tako nekako pisao je u svom romanu o ratu jedan bosanski pisac, pomaknu li se zvijezde, ispadne li kosmos iz svog reda? Šta se dogodi u svijetu kad se nagrađuju ljudi koji su osmislili genocid, postavili kulturnu matricu za njegovo moralno opravdanje i prihvatljivost, stvorili ideološke okvire za njega, operacionalizirali ga u politici i institucijama sistema kojima su rukovodili? Šta se, zaboga, dogodi u svijetu kad takvi ljudi dobiju priznanja za političke zasluge i budu uzdigunuti u etnoheroje?

Enver Kazaz⁵

⁵ Enver Kazaz, *Juli je najokrutniji mjesec*, preuzeto sa internet stranice Radio Slobodna Evropa - http://www.slobodnaevropa.org/content/dnevnik_enver_kazaz_knjizevnik/2101740.html

Objave vezane za genocid u Srebrenici najvećim dijelom su se odnosile na reakcije povodom donošenja Deklaracije o osudi zločina nad Bošnjacima u Skupštini Srbije i inicijative premijera RS koje je preduzeo nakon ove deklaracije. Prema broju objava izdvajaju se Press i Dnevni avaz koji su na dijametralno suprotan način izvještavali o ovoj temi.

Grafikon 2.

Glasovi iz Republike Srpske koji su se mogli čuti u medijima bili su gotovo apsolutno jedinstveni i usmjereni na negiranje genocida, uz naglašavanje, koje bih označila i kao prijetnju, da priznanje genocida za sobom povlači i označavanje Srba kao genocidnog naroda iako je u presudi Međunarodnog suda pravde po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije precizno identifikovan izvršilac genocida – Vojska Republike Srpske pod komandom njenog Glavnog štaba, koji je imao specifičnu “genocidnu nameru”.⁶ U izjavama političara iz RS moglo se čuti da je nedopustivo da se usvajaju stavovi iz presude Međunarodnog suda pravde, to vjerovatno znači da je dopustivo usvajati stvavove samo Srbskog suda pravde (nije riječ o gramatičkoj grešci, već o poželjnom načinu pisanja ovog pridjeva prema mjerilima raznih otečajstvenih pokreta koji revnosno obilježavaju rođendane Karadžiću i Mladiću, Beograđanima putem plakata čestitaju dan oslobođanja srbskog grada Srebrenice i druge razne patriotski podobne radnje).

⁶ Internet stranica SENSE Tribunal je specijalizovana agencija koja dnevnoj i nedjeljnoj štampi, RTV stanicama, javnosti i zainteresovanim institucijama u zemljama jugoistočne Evrope osigurava informacije o svim relevantnim zbivanjima u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Međunarodnom sudu pravde (MSP) i stalnom Međunarodnom krivičnom sudu (MKS), u odjeljku Međunarodni sud pravde <http://www.sense-agency.com/ba/stream.php?kat=10>

Negiranje genocida dobijalo je na intenzitetu kako se približavao datum obilježavanja 15. godišnjice, što ilustruje i izjava premijera RS Milorada Dodika da je “Srebrenica osveta za stradanje Srba u selu Kravice 1993. godine”!!! Priznaje da Srebrenica jeste okrutan zločin i da svi koji su bili uključeni u njega moraju pred sud, ali da nije i genocid, “jer žene i djeca nisu ubijani. To je veliki teret, ali se ne može davati *kolektivna krivica Srbima*”.

Premijera su pratili i čelnici Srpske demokratske stranke (SDS), koji su povodom obilježavanja dvadesetogodišnjice od osnivanja stranke odlučili da Petrovdanske povelje uruče Radovanu Karadžiću i Momčilu Krajišniku neposredno pred komemoraciju u Memorijalnom centru Potočari. Tom prilikom predsjednik SDS-a Mladen Borić izjavio je: ”Nećemo dozvoliti da Republiku Srpsku jednog dana proglase genocidnom i zločinačkom tvorevinom i da se *naša* djeca jednog dana stide onih koji su stvarali Republiku Srpsku.” Iako se ne smatram ”našim djetetom”, dodajem da se odavno stidim, i sa svakim novim negiranjem genocida i veličanjem njegovih vinovnika moj stid biva samo veći.

S obzirom na to da je u analiziranim medijima često osporavan ili slavloljubivo dočekivan kao dokaz u cilju opravdanja osporavanja genocida, izjava direktora Informaciono-dokumentacionog centra (IDC) Mirsada Tokača da je 500 srebreničkih žrtava živo, navešću dio saopštenja IDC-a Sarajevo koji je prenio dnevni list San: ”Na prezentaciji ‘Bosanskog atlasa ratnog zločina’, održanoj u Banjoj Luci 31. marta, otvorena je diskusija i o dešavanjima u Srebrenici tokom rata. S obzirom da su pitanja bila usmjerena na manipulacije brojem žrtava, Mirsad Tokača je tom prilikom naglasio da je IDC u periodu od 2001. do 2007. godine radio na istraživanju ‘Ljudski gubici 1991-1995’ i da je provjerama utvrđeno da je oko 500 osoba koje su ranije na raznim popisima vođene kao nestale pronađene žive i da su eliminirane iz popisa žrtava.” Rečenica ‘500 nestalih osoba koje su pronađene žive’ je istrgnuta iz konteksta i prezentirana javnosti na način kojim se stvara dojam da se na listi ubijenih i nestalih Sreberničana još uvijek nalazi 500 živih lica. Prije svega, objavila ju je novinska agencija Srna, a potom su informaciju preuzeli i drugi mediji, uglavnom s područja RS-a.

2.1. Press

Objave vezane za donošenje Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Srbije najvećim dijelom su se odnosile na negiranje genocida, osporavanje broja žrtava i ukazivanje na štetne posljedice po srpski narod ukoliko se deklaracija usvoji. Brojni predstavnici političkih stranaka u Srbiji i Republici Srpskoj, udruženja srpskih žrtava rata, boračkih udruženja, nevladinih organizacija i institucija koje se bave istraživanjem ratnih zločina u RS isticali su štetnost usvajanja rezolucije o Srebrenici u kojoj se osuđuje samo jedan zločin, zatim da bi to bi bila *svojevrсна omčа oko vrata celom srpskom narodu*, da istina o događajima u Srebrenici još nije utvrđena, da je neophodna provjera svih žrtava u Srebrenici, jer se sumnja da su u Potočarima sahranjene i srpske žrtve, da jednostrano osuđivanje zločina nije dobro i da treba osuditi sve zločine, da za srpske žrtve niko nije uputio izvinjenja...

Nakon usvajanja deklaracije politički predstavnici u RS isticali su da je Srbija navukla Republici Srpskoj *omču kolektivne krivice i zabila joj nož u leđa*. Predstavnik Srpske demokratske stranke Nenad Stevandić navodi da je “*nedopustivo da se usvajaju stavovi iz presude Međunarodnog suda pravde, i to u vremenu kada je sve više dokaza koji upućuju na to da genocida u Srebrenici nije bilo*” (Deklaracija o Srebrenici nož u leđa Srpskoj!, autor nije naveden 1. april). Koji dokazi?

U tekstu *Petsto “žrtava genocida” živo* (2. april, naslovna stranica: Šokantno otkriće Mirsada Tokače o Srebrenici – Živo 500 “žrtava genocida“!) autor Ž. Marković navodi da bi vlast Srbije, koja je usvajanjem Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici tu tragediju izdvojila od svih ostalih na prostoru bivše Jugoslavije, konačno mogla da se pozabavi i *dugogodišnjim manipulacijama sa brojem ubijenih Bošnjaka*. Istraživači ratnih zločina i zvaničnici RS tvrde da potreba za tim, ali i da potreba za mnogo realnijim pristupom u osudi zločina, nikada nije bila veća, pogotovo što su *o zloupotrebi Srebrenice progovorili i Bošnjaci*. Navodi se da je Mirsad Tokača, direktor Informaciono-dokumentacionog centra, ustvrdio da je najmanje 500 ljudi sa spiska “ubijenih Srebreničana” živo i zdravo, a oko 70 žrtava koje su stradale u drugim dijelovima BiH je sahranjeno u Memorijalnom centru Potočari. Janko Velimirović, direktor Centra za istraživanje ratnih zločina RS, istakao je da postoje brojne činjenice koje osporavaju “zvaničnu verziju” srebreničkih događaja. Koje činjenice?

Koji dokazi? Koje činjenice? Na ovakva pitanja ne dobijamo odgovor. To je samopodrazumijevajuća nacionalna istina koja ne zahtijeva argumentovano obrazlaganje, vjerovatno je istinitost te istine u pozitivnoj korelaciji sa stepenom razvijenosti nacionalne svijesti. Istine formirane na ovakvom obrascu sam već označila totalitarnim – nema rasprave, nema argumentacije, nema alternativa.

Bivši predsjednik Republike Srpske Dragan Čavić ističe da je u Izvještaju Komisije za Srebrenicu Vlade RS navedeno 7.779 nestalih, a ne ubijenih, i da njegov govor povodom tog izvještaja mnogi pokušavaju da predstave kao da je time RS priznala zločin i sopstvenu odgovornost. “Svi koji pročitaju moj govor mogu se uveriti da nijednom nisam pomenuo bilo kakvo izvinjenje, a čak nisam izneo ni termin zločin!” U tekstu *Smajlović: U Potočarima ukopani i poginuli muslimanski vojnici* (16. april, agencija Srna) navedena je izjava direktora Memorijalnog centra Potočari Merseda Smajlovića da je među srebreničkim žrtvama u Potočarima sahranjeno i 75 muslimanskih vojnika koji su poginuli u ratnim godinama prije 11. jula 1995. godine i da nema nikakve tajne niti prikrivanja jer su na nišanima uklesana imena i godine smrti svih ukopanih.

Nužnost kvalifikovanja zločina u Srebrenici kao genocida, jer u protivnom nema smisla usvajati skupštinsku deklaraciju, istakli su portparol Tužilaštva za ratne zločine Srbije Bruno Vekarić i lider Liberalno-demokratske stranke Čedomir Jovanović, koji je tokom skupštinske rasprave izjavio: “Previše smo ćutali o Ratku Mladiću, krili ga godinama, potom ga godinama neuspješno tražili, a danas nemamo snage da kažemo zašto je optužen.”

U tekstu *Zukorlić opet preti!* (29. mart) autor R. P. navodi izjavu glavnog muftije Islamske zajednice u Srbiji Muamera Zukorlića da neće prihvatiti deklaraciju ukoliko bude izostavljena reč genocid, jer “između Bošnjaka i Beograda kao osovine vlasti postoji nešto što se zove genocid, taj genocid se dešavao u 11 navrata, a poslednji je bio u Srebrenici... Bošnjaci u Srbiji više ne prihvataju izvinjenje i zato traže da se u deklaraciji napiše genocid”. Muftija Zukorlić ostaje dužan objašnjenje na kojih 11 genocida misli! Vjerovatno da u strategiji etnonacionalnog zastrašivanja 11 genocida zvuči jako dobro.

Naklonost ka usvajanju Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Srbije iskazana je u samo 6 tekstova: U ime Srba (1. april, Ljubiša Javorac), Boris Tadić:

Ovo je veliki dan za Srbiju (1. april, novinske agencije), Česi: Mi nismo spremni da se izvinjavamo kao Srbi (2. april, preuzeto iz čeških medija), Incko: Deklaracija ključ poverenja (3. april, agencija Srna), Samo Boris Tadić Brantovim stopama (11. april, V. Miladinović), Tihić: Uspostaviti bolje odnose sa Beogradom (18. april, agencija Srna).

Ubrzo nakon donošenja srbijanske deklaracije o Srebrenici premijer RS Milorad Dodik najavio je reviziju izvještaja Komisije za Srebrenicu Vlade RS, ističući da se time ne osporava zločin koji se dogodio, već da se želi utvrditi *činjenično stanje* o tom događaju. “Vlada RS je konstatovala da istina nije mogla da se utvrdi kroz izveštaj Komisije za Srebrenicu iz 2004. godine jer je visoki predstavnik Paddyja Ashdowna vršio ogroman pritisak i pretio članovima komisije.” Pritisak Paddyja Ashdowna na rad članova komisije istakao je i lider Srpske radikalne stranke Milanko Mihaljica te kazao da se na osnovu tog izvještaja stiče utisak da su vlasti u RS priznale da je u Srebrenici ubijeno 7.800 Bošnjaka. Podršku reviziji pomenutog izvještaja dali su Predsjedništvo Saveza organizacija i udruženja ratnih vojnih invalida RS, Savez logoraša RS i drugi predstavnici institucija RS, poput predsjednika RS Rajka Kuzmanovića, predsjednika Narodne skupštine Igora Radojičića, šefa Tima Vlade RS za istraživanje ratnih zločina Staše Košarca, direktora Centra za istraživanje ratnih zločina RS Janka Velimirovića, bivšeg predsjednika Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice Marka Arsovića. Tokom intervju sa direktorom Centra za istraživanje ratnih zločina RS Jankom Velimirovićem, koji je naglasio da ovaj centar treba da otkrije *pravu istinu o Srebrenici* kako bi najzad zaustavio *zloupotrebe i manipulacije sa brojem srebreničkih žrtava* i da će odluka Milorada Dodika da Vlada RS povuče saglasnost sa Izveštaja o Srebrenici iz 2004. godine pomoći da se izvrši *revizija srebreničkog mita* koji je nastao na *neproverenim i lažnim informacijama*. Nakon toga novinar D. Momić postavlja sagovorniku pitanje *kako srušiti mit o Srebrenici*, što ilustruje istovjetne stavove novinara i sagovornika o ovoj temi, niti se novinar trudi da konstataciju o mitu ospori bar i nekom najblažom formom kritike (*Srpska mora srušiti mit o Srebrenici!*, 17. april). Negativne reakcije Milorada Dodika, kao i izvršnog sekretara SNSD-a Rajka Vasića zabilježene su i povodom spremnosti lidera PDP-a Mladena Ivanića da zločin u Srebrenici okvalifikuje kao genocid (*Vasić: Ivaniću, ti si izdajnik! Ivanić: Vasiću, ti si bolesnik*, autor Ž. M, 9. april; *Dodik: Ivanić priznao genocid, Ivanić: Dodik opet izmišlja*, D. M. 10. april; *Dodik: Ivaniću, priznao si genocid!*, agencija Srna, 12. april).

Šef kluba poslanika SNSD-a u Predstavničkom domu Parlamenta BiH Drago Kalabić predložio je da Parlament BiH usvoji deklaraciju o osudi genocida Turske nad Jermenima i zakon o zabrani nošenja feredže, a da se spomen-područje Donja Gradina trajno obilježi kao mjesto genocida (Drago Kalabić: *Osuditi genocid nad Jermenima*, agencija Srna, 7. april). Tokom intervjuja za list Press Drago Kalabić povodom prijedloga zakona o zabrani nošenja feredže istakao je da su feredže i burke prijetnja za bezbjednost građana BiH, jer se pod njima širom svijeta dešavalo svašta (terorističke aktivnosti), pa „ne vidim razlog zbog čega bi mi mirno gledali kako se prostor na kojem Srbi vekovima žive pretvara u oazu terorizma... Bošnjaci moraju da podrže ove predloge jer ako to ne urade pokazaće da ih ne zanimaju evropske vrednosti”. Motiv navedenih prijedloga može se sagledati i u njegovoj rečenici „Želimo da dokažemo da bošnjačka strana na najbanalniji način zloupotrebljava srebreničke žrtve” (*Zabranicemo feredže u RS*, autor Ž. Marković, 12. april).

Kao veoma negative primjere navodim i sljedeća tri teksta:

U tekstu *Guskova: Poslanici, pažljivo sa Srebrenicom* (autor R. P., 9. mart) navodi se da je ruska istoričarka Jelena Guskova poslala pismo poslanicima Skupštine Srbije u kojem ih upozorava da ne treba žuriti sa priznavanjem svoje krivice i sa izvinjavanjem sve dok ne *budu razjašnjene sve okolnosti vezane* za događaje u Srebrenici, jer se pojavljuje *sve više podataka da je Srebrenica isplanirana i dobro izvedena operacija zapadnih specijalnih službi*. „*Muslimansku verziju žrtava* niko i ne pokušava da proveri, svi je prihvataju kao aksiom, a *podaci o žrtvama nisu potvrđeni činjenicama*... Ne treba srpski narod da snosi odgovornost za to što nije uradio. Ne treba rukovodstvo beskonačno da se *izvinjava, ponižava*, podrivajući tako *samopoštovanje naroda*. Posle toga sutra niko neće poći da *brani otadžbinu*.” Za jednu naučnicu veoma je neprimjereno postavljati znak jednakosti između izvinjenja i poniženja, a atavističke floskule o samopoštovanju naroda i odbrani otadžbine su, svakako, daleko o naučnog diskursa.

Autor T. Rašović u tekstu *Živim samo zbog istine* kao jedog od najvećih srpskih tragičara proteklog rata, kao simbol ukupnog srpskog stradanja predstavlja Strahinju Živaka, kome „*muslimanske i hrvatske ubice i zlikovci* na gubilištu u Bradini kod Konjica streljaše sinove”, a on sam je bio zatočen u *bošnjačkim logorima kazamatima* i „svedok brojnih bošnjačkih zlodela i

ubistava Srba”, tako da je napisao nekoliko knjiga kao *svedočanstvo o zlu koje se nama Srbima ciklično ponavlja*. Povodom usvojanja deklaracije o Srebrenici, Živak kaže: „Ovo što radi Boris Tadić je *mazohizam na srpski način*, otkud njemu pravo da se izvinjava u moje ime i ime *hiljada ojađenih srpskih majki i očeva*.” Pored još jednog primjera kada same žrtve ratnih zločina izrazito istrajavaju u negiranju zločina nad drugima, ovaj tekst je veoma sugestivan jer *ne* srebreničkoj deklaraciji i izvinjenju kaže čovjek koji je simbol ukupnog srpskog stradanja.

Kandidat DNS-a za predsjednika RS Emil Vlajki ističe da je usvajanjem deklaracije učinjena nepopravljiva šteta *srpskim nacionalnim interesima*, cijelom srpskom narodu trajno je stavljen *pečat genocidnosti* koji više niko neće moći da izbriše. Naglašavajući da su *dogadaji u Srebrenici „najveći mit 20. veka”* i da je srbijanski parlament podlegao *pritiscima jednog dela međunarodne zajednice* kojem je važno da Srbi pristanu da se ratni zločin u Srebrenici okvalifikuje kao genocid, zaključuje da na taj način “Parlament Srbije dovršava *teritorijalni i mentalni genocid nad svojim narodom*”. Tako mnogo prijetnji i strahova u tako malo riječi!

2.2. Dnevni avaz

Deklaracija Narodne skupštine Srbije o osudi zločina u Srebrenici, kojom se najoštrije osuđuje zločin izvršen nad Bošnjacima Srebrenice u julu 1995. godine, na način utvrđen presudom Međunarodnog suda pravde, usljed izostanka kvalifikacije zločina kao genocida, izazvala je oprečne reakcije.

Na značaj upotrebe termina genocid u deklaraciji i kritiku usljed njegovog izostanka ukazivali su Bruno Vekarić, portparol Tužilaštva za ratne zločine Srbije (*Zločin u Srebrenici mora biti definiran kao zločin*, agencija Onasa, 11. mart); Aleksandra Jerkov, poslanica u Skupštini Srbije i potparolka Lige socijaldemokrata Vojvodine (*Nećemo dozvoliti da radikali vrijeđaju žrtve*, autor Elvir Huremović, 26. mart); Društvo za ugrožene narode (usvajanje deklaracije bez kvalifikacije genocida novi je udarac preživjelim žrtvama genocida, *Usvojena Deklaracija o osudi zločina u Srebrenici*, agencija Tanjug, 31. mart); reis Mustafa Cerić (*Beograd i dalje pokušava prevariti svijet lažnim riječima i praznim gestama*, negiranjem i ruganjem žrtvama genocida *pripremaju drugi genocid*, Srbija se uopće nije promijenila, a ono što Beograd radi sa Tadićem samo je *prevara*, *Beograd pokušava prevariti*

svijet lažnim riječima i gestama, autor F. Vele, 17. april); Muamer ef. Zukorlić, glavni muftija Islamske zajednice u Srbiji (prvi znak licemjerstva je izbjegavanje da se genocid nazove tim imenom, neophodno je da Beograd pokaže svojim praktičnim ponašanjem da je odustao od genocidne politike prema Bošnjacima, *Na djelu je genocid u svilenim rukavicama*, autor Elvir Huremović, 29. mart); NVO iz Beograda „Žene u crnom” (usvajanjem deklaracije nastavljeno poricanje agresije Srbije na BiH, Skupština Srbije se i ovaj put narugala žrtvama genocida u Srebrenici, njihovim porodicama i preživjelima); Udruženje Majke enklava Srebrenice i Žepe i Udruženje Srebreničke majke (stvari nisu nazvane pravim imenom, nikakva korist od usvajanja deklaracije, ona je sramna i ništavna; *Nezadovoljni i Srbi i Bošnjaci iz BiH*, autor S. R. 1. april; *Fatiha, suze i cvijeće za žrtve genocida*, autor Me. Sm. 1. april); Inicijativa mladih za ljudska prava iz Beograda (Policija je privela devet aktivista i aktivistkinja Inicijative mladih za ljudska prava, koji su u noći 31. marta/1. aprila na platou ispred Skupštine Srbije crvenim sprejom na trotoaru ispisali poruku „Ta teška strana reč genocid“, *Prljajući tortoar, prali obraz Srbije*, nije naveden autor, 2. april); beogradski advokat Srđa Popović (To je velika sramota! Sada kada gledam, meni se čini da je bolje da ništa nisu ni donosili. Strašno je to bilo! Još veća je sramota cijela ta diskusija koja se tri mjeseca ovdje vodila. Gdje se, prosto, vidio jedan strašan naboj da se zamagli i sakrije ono što je suština i ono što je najvažnije bilo da se kaže. A to je, naravno, da je ovdje u pitanju genocid; *Dodik je novi Karadžić*, autor Faruk Vele, 2. april); Sabor Islamske zajednice u BiH (usvajanje deklaracije je dobar korak, ali nedovoljan da se ozbiljno pokrene proces u osudi genocid i nije jasno i nedvosmisleno dat zavjet da će Srbija sprječavati sve zločine ili *ponavljanje genocida* na Balkanu; *Srbijanska deklaracija o Srebrenici je mali korak*, autor F. Vele, 12. april).

Podršku usvajanju Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici dali su Jelko Kacin, izvijestilac EP-a za Srbiju (treba pozdraviti Tadićevu inicijativu iako je, umjesto realnog suočavanja s prošlošću, Srbija, odlukom Narodne skupštine o Deklaraciji o Srebrenici, napravila više korak ustranu, a ne naprijed, jer među vladajućim strankama u Srbiji nije bilo političke hrabrosti da direktno kažu ono što je bit svega, da je Srebrenica bila najstrašniji zločin i da je to genocid; *Deklaracija je došla s velikim zakašnjenjem*, autor Tarik Lazović, 1. april); prof. dr. Žarko Puhovski (značajan napredak u demokratizaciji Srbije i njenog suočavanja s istinom, ne vidi problem

da se usvoji i deklaracija o zločinima nad Srbima, jer je nedvojbeno nad njima bilo zločina, ukazujući da nema jednog naroda ili korpusa koji bi bio isključivo žrtva; *Dodik je najbližnji Slobodanu Miloševiću*, autor Faruk Vele, 12. april); generalni sekretar UN-a Ban Ki-moon, zvaničnici SAD-a, EU, Turske, Holandije, Francuske, Italije (važan korak ka pomirenju; *SAD pozdravile izvinjenje Srbije za pokolj nad Bošnjacima*, nije naveden autor, 2. april), Socijaldemokratska unija BiH – SDU (rukovodstvo stranke pozdravilo je usvajanje deklaracije, svjesno je da je trenutna politička realnost u Srbiji takva da se nije mogao postići konsenzus o riječi genocid; *Postupak Srbije trebao bi otrijezniti političare u RS*, saopštenje, 3. april), visoki predstavnik u BiH Valentin Inzko (*Inzko: Srbija je pokazala evropsko lice*, agencija Srna, 3. april).

Slična argumentacija, koja ujedno ukazuje i na prednosti i na manjkavosti Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici, zabilježena je u komentarima sljedećih autora: Seada Numanovića *Polukorak Beograda* (1. april), Seada Hodžića *Srbija jeste priznala odgovornost za genocid* (3. april) i Elvira Huremovića *Prokleta „ali” iz Beograda* (18. april).

Komentirajući usvajanje Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Srbije, šef SDA Sulejman Tihić izjavio je za Srnu da je u proteklom ratu bilo zločina nad Srbima i Hrvatima, i to ne samo kada je riječ o BiH nego i o drugim državama, te u tom smislu BiH, čiji su Srbi konstitutivni narod, treba raditi na deklaraciji ili sličnom dokumentu koji će jasno osuditi sve zločine bez obzira na broj, etničku ili vjersku pripadnost žrtava. Autorka teksta *Hasečić: Tihić svojim izjavama udovoljava RS* (2. april) Mirela Kukan ističe da je, nakon Tihićevog nedavno izrečenog stava da je u sarajevskoj Dobrovoljačkoj ulici 1992. godine počinjen „zločin” i da za to treba neko odgovarati, najnovija Tihićeva izjava izazvala još veće ogorčenje među bh. patriotima, borcima i žrtvama agresije na BiH. U prilog svojoj konstataciji navodi izjave predsjednice Udruženja „Žene Srebrenice” Hajre Ćatić, koja ističe da Tihić izgleda govori jezikom Srba i da žrtve srebreničkog genocida nikada ne bi podržale deklaraciju kakvu zagovara Tihić, naglašavajući da *zločina jeste bilo, ali nad Bošnjacima*, i da je dovoljno samo izbrojati masovne grobnice bošnjačkog naroda i uporediti ih s brojem grobnica Srba. Predsjednica Udruženja „Žena – žrtva rata” Bakira Hasečić istakla je da Tihić, kao logoraš koji je prošao razne torture, sa svojom dijagnozom ne može biti čelni čovjek najveće stranke u BiH. *“On ne može biti normalna*

osoba, koja nema PTSP, ponaša se kao da nije bio u logoru, nego na godišnjem odmoru. On ovakvim svojim izjavama *udovoljava manjem bh. entitetu*.”

Novinarka Mirela Kukan i dalje ostaje dosljedna u veoma angažovanom negiranju zločina nad Srbima i, kao i u slučaju Ganić, svoje stavove ojačava saglasnim izjavama bh. patriota i žrtava.

Uz uvažavanje ukupnog iskustva vezanog za genocid i izloženosti svakodnevnom negiranju genocida u Srebrenici, izjave Hajre Čatić i Bakire Hasečić smatram veoma neprimjerenim, kako zbog otvorenog vrijeđanja Sulejmana Tihića tako i zbog isključivog priznavanja jednih žrtava, odnosno isključivim nepriznavanjem drugih žrtava. Već pomenuta kombinacija isključivosti i vrijeđanja, sama po sebi, veoma je opasna, a kada dolazi od žrtava, koje se proglašavaju simbolima nacionalnog stradanja, zbog velike sugestivnosti spram šire (nacionalne) javnosti mogu biti ozbiljna prepreka pomirenju u BiH.

Za razliku od usvajanja deklaracije o Srebrenici, znatno veći broj komentara zabilježen je povodom inicijativa premijera RS Milorada Dodika – najava revizije izvještaja Komisije za Srebrenicu iz 2004. godine, donošenja zakona o osudi genocida nad Jermenima u Turskoj i zakona o zabrani nošenja feredže i zara. U komentaru *Drski falsifikator* (7. april), Fadil Mandal inicijative M. Dodika vezane za deklaraciju o osudi genocida nad Jermenima i zabranu nošenja feredže dovodi u vezi sa njegovim nezadovoljstvom zbog usvajanja Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Srbije. Ističe da Dodik “u posljednje vrijeme ozbiljno prijeti da u omiljenom takmičenju ‘srpskih patriota’, ekstremizmu i nacionalizmu prestigne i svoje uzore, notorne zločince Radovana Karadžića i Ratka Mladića”. Almasa Hadžić u komentaru *RS strahuje da krv ubijenih Srebreničana ne počne nagrizzati njene temelje* (24. april) ističe da je upravo u trenutku kada je u Haškom tribunalu započeo nastavak suđenja ratnom zločincu Radovanu Karadžiću predsjednik Vlade RS Milorad Dodik zatražio reviziju izvještaja Komisije za Srebrenicu iz 2004. godine, a Janko Velimirović iz Centra za istraživanje ratnih zločina u Banjoj Luci izlazi sa tezom da ‘treba srušiti mit o Srebrenici’. Naglašava da je okidač za ovo bio sarajevski ‘istraživač’ ratnih zločina Mirsad Tokača s tvrdnjom da je on kroz svoje istraživanje ‘pronašao 500 živih Srebreničana’ koji

su se vodili na spisku nestalih. “Temelji RS zaliveni su upravo *krvlju ubijenih Srebreničana*. Dodik je toga itekako svjestan i u strahu da *krv ne počne nagrizzati* temelje njegovog vojvodstva, opredijelio se za negiranje genocida... Pokazivanje Kravice kao ‘srpske Srebrenice’ još je jedan falsifikat kojemu je potrebno što prije suprotstaviti haške arhive, iz kojih bi domaći naučnici, a *ne nikakve tokače i slični trgovci bosanskom prošlošću*, napokon morali izvući stvarne dokaze o tim događajima.” Nakon ovakvog komentara pitam se zašto je nužno da vlastite stavove umjesto argumentovanim osporavanjem na pristojan način iskazujemo kroz vrijeđanje drugih i upotrebu veoma uznemirujućih izraza, jer se poenta mogla izreći i na mnogo primjereniji način.

Spominjanje predsjednika Istraživačko-dokumentacionog centra (IDC) Mirsada Tokača u prethodnom komentaru u vezi je sa prezentacijom „Bosanskog atlasa ratnih zločina” u Banjoj Luci tokom koje je Tokača izjavio da su tokom istraživačkog projekta o ljudskim žrtava tokom rata u BiH pronašli oko 500 živih Srebreničana koji su se vodili po različitim spiskovima nestalih. „Najsretniji smo kada vidimo da ima živih među onima koji su se vodili kao stradali, i to je najljepši dio našeg posla”, kazao je Tokača i dodao da je „najveći problem u BiH perfidni monopol nad informacijama” koji je prilikom pravljenja „Bosanskog atlasa zločina” IDC želio razbiti (*Prezentiran „Bosanski atlas ratnih zločina”, autor B. S., 1. april*). Pomenuta izjava izazvala je i negativne reakcije predsjednice Udruženja „Srebreničke majke” Hatidže Mehmedović, koja je iskazala razočarenje činjenicom da predsjednik IDC-a Mirsad Tokača još nije demantirao navode prema kojima je živo 500 žrtava sa srebreničkog spiska, ističući da je sramotno kako neko broj žrtava svakim danom umanjuje i omalovažava porodice. „Potočarima ne smije niko manipulirati.” Tom prilikom je naglasila i da IDC putem “Kuće povjerenja” u Srebrenici realizira projekat kojim se želi *izjednačiti stradanje Srba i Bošnjaka* (*Neka Tokača u Potočarima kaže koji su živi među mrtvima*, autor Me. S., 17. april). Povodom najave Vlade RS i Centra za istraživanje ratnih zločina RS da će izvršiti reviziju izvještaja o Srebrenici kako bi se otkrila prava istina o Srebrenici, zaustavile zloupotrebe i manipulacije brojem srebreničkih žrtava i da bi se srušio mit o Srebrenici, Kada Hotić iz Udruženja „Majke enklava Srebrenica i Žepa” istakla je da oni zloupotrebljavaju izjave Mirsada Tokača da je pronašao 500 Srebreničana koji su živi i dodala: „Sve te njihove priče o neistini su pokušaji da ubiju istinu o Srebrenici.

Kamo sreće da mi lažemo, kamo sreće da su naši živi!” (*Kamo sreće da mi lažemo, kamo sreće da su naši živi*, autor F. Karalić, 18. april)

U komentaru *Negatori genocida* (20. april) Elvir Huremović ukazuje na to da dok sav civilizirani svijet donosi deklaracije i rezolucije, osuđuje genocid nad srebreničkim Bošnjacima, potvrđen presudama Tribunala i Međunarodnog suda pravde u Hagu, i izražava žaljenje zbog toga, dotle Milorad Dodik i njegova vlada iznova negiraju genocid i bave se prebrojavanjem žrtava. Ovog puta Dodik je, jer “smatra da je potrebno da se utvrde sve činjenice i istina o tačnom broju stradalih”, odlučio suspendirati izvještaj Komisije za Srebrenicu iz 2004. godine. “Istinoljubivi” Dodik zato je pokrenuo cijeli projekt čiji je cilj da nekakav fantomski Centar za istraživanje ratnih zločina RS ponovo prebrojava mrtve i preživjele Srebreničane. Vješti manipulatori odmah su krenuli u akciju, pa se na konferenciji za novinare moglo vidjeti “gađanje” brojkama prema kojima još malo pa u julu 1995. godine u Srebrenici niko nije ni ubijen. *Šta bi se, uostalom, promijenilo u suštini zločina nad Bošnjacima Srebrenice i da ih je, umjesto osam, ubijeno sedam ili šest hiljada!? Ništa!* A Sud u Hagu utvrdio je da ih je bilo više od osam hiljada i da je to bio genocid! I umjesto da prihvati tu činjenicu i civilizirano osudi politiku koja je do toga dovela, Dodik se prihvatio brojanja žrtava genocida u kojem su stradale i stotine vršnjaka njegove djece. Nikako da mu, recimo, padne na pamet da, umjesto toga, prebroji ratne zločince koji su tu djecu pobili... Iako su stavovi između Almase Hadžić u prethodnom komentaru i Elvira Huremovića gotovo istovjetni, veoma je primjetna razlika u pristojnosti izlaganja.

U komentaru *Dodikova fabrika laži za negiranje genocida* (24. april) Tarik Lazović navodi da je premijer RS Milorad Dodik provođenje svog projekta negiranja genocida u Srebrenici povjerio isprobanoj propagandnoj mašineriji Centra za istraživanje ratnih zločina RS, koji već godinama plasira *brutalne laži* o agresiji na BiH i pokušava podvaliti Bošnjacima vezu s terorizmom. Ta institucija od svog osnivanja 2002. godine bila je zadužena za, u prvom redu, *propagandno djelovanje, konstruiranjem laži i iznošenjem netačnih podataka*. Namjera joj je bila da ublaži međunarodni pritisak na RS i Srbiju za hapšenje i procesuiranje ratnih zločinaca, a njena internet stranica „vrvi publikacijama kojima je cilj promijeniti agresivni karakter rata u BiH”.

U saopštenju Socijaldemokratske unije BiH (SDUBiH) istaknuto je da premijer RS Millorad Dodik u svojim javnim istupima nastoji ispolitizirati sve – od pokušaja falsifikovanja dokazanih činjenica o srebreničkoj tragediji pa do statusa RS unutar BiH, odnosno pitanja implementacije Zakona o referendumu i građanskim inicijativama. “Politizirati srebreničku tragediju, dovodenjem u pitanje broja žrtava, predstavlja odraz politike koja je dovela do genocida u Srebrenici koja se, nažalost, u kontinuitetu provodi u RS-u, i to putem institucija tog entiteta, odnosno Vlade RS...” (*Srebreničku tragediju može politizirati samo bolestan um*, saopštenje, 22. april)

Odluku Vlade RS o reviziji izvještaja o Srebrenici OHR i visoki predstavnik Valentin Inzko ocijenili su kao direktno poricanje genocida koji se dogodio u Srebrenici i da nema apsolutno nikakvog opravdanog razloga da se revidiraju nalazi izvještaja koji je urađen 2004. godine (*Tvrdnje ekstremista ne mogu promijeniti činjenice o genocidu*, autor Tarik Lazović, 10. april; *Inzko: Strašno je ono što Dodik radi*, autor Tarik Lazović, 21. april; *OHR: Nečuven pokušaj poricanja genocida*, saopštenje, 21. april).

2.3. Dnevni list

U tekstu *Deklaracija o Srebrenici podijelila i BiH i Srbiju* (1. april) autorka Vanja Bjelica ukazuje da u Republici Srpskoj srbijansku deklaraciju doživljavaju kao „omču oko vrata RS-u” i ponižavajućim potezom za srpski narod, dok u Federaciji BiH ističu da usvojena deklaracija o osudi zločina gubi na svojoj težini bez riječi genocid. Zastupnik Evropskog parlamenta i izvijestitelj za Srbiju Jelko Kacin ukazuje da je raspravama i usvajanjem Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Srbije krenula pravim putem, ali naglašava da “slanje nedovršenih poruka nije ona europska politika i preuzimanje odgovornosti za pomirenje koju Srbija i njezini građani zaslužuju, i koju cijela regija već tako dugo iščekuje”. Sličnu ocjenu dala je i Doris Pack, naglašavajući da deklaracija koja stvari ne imenuje pravim imenom neće postići cilj niti će se shvatiti kao pravo izvinjenje žrtvama, niti će narod u Srbiji shvatiti šta se u Srebrenici zaista dogodilo (*Genocid je činjenica*, nije naveden autor, 1. april).

Veoma negativne ocjene srbijanske Deklaracije o Srebrenici dali su predsjednik Demokratske stranke Srbije Vojislav Koštunica (deklaracijom se na jednostran način priznaje da su Srbi počinili genocid, što nanosi

nesagledivu štetu položaju Republike Srpske i može postati argument u rukama onih *zlonamernika, kako u BiH tako i u međunarodnoj zajednici*, koji gotovo svakodnevno u svojim istupima ponavljaju da je taj *entitet genocidna tvorevina*; *Rezolucija o Srebrenici nesaglediva šteta za RS*, nije naveden autor, 15. mart); kandidat Narodne demokratske stranke za predsjednika RS Emil Vlajki (najvažnija implikacija srbijanske deklaracije jeste označavanje *Srba genocidnim narodom*, jer su to sami priznali; *Skupština Srbije deklaracijom do kraja pogazila vlastiti ponos*, nije naveden autor, 6. april); premijer RS Milorad Dodik (Usvajanje Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici nepotrebno je i ne doprinosi rješavanju nesuglasica oko događaja iz neposredne prošlosti na prostoru bivše Jugoslavije, izražava bojazan da će jedan ovakav akt Narodne skupštine Republike Srbije biti pogrešno interpretiran i protumačen kao *dokaz kolektivne krivice jednog naroda*, naglašavajući da ni nakon 65 godina od počinjenog genocida nad oko 700.000 Srba, Jevreja i Roma iz BiH i Hrvatske nije usvojena deklaracija o osudi tog genocida koji je počinio NDH ni u skupštini Hrvatske ni u skupštini Srbije ni u Evropskom parlamentu); *Deklaracija o osudi genocida nad Srbima*, nije naveden autor, 1. april); predsjednica Udruženja „Žene Srebrenice” Nura Begović (Deklaracija nama ništa ne znači, iz Beograda je krenula agresija na Bosnu i Hercegovinu, a u tom gradu žive i skrivaju se još neki koji su odgovorni za zločin i genocid u Srebrenici. Više bi nam značilo da su oni isporučili one koji su učestvovali u genocidu, a najprije Ratka Mladića. Ovo je čista manipulacija i sve dok se ovako budu ponašali, nema pravog mira, pomirenja, ni bolje budućnosti”; *Od srbijanske deklaracije niko nema nikakvu korist*, nije naveden autor, 1. april).

Uz izvjesne ograde zbog izostanka kvalifikacije zločina u Srebrenici, srbijansku deklaraciju podržala je Stranka demokratske akcije (*Deklaracija važan korak u suočavanju Srbije sa istinom*, nije naveden autor, 1. april); ministar pravosuđa BiH Bariša Čolak (*Deklaracija pozitivna stvar*, nije naveden autor, 1. april); glasnogovornik HDZ-a 1990 Vaso Vegar (*Pozitivan korak službene politike*, nije naveden autor, 1. april). Sabor Islamske zajednice u BiH usvajanje Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Republike Srbije smatra dobrim korakom, ali nedovoljnim da se ozbiljno pokrene proces u osudi genocida i obećanju da će Srbija spriječiti činjenje genocida nad bilo kim na Balkanu (*Deklaracija o Srebrenici najava promjene u razumijevanju agresije*, saopštenje, 13. april).

Povodom inicijativa premijera RS Milorada Dodika koje su uslijedile ubrzo nakon usvajanja srbijanske deklaracije o Srebrenici (najava revizije izvještaja Komisije za Srebrenicu iz 2004. godine, donošenja zakona o osudi genocida nad Jermenima u Turskoj i zakona o zabrani nošenja feredže i zara) zabilježeno je nekoliko reakcija koje su osudile te inicijative: Slavko Matić HDZ BiH (ako nismo spremni osuditi zločine počinjene u BiH, onda je neprimjereno i nemamo pravo osuđivati zločine koji su se dogodili u relativno davnoj prošlosti i na tuđim prostorima; *Sarajevo i Banja Luka zaratili zbog feredže*, autorka Mirela Zrno, 9. april); SDA (najmorbidniji akt u četverogodišnjem protudejtonskom djelovanju Milorada Dodika, kojim se negiraju presude haških, bh. i srbijanskih sudova koje su deklaracijama priznali i osudili evropski i parlamenti zemalja regije; *Najmorbidniji Dodikov postdeytonski akt*, saopštenje, 20. april), HDZ 1990 (pokušaj negiranja već presuđenog genocida u Srebrenici na Međunarodnom sudu pravde, vladajuća garnitura Republike Srpske nastoji skoro deseterostrukim povećanjem žrtava u Jasenovcu relativizirati genocid u Srebrenici; *BiH nije samo podijeljeno, nego i bolesno društvo*, saopštenje, 22. april).

Predsjednik Boračke organizacije RS Zvornik Dragan Milošević, pored podrške odluci Vlade da izvrši reviziju izvještaja o Srebrenici, najavio je da će boračka udruženja regije Birač podnijeti tužbu protiv članova Komisije Vlade RS koja je načinila izvještaj o Srebrenici u kojem se navodi da je u julu 1995. godine stradalo oko 8.500 srebreničkih Bošnjaka, naglašavajući da taj podatak mogu demantirati *podaci Međunarodnog odbora Crvenog krsta* i izvještaji nekih drugih organizacija, koji spominju manji broj žrava (*Neslaganja oko stradalih u Srebrenici*, nije naveden autor, 24. mart). Kao i u dosadašnjim slučajevima, ne navode se podaci, niti kako se do njih došlo.

U tekstu *Alija Izetbegović tražio pokolj u Srebrenici* (nije naveden autor, 24. april) navedena je izjava ratnog zapovjednika bošnjačke policije u Srebrenici Hakije Meholjića da je Alija Izetbegović 1993. godine tražio ne da bude ubijeno, nego da bude zaklano 5.000 Bošnjaka u Srebrenici, odnosno da je „Izetbegović odobrio genocid, dok su Srbi nasjeli na nešto što je ranije planirano”. Na ovakve izjave čiji je sadržaj veoma uznemirujući, a podsjećaju na teorije zavjere, možda je najbolje primijeniti logičko pravilo zvano Okamov brijač.

2.4. Dani

U izvještajima nedjeljnika Dani srbijanska Deklaracija o osudi zločina u Srebrenici, uz izvjesne ograde zbog izostanka kvalifikacije genocid, najčešće je pozitivno ocijenjena. Pored sagovornika iz Srbije koji su isticali da je bilo nužno u deklaraciji imenovati zločin kao genocid i aktivnosti Inicijative mladih za ljudska prava iz Beograda, zabilježen je i intervju sa predsjednikom PDP-a Mladenom Ivanićem, koji je izjavio da bi podržao rezoluciju o genocidu u Srebrenici u Parlamentu BiH, što predstavlja značajnu i jedinstvenu razliku u odnosu na dominirajuće stavove političara iz Republike Srpske (*Podržao bih Rezoluciju o genocidu u Srebrenici*, autorka Nađa Diklić, 2. april). Navedena izjava premijeru RS Miloradu Dodiku bila je dovoljna da Ivanića označi izdajnikom. U komentaru *Milorad Dodik* (nije naveden autor, 16. april), uz kritiku Dodikovog označavanja Ivanića izdajnikom, navodi se i dio Dodikovog govora tokom komemoracije žrtvama logora u Jasenovcu, gdje je naglasio značaj ispunjenja pravde i utjehe žrtvama i njihovim porodicama. Autor ističe da su pomenuta načela moguća samo ako se to Dodiku politički isplati, jer istovremeno otvoreno negira genocid. Povodom Dodikovih inicijativa da se izvrši revizija izvještaja Komisije za Srebrenicu Vlade RS, izglasa rezolucija o osudi genocida nad Jermenima u Turskoj i donese zakon o zabrani nošenja feredže u okviru rubrika Bosanski barometar i Sedmica u fokusu zabilježeno je 5 objava (nisu navedeni autori), a same inicijative su označene kao trivijalna politička provokacija, kontrapotez nakon srbijanske deklaracije i primjer potpunog *pomanjkanja elementarnog humanizma i civilizacijskih vrijednosti* na kojima počiva moderna Evropa i EU. U komentaru *Milorad Dodik* (23. april, nije naveden autor) povodom njegove izjave da se nema šta izvinjavati s obzirom na to da su to u ime entitetskih institucija 2004. godine učinili tadašnji predsjednik i Vlada RS i da bi sada drugi trebalo da se izvine Srbima, istaknuto je: “Nema sumnje da je obaveza bošnjačkog i hrvatskog političkog vrha da u svojim sredinama radi na *svjesnosti o ratnim zločinima* koje su izvršili Armija BiH i HVO. Međutim, to nije i Dodikova obaveza!”

U tekstovima Ivana Lovrenovića (*Nada i ništa*, 23. april), Senada Pećanina (*Tadić skida hipoteku sa Srbije*, 30. april) i autora pod nadimkom Frenkie (*Kazanska rezolucija*, 23. april) nakon srbijanske Deklaracije o Srebrenici, govora Ive Josipovića u Parlamentu BiH, uz podsjećanje na izvinjenje

predsjednika RS Dragana Čavića nakon usvajanja izvještaja o Srebrenici Vlade Republike Srpske 2004. godine i Tadićeve posjete Memorijalnom kompleksu u Potočarima 2005. godine otvoreno je pitanje *upućivanja izvinjenja ili izražavanja žaljenja* nad zločinima koje su pojedini Bošnjaci počinili nad srpskim i hrvatskim civilima.

Vuk Bačanović u tekstu *Mrtvi su mrtvi – Dodikove kalkulacije* (16. april) navodi da je u reakcijama iz RS povodom Deklaracije o Srebrenici Boris Tadić označen kao izdajnik, inkarnacija mitskog izdajnika Vuka Brankovića. Ukazuje i na to da se bošnjačke političke garniture nikad nisu libile Srebrenicu koristiti kao dimnu zavjesu svome kriminalu, dok je Dodik postao zastupnik žrtava armenskog genocida i zaključuje da je *pozivanje na 'nebrojena stradanja' nepogrešivo dobitna karta konfesionalnog etnonacionalizma*.

U komentaru Sulejman Tihčić (9. april, nije naveden autor) navodi se njegova izjava da je „u proteklom ratu bilo zločina nad Srbima i Hrvatima i treba raditi na deklaraciji ili sličnom dokumentu koji će jasno osuditi sve zločine bez obzira na broj, etničku ili vjersku pripadnost žrtava” i veoma negativna reakcija Bakire Hasečić, koja ističe da je katastrofalno što takve izjave dolaze od Tihčića i da se ponaša kao da nije bio u logoru nego na godišnjem odmoru⁷. Naglasak je stavljen na agresivni ton Bakire Hasečić koji “kao i uvijek, više zvuči kao politički govor negoli glas ubijenih i preživjelih žrtava rata” nasuprot pomirljivom i racionalnom tonu Sulejmana Tihčića, „s pozicije žrtve koja je prošla kroz torture nekoliko koncentracionih logora – začuđujući je i zadivljujući, ali i neizmjereno važan za proces suočavanja s prošlošću i zreliju političku budućnost”.

Tekstove u posljednja četiri pasusa smatram posebno važnim u kontekstu pomirenja i suočavanja sa prošlošću u BiH. Ukazivanje na zločine Armije RBiH (što je apsolutno nedopustiva tema u Dnevnom avazu), na manipulacije genocidom u Srebrenici od bošnjačkih političara i drugih javnih ličnosti, kritika neprimjerenih izjava žrtava genocida i drugih zločina – nisu česti, nisu ni laki, ali su neizmjereno važni.

⁷ Cjelokupna izjava Bakire Hasečić prikazana je u dijelu koji se odnosio na izvještavanje Dnevnog avaza o srbijanskoj deklaraciji o Srebrenici.

2.5. Novi Reporter

Iako je napad na kolonu JNA u Dobrovoljačkoj ulici olako označavan kao najočigledniji i najsvirepiji zločin, to nije slučaj sa genocidom u Srebrenici. „Genocid” u Srebrenici je „*totem novog svjetskog poretka*” koji služi za satanizaciju Srba (*Knjiga utemeljenih upozorenja i dobrih namjera*⁸, autor Saša Bižić, 10. mart), *srebrenička laž* u interpretaciji direktora Fondacije lorda Bajrona za balkanske studije Srđe Trifkovića (*Ni Kosova ni integracija*, autor Saša Bižić, 21. april, ili *najveći mit 20. stoljeća* u interpretaciji Emila Vlajkija, kandidata za predsjednika RS na predstojećim izborima.

Vlajki u tekstu *Izdaja* (10. mart), pored izdaje zemlje i protunacionalnog djelovanje među Srbima, ukazuje i na *navodno izvršene zločine prema Hrvatima, Muslimanima i Albancima* nasuprot *jasnih zločina koje su, prvenstveno ondašnji Muslimani, učinili glede Srba*. Hapšenje Ejupa Ganića predstavlja kao ponudu Srbima da lakše prihvate odgovornost za „srebrenički genocid” i donesu rezoluciju u svom parlamentu. „Ganiću se neće desiti ništa, verovatno će biti predan bh. pravosuđu koje će ga konačno osloboditi, a navedena sramna rezolucija će u srbijanskom parlamentu već biti izglasana.”

U tekstu *Bermudski trougao* (14. april) Saša Bižić ističe da pristanak na *netačnu kvalifikaciju „genocid”*, pri ocjenjivanju ratnog zločina nad srebreničkim Bošnjacima, osim *podmetanja kolektivne krivice vlastitom narodu*, kao i povlađivanja propagandnim konstrukcijama iz *sarajevskih i zapadnih manufaktura laži*, ima dodatnu žalosnu dimenziju u vidu sramotnih „terazija”, sa tragedijom u Srebrenici na jednoj strani i svim ostalim stradanjima, *posebno srpskim*, od Jasenovca do žrtava u posljednjem ratu, na drugom tasu. Prosto se nameće pitanje kakve veze jasenovačke žrtve imaju sa žrtvama u posljednjem ratu, osim da se srpskim stradanjima da gotovo kosmička dimenzija i ukaže na njihovo kontinuirano trajanje, vjerovatno sve do Boja na Kosovu, jer samo to nedostaje da bi mitomanska aparatura u ovom tekstu bila gotovo pa kompletna.

U Republici je zabilježena samo Dodikova izjava u kojoj naglašava da Deklaracija o Srebrenici ne doprinosi rješavanju nesuglasica oko događaja

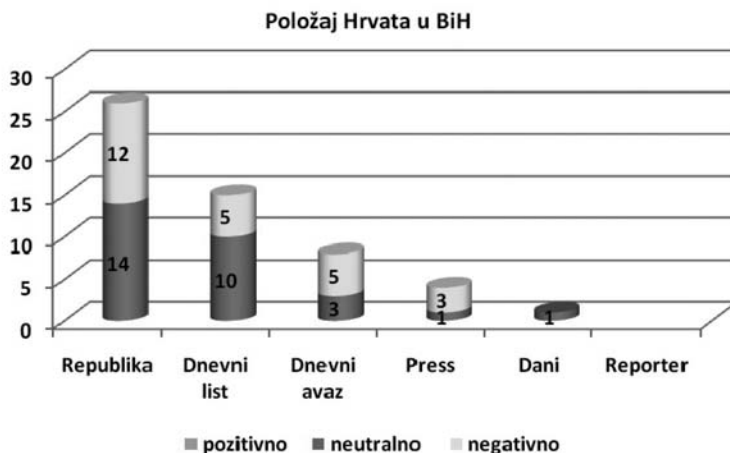
⁸ Prikaz zbornika radova *Sačuvati mir u Bosni - Mitovi, izazovi i šanse* u izdanju Fondacije lorda Bajrona za balkanske studije (The Lord Byron Foundation for Balkan Studies).

iz neposredne prošlosti, da za zločine treba utvrditi individualnu krivicu i konačnu riječ prepustiti pravosudnim tijelima. Brojni su primjeri iz kojih se vidi da upravo on grčevito ne dozvoljava da zločini budu prepušteni sudovima. Dalje ističe da je neshvatljivo da ni nakon 65 godina od *počinjenog genocida nad oko 700.000 Srba, Židova i Roma iz BiH i Hrvatske* nije usvojena deklaracija o osudi tog genocida koji je počinio NDH.

Kada bi bilo volje da se genocidi, logori i drugi ratni zločini posmatraju prije svega kao “antičovječan događaj” koji uvijek i svuda proizvodi istovjetna diskurzivna matrica unutar koje mjesto žrtve može zauzeti bilo ko (Srbi, Bošnjaci, Hrvati, i tako do unedogled), ali da je to uvijek čovjek, bilo bi mjesta i za empatiju za drugog (čovjeka) koja bi se prelila preko uvijek skućenog prostora etnički istog. Imenica čovjek zasigurno je jedina koju baš svi ljudi na ovoj planeti uključuju u sopstvene identifikacijske procese. Ali kada se etničko/konfesionalni identiteti posmatraju kao nešto “prirodno, sa čime se rađamo“, ili “bogom dano“, uz sveprisutne procese repatrijarhalizacije, razlike postaju nepremostive, a granice se moraju čuvati. Čovjek nestaje! Tada je posve moguće, normalno i poželjno, bez imalo neprijatnosti u istu rečenicu staviti navodno izvršene zločine prema Hrvatima, Muslimanima i Albancima i jasne zločine nad Srbima. Sve kombinacije i zamjene mjesta imenovanih grupa u navedenoj rečeničnoj konstrukciji su, nažalost, moguće i prisutne!

3. Položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini

Najveći broj objava vezanih za položaj Hrvata u BiH zabilježen je u Republici, a odnosile su se na predstojeće izbore, naročito na izbor kandidata za hrvatskog člana Predsjedništva BiH, najavljeno usvajanje izmjena Zakona o dvojnomo prebivalištu u Hrvatskom saboru i ukazivanje da su Hrvati u BiH u jako teškom položaju (predsjednik HDZ-a BiH Dragan Čović), nejednakopravan narod u BiH (predsjednica HSS-NHI-a Ljiljana Lovrić), nisu im osigurana prava kao konstitutivnom narodu (Kosor/Čović) i da se nalaze u situaciji da nestanu kao narod (predsjednik HDZ-a 1990 Božo Ljubić).

Grafikon 3.

3.1. Republika

Kao ilustraciju načina na koji se predstavlja položaj Hrvata u BiH izdvojila sam sljedeća dva teksta urednice Vere Soldo.

U tekstu *Obmanom vlastitog naroda želio zadržati Hrvate u BiH* navodi da je od Dejtonskog sporazuma, kojim je u BiH zaustavljen rat i Srbima dat ekskluzivitet nad ostala dva naroda u vidu Republike Srpske, za Hrvate u BiH počela silazna putanja, “jedan od *najtežih položaja* u njihovoj povijesti, u zemlji koja im je domovina *imaju status nacionalne manjine*. Tako težak položaj Hrvati nisu imali ni za vrijeme bivše Jugoslavije. Dvadeset godina nakon raspada Jugoslavije Hrvati su opstali, ali neravnopravni i nesigurni u svoju budućnost, odnosno, ne vide trajno pravedno rješenje u BiH”.

Predsjednik Udruge Hrvatske zajednice Herceg-Bosne ističe da je *pozicija Hrvata u BiH gotovo katastrofična* i da više niko ne tvrdi, pa ni predstavnici druga dva konstitutivna naroda i međunarodne zajednice, da su Hrvati jednakopravi sa druga dva naroda u BiH. “*Ovo stanje je nepodnošljivo, vodi nestanku Hrvata kao političkog čimbenika u BiH, odnosno Hrvate praktički od konstitutivnog naroda pretvara u manjinu*” (*Nema tabu tema, to nije ni hrvatska federalna jedinica*, autorka Vera Soldo, 2. april).

Kada je riječ o predstojećim izborima, a naročito o izboru hrvatskog člana Predsjedništva BiH, u tekstu *Tko kaže da je BiH nacionalno opterećena?* (2. april) Vera Soldo ističe da “za hrvatskog člana Predsjedništva BiH ove godine neće glasovati samo Hrvati. Za njega će u FBiH glasovati i Bošnjaci iz SDP-a i Srbi iz SNSD-a. Ali ni Hrvati neće ostati dužni pa će u RS glasovati za srpskog člana predsjedništva iz RS, entiteta u koji se još ne žele ili, još bolje, ne mogu vratiti i normalno živjeti. Izgleda da će samo za Bošnjaka najviše glasovati Bošnjaci. Ipak, logički gledano, nije bez temelja da Bošnjaci opet imaju svoja dva predstavnika u Predsjedništvu – Hrvata i Bošnjaka”. Povodom koalicionih dogovora između nacionalnih stranaka, ističe da “u nesposobnosti da sam nešto učini”, dojučerašnji nacionalist pretvorio se u “građanina” i zaključuje tekst rečenicom “Boli ih don što im glasači gladuju.” Koalicione dogovore nacionalnih stranaka autorka spominje i u tekstu *Raguž bi mogao biti politička ozbiljnost i pomirenje Hrvata* (2. april), gdje navodi: “Ukoliko bude postojala politička vizija, a najviše politička volja, te kandidaturu Martina Raguža prihvati i HDZ BiH, Hrvati bi, nakon 5 godina, imali više nego dobre izgleda u biranju svog člana Predsjedništva BiH, bez ikakvih *neprirodnih koalicija sa nekom od bošnjačkih ili srpskih stranaka* ili ‘biračkih dealova’.”

Zašto su koalicije između hrvatskih, srpskih i bošnjačkih stranaka neprirodne? Naglasak nije stavljen na konkretne stranke, npr. HDZ BiH i SNSD, uz navođenje bar nekog razloga zbog kojeg je koalicija između te dvije stranke problematična (npr. u medijima su se mogla čuti mišljenja da je jedan od razloga sporazuma o saradnji između HDZ-a BiH i SNSD-a navođena zaštita kriminalom stečene imovine). Tako formulisana konstatacija o neprirodnosti koalicija može biti primjer olakih generalizacija i uprošćavanja putem kojih se uvodi jednakost između stranke i naroda (HDZ = Hrvati, SNSD = Srbi), pa bi implicirala neprirodnost saradnje između naroda, što je ne samo netačno nego i opasno.

Ukazivanja da Hrvati već pet godina nemaju svog člana Predsjedništva BiH u vezi je sa prisutnom tvrdnjom da su aktuelnog člana Predsjedništva Željka Komšića izabrali Bošnjaci iz SDP-a, partije kojoj pripada i Komšić, što se najčešće označava kao “slučaj Komšić”. U tekstu *Jurišić, Milić, Brkić i Ljubić protiv Čovića, Muse i Lovrićke* autorka Vera Soldo naglašava da bi “Hrvati, barem kada je riječ o hrvatskom članu Predsjedništva, morali postići kompromis, a svoje uskostranačke interese i međusobne ‘kaprice’

potpuno zatomiti ukoliko ne žele da im se ‘ponovi Komšić’... Ako se ‘Komšić ponovi’, ponovo će se dogoditi nevjerovatna nelogičnost – kao što Hrvati u Hrvatskoj za predsjednika imaju agnostika iz SDP-a, tako će i Hrvati iz BiH imati esdepeovca”. “Slučaj Komšić” česta je tema i kod hrvatskih političara u BiH i u Hrvatskoj, pa tako predstavnici hrvatskih stranaka potpisnica Kreševske deklaracije naglašavaju “da na sljedećim izborima neće dopustiti da predstavnika Hrvata u Predsjedništvu BiH biraju Bošnjaci” (*Oživljavanje Kreševske deklaracije*, nije naveden autor, 1. januar). Predsjednik HSP-a Hrvatske Danijel Srb ističe da položaj Hrvata u BiH objektivno nije održiv i da “postojeći sustav Bošnjacima omogućava da oni izaberu predstavnika Hrvata, što je neprihvatljivo” (*Bošnjaci trebaju zaštititi Hrvate*, autorka Kristina Perić, 19. mart). U ovom kontekstu bih naročito izdvojila intervju sa liderom Narodne stranke Radom za boljitak i jednim od kandidata za hrvatskog člana Predsjedništva BiH Jerkom Ivankovićem Lijanovićem (*Jedini ja mogu pobijediti Komšića!*, autorka Vera Soldo, 19. mart). Na pitanje novinarke postoji li mogućnost da se ponovi slučaj Komšić, te znači li isto trajno, političko slabljenje Hrvata u BiH, odgovara da ga brine što “među hrvatskim strankama, kako stvari sada izgledaju, imamo *izdajnika* koji su spremni biti sluge Komšiću”. Tokom razgovora termini vezani za nacionalnu izdaju, poput *izdajnik hrvatskog naroda*, *izdaja nacionalnih interesa*, *izdaja hrvatskog naroda*, spomenuti su sedam puta. Naglašava da su “Hrvati u BiH do sada izgubili i previše ustavnih prava zbog *izdajničkih odluka* pojedinaca. ... Brojčano smo prepolovljeni, ekonomski oslabljeni i ustavno potpuno nejednakopravni, što se ogleda u svakodnevnom preglasavanju hrvatskih dužnosnika u entitetima i državi”.

Potrebno je naglasiti da nisu zabilježene objave u kojima se navode razlozi nezadovoljstva radom i politikom Željka Komšića, jednostavno se samo tvrdi da on ne može biti adekvatan predstavnik Hrvata jer su ga izabrali Bošnjaci i kao da nijedan Hrvat nije glasao za njega. Upravo zbog izostanka argumenata i optuživanja za izdaju, “slučaj Komšić” označila sam kao još jedan primjer samopodrazumijevajućih (nacionalnih) istina koje nameću nacionalne političke elite.

Povodom najavljenih izmjena Zakona o dvojnog prebivalištu koje je Vlada Hrvatske uputila u saborsku proceduru isticano je da će ukidanje mogućnosti dvostrukog prebivališta dodatno otežati položaj Hrvata u BiH

jer će se odlukom da im adresa prebivališta bude u Republici Hrvatskoj brisati sa biračkih popisa u BiH, “te više neće moći glasovati za svoje legitimne predstavnike u BiH, zemlji gdje su rođeni i gdje zaista žive. Oko 110.000 Hrvata ima prebivalište u objema zemljama, ukoliko se polovica odluči za stalno prebivalište u Republici Hrvatskoj, Bosna i Hercegovina ‘gubi’ 55.000 hrvatskih birača, a ionako najmalobrojniji narod u BiH uskoro će biti na razini *nacionalne manjine*” (*Više od 100.000 bh. Hrvata pred odlukom – Hrvatska ili BiH*, nije naveden autor). Kao razlog hrvatske vlade da pokrene izmjene ovog zakona navođena je i *biračka izdaja Hrvata u BiH*, koji su na hrvatskim predsjedničkim izborima u velikoj mjeri podržali Milana Bandića, a ne kandidata HDZ-a Andriju Hebranga (*Dovoljno je bilo što je Hercegovac*, autorka Vera Soldo).

U tekstu *Dvojno državljanstvo bio je trojanski konj za bh. Hrvate* (19. mart) fra Petar Jeleč navodi da se dvojnim državljanstvom i dvostrukim prebivalištem Hrvate u BiH poticalo na iseljavanje iz BiH i da danas bh. Hrvati više drže do izbora u Republici Hrvatskoj nego što izlaze na izbore u Bosni i Hercegovini, jer uzaludno misle da je ključ rješenja njihovih problema u Zagrebu, a ne u legalnim institucijama države u kojoj žive. Negativne posljedice izmjena pomenutog zakona mogu imati “povratnici u Posavini koji nemaju nikakvih primanja, zdravstvenog osiguranja, ni zaštite institucija tzv. Republike Srpske koja čini sve da im zagorča život” i dodaje da nigdje “nije uspio pročitati obrazloženje zašto će se pri mijenjanju tog zakona *hrvatskim građanima srpske nacionalnosti*, koji već imaju dokumente u Srbiji i dalje dopuštati mogućnost dvostrukog prebivališta, a isto će biti uskraćeno Hrvatima iz BiH.

Snježana Nemec u tekstu *Jesu li bh. Hrvati objektivni prema Hrvatima u Hrvatskoj?* (19. mart) naglašava da se predviđanja o iseljavanju 90.000 Hrvata iz BiH zbog izmjena Zakona o dvojnomo prebivalištu čine u potpunosti nerealna i pretjerana, naglašavajući važnost intenziviranja gospodarske saradnje između dviju država, posebice na područjima gdje su Hrvati najugroženiji. Na kraju zaključuje da se mora “voditi računa i o primjeni istih kriterija prema svima koji imaju dvojno prebivalište, *poput Srba*. Tako će Hrvatska u potpunosti pokazati da gradi suvremenu i pravnu državu, u svijetu koji ne poznaje kategoriju dvojnog državljanstva”.

Prethodna dva teksta izdvajam zbog ukazivanja na bolji položaj drugih (Srba), što se lako može protumačiti da su za “naš” veoma loš položaj (prijeti egzodus) krivi “oni” koji to i ne zaslužuju jer se na ekskluzivno njihovoj teritoriji čini sve da se “nama” zagorča život. Na taj način ne samo da se propušta ukazati na stvarne uzroke problema, pa samim tim i na moguća rješenja, već se formira ozračje koje pogoduje raspirivanju mržnje.

U tekstu *Ključari proturječja* (19. mart) predsjednik Speleološke udruge „Vjetrenica – Popovo polje” Ivo Lucić pita se „kakve uopće bh. Hrvati imaju koristi što glasaju na izborima u Hrvatskoj osim obredne, simboličke”, i naglašava da je politička elita iz Zagreba godinama onemogućavala Hrvate u BiH da sazriju u politički subjekt koji ima svoje specifične i povijesne uvjete.

U izjavama predsjednika Hrvatske Ive Josipovića i predsjednice Vlade Jadranke Kosor naglašavana je podrška jedinstvenoj Bosni i Hercegovini sa tri konstitutivna i jednakopravna naroda. Dosadašnju hrvatsku politiku pomaganja Hrvatima u BiH predsjednik Josipović je ocijenio kao pogrešnu, jer se broj Hrvata u BiH od rata naovamo prepolovio, a mnogi od njih su na pragu siromaštva, zbog čega je naglasio značaj gospodarske saradnje Hrvatske i BiH kojom će se dobiti nova radna mjesta. „Politika kojoj su do sada davali povjerenje da tobože vodi računa o nacionalnim interesima u BiH očito ne valja... očito je da su pojedini, temeljem svog domoljublja, postali i prilično imućni” (*Politika tzv. pomaganja Hrvatima u BiH od 90-ih je bila pogrešna*, autorka Snježana Nemec).

3.2. Dnevni list

Najveći dio objava vezanih za položaj Hrvata u BiH odnosio se na izjave predstavnika hrvatskih stranaka potpisnica Kreševske deklaracije koji su isticali diskriminaciju prema hrvatskom narodu koji nema mogućnost jednake zastupljenosti u institucijama BiH (*Hrvati zajedničkog nastupa na izborima*, autor Dario Pušić, 7. mart; *Hrvate zaobilaze na ključnim pozicijama*, autor Dario Pušić, 7. mart; *Hrvatski ultimatum: Žele predsjednika i više zastupnika*, autor Dario Pušić, 9. mart; *Ljubić: Hrvatima prijeti nestanak u BiH*, autor Anto Mihaljević, 26. mart; *Izmišljaju hrvatska imena radi nacionalnog balansa*, autor R. Karat, 25. mart; *Država “otpisala” tisuće Hrvata*, 27. april). Nakon zasjedanja biskupa Biskupske konferencije BiH u Mostaru nadbiskup Vinko Puljić izjavio je da se

„trenutačna politička situacija ne rješava sa ciljem ispravljanja nepravde koja je na osobit način pogodila Hrvate kao najmalobrojniji narod u BiH, a koji su većina katolici”.

Potrebno je naglasiti da je polemika oko izmjene Zakona o dvojnomo prebivalištu bila veoma intenzivna tokom februara, a znatno manje u martu. Slično kao i u Republici, naglašavane su negativne posljedice zakona po Hrvate u BiH, a kao neprimjerenu i uznemirujuću izdvojila bih izjavu nadbiskupa vrhbosanskog kardinala Vinka Puljića. Izrazivši strah od negativnih posljedica ovog zakona po Hrvate u BiH, istakao je da od dužnosnika u Hrvatskoj očekuje da pokažu ”istinsku razboritost i odgovornost kada se bude odlučivalo o promjenama Zakona o prebivalištu da *Hrvati u BiH ne bi bili živi pokopani*”. Dodao je da mu je “posebno žao što neki to čak podržavaju jer smatraju da se stvari u BiH mogu lakše riješiti s dva naroda, svodeći treći konstitutivni narod na *razinu nacionalne manjine*” (*Voditi računa o interesima Hrvata u BiH*, autor nije naveden, 11. februar).

Povodom sporazuma između SNSD-a i HDZ-a BiH kojim će podržati međusobno stranačke kandidate za člana Predsjedništva BiH na predstojećim izborima premijer RS Milorad Dodik je istakao da zajednička procjena njega i Čovića glasi “da s obzirom na *maksimalističke zahtjeve bošnjačke strane*, treba osigurati da se *istinski Hrvati* nađu u Predsjedništvu BiH, a ne *kamuflaža* kao što je to Željko Komšić (*Čović se okrenuo Dodiku, hrvatske stranke u drugom planu*, autorka Vanja Bjelica, 13. mart).

Podrška Hrvatima u BiH od predsjednika i premijerke Hrvatske bila je tema šest objava, od kojih ću izdvojiti komentar Peje Gašparevića (*Hrvatska preoblikuje odnos prema BiH*, 1. mart), koji ističe da novije poruke hrvatskog predsjednika Ive Josipovića i premijerke Jadranke Kosor usmjerene na (ne)prilike u BiH oslikavaju promjenu njihovog odnosa prema Hrvatima u BiH. Iz čestog spominjanja jednakopravnosti hrvatskog naroda u BiH daje se “naslutiti da Josipović osvježava politiku Pantovčaka u poređenju s prethodnikom Mesićem, kojem je izgovaranje pojma ‘ravnopravnost’ Hrvata u BiH bila strana riječ koju on nije rabio za desetogodišnjeg mandata”, a premijerka Kosor se uključila u odagnavanje *opasnosti nestanka i iseljavanja Hrvata* iz BiH poručivši kako hrvatska vlada „neće iznevjeriti Hrvate u BiH u izmjenama Ustava i Zakona o prebivalištu”.

U tekstu *Zakon o prebivalištu u Saboru za pola godine* (24. mart) autor D. Bradvica navodi da se “*kontroverzne izmjene i dopune Zakona o prebivalištu i boravištu trenutačno nalaze na doradi u Ministarstvu unutarnjih poslova Republike Hrvatske...* Mnogi već mjesecima naglašavaju kako je pukla ljubav između hrvatskog HDZ-a i Hrvata iz BiH nakon predsjedničkih izbora, pa je ovaj zakon svojevrsna kazna hrvatskom puku u BiH. Bilo kako bilo, hrvatska vlada, na čelu s Jadrankom Kosor, nije vodila računa o reperkusijama ovog zakona na položaj Hrvata u BiH, njihovu *političku neravnopravnost te sve veće iseljavanje Hrvata iz BiH*. Sve ovo dodatnu težinu dobiva jer se događa neposredno prije općih izbora u našoj zemlji”.

3.3. Dnevni avaz

Izvještavanje Dnevnog avaza o položaju Hrvata u BiH odnosilo se na izjave hrvatskih političara povodom sastanka predstavnika stranaka potpisnica Kreševske deklaracije i učesnika Biskupske konferencije BiH koji su naglašavali ugroženost i nejednakopravnost hrvatskog naroda. Predsjednik HDZ-a 1990 Božo Ljubić naglasio je da se *Hrvati u BiH nalaze u situaciji da nestanu kao narod*, te da je rješavanje hrvatskog pitanja ujedno i rješenje *pitanja opstanka BiH*. Prema njegovom mišljenju, današnja BiH sa dva entiteta nije održiva, ali je kao cjelovita država moguća. Ukazao je da se BiH sve više pretvara u labavu konfederaciju dvaju entiteta, jednog pod *dominacijom Srba* i drugog pod *dominacijom Bošnjaka* (BiH s dva entiteta nije održiva, agencija Srna, 29. mart).

Sličan stav ima i biskup vrhbosanski monsinjor dr. Pero Sudar, koji ističe da je rat u BiH okončan *međunarodnom nepravdom u kojoj je Hrvatima oduzeto političko pravo na BiH*. “Implementacijom Mirovnoga sporazuma podjela BiH na dva entiteta je ‘neprimjetno’ prerasla u podjelu između dva naroda... Na područjima pod *srpskom ili bošnjačkom vlašću* mogu ostati i opstati samo oni Hrvati koji su, da bi sačuvali radna mjesta na koja su došli, uglavnom, po nekome ključu, ako su spremni na kompromise svih vrsta. A na područjima pod kontrolom hrvatskih vlasti uvjeti života zavise od stranačke pripadnosti. Život je u tako *nacionalno, stranački i vjerski podijeljenoj i suprotstavljenoj zemlji* za normalne ljude teško prihvatljiv. Moj komentar, kada su Hrvati u postdejtonskoj BiH u pitanju, bio bi da se više divim onima koji ostaju nego se čudim onima koji odlaze.”

Novinar Husein Orahovac u komentaru *Kad biskupi „šamaraju”* (21. mart), povodom tvrdnji iznijetih na 48. redovnom zasjedanju Biskupske konferencije BiH da je broj Hrvata u BiH u odnosu na prijeratni „prepolovljen” (smanjen sa 830.000 na 450.000) i da Hrvati u BiH nisu jednakopravni sa ostala dva konstitutivna naroda, ističe da Hrvati imaju sva Ustavom zajamčena prava, posve identično kao Bošnjaci i Srbi, naglašavajući da se jednakopravnost u BiH nije “dijelila” po principu brojnosti jednog naroda. “Kada je u pitanju uživanje jednakih prava, posve je nebitno koliko danas Hrvata živi u BiH. Njihova jednakopravnost ne smije biti narušena. Njenim narušavanjem, država BiH uzdrmala bi temelje svoje postojnosti.”

3.4. Press

Pored već predstavljenih izjava hrvatskih političara o položaju Hrvata u BiH, Press prenosi i izjavu kardinala Puljića, koji naglašava da je položaj *katolika* u BiH poslije rata veoma težak, “oni su *manjina* sa 14 odsto udela u stanovništvu države” i da *muslimani*, koji predstavljaju *većinu* u zemlji, imaju prednost prilikom dobijanja radnih mjesta ili izdavanja dozvola – intervju za austrijski crkveni list Sontag (*Puljić: Položaj katolika u BiH veoma težak*, agencija Tanjug, 25. april).

“Slučaj Komšić” prisutan je u izjavi potpredsjednika Nove hrvatske inicijative Tomislava Tomljanovića, koji ističe: “Za mene nema legitimitet niko koga nije birao *njegovo narod*, predstavnike vlasti u BiH iz reda nekog naroda treba da biraju pripadnici tog naroda da bi oni imali legitimitet” (*Tomljanović: Narod daje legitimitet*, agencija Srna, 27. mart).

3.5. Dani

Na konferenciji “Ustavotvorno uređenje BiH: Funkcionalnost i europske perspektive”, održanoj u Sarajevu u organizaciji Fondacije Konrad Adenauer, predsjednik HDZ-a 1990 Božo Ljubić istakao je da „svaku odluku na Vladi u Banja Luci može samostalno donijeti *srpska*, a u Sarajevu *bošnjačka većina*. Na razini države suočeni smo sa blokadama i neravnopravnošću konstitutivnih naroda u donošenju odluka” (rubrika Bosanski barometar, 30. april).

4. Presuda Evropskog suda za ljudska prava

Zabilježene su 44 objave vezane za presudu Evropskog suda za ljudska prava u slučaju “Sejdić i Finci protiv BiH”, kojom je konstatovan diskriminatorni karakter pojedinih odredbi Ustava BiH i Izbornog zakona BiH jer onemogućavaju osobama koje ne pripadaju konstitutivnim narodima da se kandiduju za članove Predsjedništva BiH i Vijeća naroda Parlamenta BiH.

Grafikon 4.

S obzirom na to da je presuda donijeta u decembru 2009. godine i da se izvršenje presude (izmjene diskriminatornih odredbi) očekivalo do raspisivanja ovogodišnjih opštih izbora, što nije učinjeno, iznenađuje ali i zabrinjava uočena nezainteresovanost medija za ovu temu. Izvještavanja medija su uglavnom bila ujednačena i uzrokovana posjetama predstavnika Evropske unije koji su ukazivali na moguće sankcije (suspenzija Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, odgađanje vizne liberalizacije usljed izostanka implementacije presude i nepoštovanja Evropskog suda za ljudska prava kao najviše sudske instance EU), konferencijama i tribinama u organizaciji fakulteta i nevladinih organizacija i izjavama bh. političara. Iako su se svi političari deklarativno zalagali za sprovedbu presude, njihova razilaženja u načinu izmjene Ustava BiH nisu prevaziđena ni do danas. Pojednostavljeno, problem bi se mogao predstaviti na način da se SNSD zalaže za izmjenu samo dijelova koji se odnose na presudu, a Stranka za BiH se zalaže za korjenite promjene Ustava BiH. Nespremnost da postignu dogovor bh. političari su pravdali nedostatkom vremena zbog predstojeće

izborne kampanje i samih izbora jer se u takvim okolnostima ne može posvetiti i postići dogovor o ustavnim promjenama. Stranke potpisnice Kreševske deklaracije kao uvjet potpore presudi iz Strazbura su navodile ispravljanje diskriminacije prema Hrvatima kroz izbor člana Predsjedništva BiH. U dnevnom listu Press su čak i u okviru ove teme prije svega vidjeli prijetnju za Republiku Srpsku, jer “bošnjačke političke partije predvođene Harisom Silajdžićem i njegovom SBiH nameravaju da tokom procedure promene Ustava BiH Srpskoj podmetnu brojna rešenja koja su opasna po njen opstanak!” Povodom neargumentovanih opravdanja izostanka sprovedbe presude prije raspisivanja izbora nije bio dovoljan povod za kritički komentar bar jednog novinara od šest analiziranih medija. Mogao bi se izdvojiti jedino Dnevni list, odnosno novinarka Mirela Zrno, koja je obavila intervju sa Jakobom Fincijem, jednim od pokretača procesa koji je rezultirao presudom (*Jednostavnim tehničkim potezom do izmjene Ustava BiH*, 20. mart).

Potrebno je naglasiti da se cjelokupna tema vezana za presudu Evropskog suda za ljudska prava predstavlja samo kao problem nacionalnih manjina, dok se građani koji se ne žele nacionalno izjašnjavati gotovo uopšte ne spominju.

Nedostatak političke volje koja bi dovela do ukidanja diskriminacije, što se ogleda u uskraćivanju pasivnog biračkog prava brojnim građanima BiH, nije toliko iznenađujući od bh. političara, koji od sopstvene dreke o ugroženosti sopstvenog naroda, jer oprobano donosi političke poene iako sve institucije u državi funkcionišu po principima kolektivnih, a ne individualnih ljudskih prava, ne žele da čuju i ostale građane, koji nisu “njihovi”. Mnogo veće i ozbiljnije razočarenje predstavljaju mediji i novinari kojima bi borba protiv svih oblika diskriminacije trebalo da bude važan dio samog profesionalnog poziva.

Da nije riječ samo o izuzetku, potvrđuje podatak da je o temama vezanim za ljudska prava tokom marta i aprila zabilježeno 45 objava, a taj broj bi bio i znatno manji da period monitoringa nije obuhvatao i datum obilježavanja Međunarodnog dana žena. Naime, značajni datumi po pravilu dovode do povećanja broja objava jer mediji u najvećoj mjeri samo izvještavaju o manifestacijama, aktivnostima, pres-konferencijama koje su tim povodom organizovane, dok je prisustvo tekstova u kojima se tematici ljudskih prava

studioznije pristupa prilično rijetko. O manjinskim zajednicama u BiH zabilježeno je 20 objava. Prema broju objava vezanih za teme iz oblasti ljudskih prava i manjinskih zajednica izdvaja se Dnevni list.

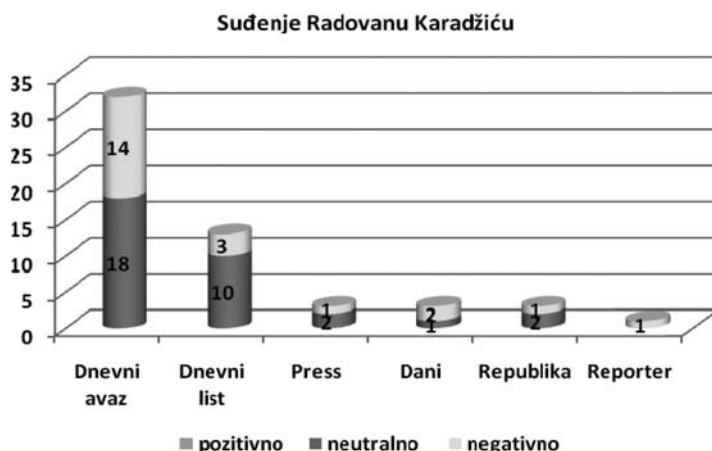
Prethodno navedeno ilustruje kako u totalitarizmu kolektivnih identiteta dolazi do nestanka čovjeka iz sfere javnog i političkog, na šta ukazuju antropološka istraživanja multikulturalizma.

Čak i kada se nametnu, u navedenom slučaju zahvaljujući evropskim institucijama, u sadejstvu naših političara i medija, teme vezane za prava čovjeka bivaju zasjenjene interesima etnokonfesionalnih grupa.

5. Ostale teme

5.1. Suđenje Radovanu Karadžiću

Zabilježeno je 55 objava vezanih za suđenje Radovanu Karadžiću pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, optuženom za genocid, etničko čišćenje i zločine protiv čovječnosti počinjene na teritoriji BiH od 1992. do 1995. godine. Prema broju objava izdvaja se Dnevni avaz (33 objave), dok su u *Presu* zabilježene samo tri objave, što je prilično iznenađujuće s obzirom na visoku produktivnost tekstova vezanih za slučaj Ganić i genocid u Srebrenici.

Grafikon 5.

Tokom marta najveći broj objava odnosio se na prenošenje sadržaja njegovog uvodnog izlaganja i reakcije koje su potom uslijedile. Karadžić je odbacio sve tačke optužnice, negirao sve zločine za koje se poziva na odgovornost, opsadu Sarajeva i genocid u Srebrenici označio je mitovima, odgovornost za rat u BiH je pripisao tadašnjem bošnjačkom političkom rukovodstvu i naglasio da ne brani sebe već srpski narod. Američki historičar Robert Donia, koji je svjedočio na njegovom suđenju, između ostalog mu je rekao: “Mislim da srpski narod pretvarate u apsolut, s jednom željom i voljom, a sebe u tumača te volje i želje, i tako se izvlačite iz vlastite odgovornosti, jer vi svaljujete sve na neku imanentnu volju srpskog naroda, a ustvari se radilo o vašoj odluci.”

U aprilu objave su se u znatnoj mjeri odnosile na ispitivanje svjedoka optužbe od strane Radovana Karadžića. Kao svjedoci pojavili su se Herbert Okun, nekadašnji pomoćnik izaslanika Ujedinjenih naroda Cyrusa Vancea, Ahmet Zulić iz Sanskog Mosta (zločini počinjeni nad Bošnjacima na Krivoj cesti), zaštićeni svjedok (zločini nad Bošnjacima u Zvorniku i Srebrenici) i Sulejman Crnčalo (deportovanje Bošnjaka sa Pala). Pored negiranja zločina, koje je karakterisalo i uvodnu riječ Radovana Karadžića, tokom ispitivanja izraženo je bilo i osporavanje navoda svjedoka, od kojih su mnogi žrtve zločina za koje se tereti Radovan Karadžić. Usljed takvog odnosa prema svjedocima, Marko Vešović u komentaru *Čitak potpis* ističe da osoba optužena za genocid u 12 opština nastoji da raskrinka svoje žrtve, “da im krvavih ruku do lakata drži moralna predavanja” i sumnja da se njegova krvava rabota može zvati ratom, a od Republike Srpske je napravio masovnu grobnicu za Bošnjake (Dani, 23. april).

Novinarka Dnevnog avaza Almasa Hadžić bila je autorka 14 objava vezanih za suđenje Karadžiću, kojeg najčešće naziva paljanskim krvolokom, što potencira i u naslovima: Još jedna parada krvoloka Karadžića, Guslarska predstava paljanskog monstruma, Krvolok je spreman da ponovo ogrezne u zločinu, Zulić pokazao krst na svom tijelu koji su mu urezali zločinci, Zarobljenicima su vezali oči, a potom ih strijeljali. Povodom uvodnog izlaganja, tokom kojeg Karadžić događaje koji mu se stavljaju na teret označava proizvodom insinucija i izmišljotina islamističke muslimanske vlasti u Sarajevu, autorka naglašava da je on “bez traga kajanja za počinjeno, u pokušaju cementiranja *srpske ideološke, rasističke i ekspanzionističke ideje i strategije*”, i ukazuje na “namjeru krvoloka da zločine za koje se

tereti prikaže kao posljedicu odbrane srpskog naroda”, ne prezajući ni od osporavanja svjedoka koji su preživjeli zločine. Prilikom opisa u njenim tekstovima može se sresti i sa ovakvim formulacijama – zločini počinjeni na Krivoj cesti gdje je ubijeno i zaklano dvadesetak zarobljenika.

U komentaru *Ćosić o lažima* novinar Husein Orahovac ističe da je sve što je Karadžić rekao na sudu notorna laž. “Jednako tako, notorna je laž sve što piše u beogradskoj optužnici za branioce države BiH koji su bili akteri događaja iz maja 1992. u sarajevskoj Dobrovoljačkoj ulici. Laž do laži je i sve što se na teret stavlja Iliji Jurišiću. Ima li kraja *lažima koje konstantno plasiraju pripadnici srpskih (para)vojnih, političkih i sudsko-tužilačkih struktura* i otkud tolika hrabrost da se lažima pokušavaju iskriviti istorijske činjenice o agresiji na našu zemlju.” Povodom uvodne riječi Radovana Karadžića zabilježeni su i komentari dr. Enesa Osmančevića *Ruganje zdravom razumu* (11. mart), u kojem naglašava njegov mitomanski model negiranja činjenica i prekrajanja istorije, i Tarika Lazovića *Brutalni egzekutori* (3. mart), koji ističe kako Karadžić sipa laži s haške optuženice pokušavajući da negira sve zločine.

U Dnevnom avazu objavljen je i tekst lista *Guardian* pod naslovom *Karadžić pokušao da revidira historiju opsade Sarajeva* (4. mart) u kojem se ističe da je tokom uvodne riječi nekadašnji lider bosanskih Srba pokušao da revidira istoriju opsade Sarajeva, koju je opisao kao „mit” sa ciljem da se uvuče NATO u rat na strani muslimana, koje je takođe optužio da su, s istim ciljem, odgovorni za masakr na pijaci Markale. Nekadašnji dopisnika *Guardiana* tokom rata u Bosni Marcus Tanner kritički se osvrće na Karadžićev govor o svom „svetom” ratu protiv bosanskih muslimana i ističe da su Karadžićeve pristalice htjele da promijene strukturu gradova zauvijek i u tome su naišle na zdušnu podršku Pravoslavne crkve. “Popovi su blagosiljali gotovo svaku njihovu ofanzivu, a Karadžićeva državnica, Republika Srpska, od samog početka je imala blagoslov crkve”.

U Dnevnom listu nisu zabilježeni komentari, tako da su se sve objave odnosile na izvještaje povodom uvodne riječi i ispitivanja svjedoka. Press samo u jednoj od tri objave spominje zločine za koje se tereti Karadžić. Riječ je o veoma kratkim, agencijskim vijestima (Srna, Tanjug). Predsjednik SDS-a Mladen Bosić istakao da je uvodno izlaganje Radovana Karadžića izazvalo *histerično reagovanje u medijima u Sarajevu*, a osnovni razlog je

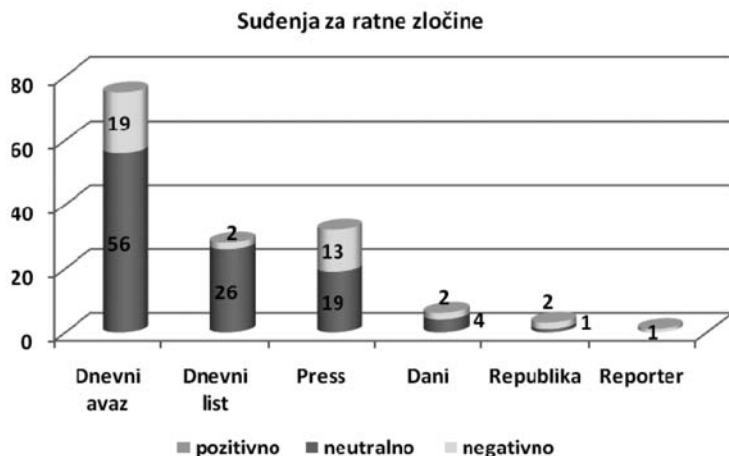
skretanje pažnje sa onoga što on želi da ispriča i stvaranje buke kako bi se zadržala slika o događajima iz 90-ih, koja je prihvaćena i od većine stranih medija (*Bosić: Histerija sarajevskih medija*, 3. mart).

U tekstu *Civilna zaštita na iranski način* (10. mart) novinar nedjeljnika Novog Reportera Saša Bižić ističe da “uvodno izlaganje bivšeg predsjednika RS R. Karadžića nije pružilo očekivani povod za likovanje u Sarajevu, jer su se od njega mogle čuti argumentovane i uvjerljive ocjene događaja koji su prethodili ratu u BiH i obilježili ga u najvećoj mjeri”.

U komentaru *Ličnost u fokusu – Radovan Karadžić* (Dani, 5. mart) Ivan Lovrenović ističe da je koncept Karadžićeve odbrane priprost, vulgarno ciničan i jednostavan: negirati sve redom! – Sarajevo, Srebrenica, Omarska, Keraterm. Pripovijeda jeftinu i plitku bajku o ugroženim i plemenitim Srbima, i silno naoružanim i zlonamjernim demonima Muslimanima i Hrvatima. Prema Karadžiću Muslimani su Srbi koji su dolaskom Turaka primili islam. Karadžića karakterišu laži i potpuna odsutnost bilo kakve etičke autorefleksije i kajanja. Naglašava da Srbi imaju mnogo razloga za zabrinutost s obzirom na to da Karadžić stalno ponavlja kako ništa nije radio za sebe ni po svojoj volji, nego je radio samo ono što je „srpski narod hteo” i da neće braniti sebe nego „srpski narod i njegov sveti i pravedni cilj”.

5.2. Ostala suđenja za ratne zločine i komemoracije žrtvama

Pored tema vezanih za ratne zločine koje su predstavljene u prethodnom dijelu, zabilježeno je još 146 objava vezanih za procesuiranje ratnih zločina. Najveći broj objava odnosio se na tok sudskih procesa, izricanje presuda, podizanje optužnica, hapšenje osumnjičenih, aktivnosti institucija koje se bave istraživanjem ratnih zločina (identifikacija žrtava, podnošenje prijava i dokaza protiv osumnjičenih), kao i na nezadovoljstvo članova udruženja žrtava rata usljed izostanka procesuiranja određenih zločina, povodom oslobađajućih presuda, smanjenja kazni optuženima ili dopuštanja da se osumnjičeni brane sa slobode.

Grafikon 6.

Ogorčenje žrtava izazvala je odluka o prijevremenom puštanju na slobodu Mitra Vasiljevića, koji je osuđen na 15 godina zatvora zbog ratnog zločina nad bošnjačkim civilima u Višegradu, gdje je nakon puštanja dočekan kao heroj⁹. Nezadovoljstvo dinamikom samih sudskih procesa najčešće je iskazivalo rukovodstvo Saveza logoraša RS koje je najavilo i proteste ukoliko Tužilaštvo BiH ne pokrene procesuiranje zločina počinjenih nad Srbima u proteklom ratu. Usljed nezadovoljstva radom Instituta za nestala lica BiH Organizacija porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Istočnog Sarajevo odlučila prekinuti saradnju sa ovom institucijom. Prigovor se uglavnom odnosio na nezadovoljstvo brojem identifikovanih srpskih žrtava u odnosu na znatno veći broj okončanih identifikacija bošnjačkih žrtava.

U tekstu *Uhićen Hasan Hakanović* (Dnevni list, 23. mart) novinar D. Bradvica ističe da “kontinuirana uhićenja više pripadnika Armije BiH zbog sumnji da su počinili zločin nad hrvatskim civilima i vojnicima u selu Trusina pored Konjica dalo je tračak nade svim preživjelim iz ovog, ali i ostalih hrvatskih sela u sjevernoj Hercegovini da će se napokon rasvijetliti sve ono što se događalo tijekom 1993. na ovom području”.

⁹ Članovi udruženja žrtava smatraju da praksa prijevremenog puštanja na slobodu ratnih zločinaca mora biti prekinuta jer njihovo vraćanje u gradiće u kojima su počinili nedjela zaustavlja proces povratka (Dnevni avaz, *Dokazani ubica Bošnjaka vratio se kao da je bio na vikend odmoru*, autor A. Bajramović, 14. mart; 13. marta objavljen je tekst istog autora *Zločinac u Višegradu dočekan kao heroj*).

S obzirom na to da najveći broj objava čine saopštenja nadležnih institucija ili izjave osoba uključenih u procese (tužioci, sudije, advokati), sadržaj u različitim medijima u velikoj mjeri je istovjetan i neutralno je vrednovan. Neutralnost sadržaja objava u pojedinim slučajevima narušena je naslovima koji se mogu označiti kao neprimjereni i uznemirujući, što je naročito karakteristično za Dnevni avaz. Prisustvo takvih u Dnevnom listu je rijetko i uglavnom bi se mogli označiti kao informativni.

Dnevni avaz – Žele da moj otac umre u zatvoru!, Tahirović: Ukidanje presude Marku Radiću je zastrašujuće!, Ponovo u igri imena navodnih ratnih zločinaca nad Srbima, Uhapšen srebrenički dželat Franc Kos, Batko je zaklao Otiku Balvanović i njena dva sina, Gledala sam kako Batko kolje moga muža, Dokazani ubica Bošnjaka vratio se kao da je bio na vikend odmoru, Srbi ne žele u Memorijalni centar u Potočarima, Nihad Bojadžić tereti se da je naredio napad i strijeljanja, Ubica srebreničkih dječaka Marko Boškić izručen BiH!

Dnevni list – Ubio sam, mučio i silovao više od 100 muslimana, Suđenje za progon nesrpskog stanovništva, Slijede nove istrage za zločin nad Hrvatima, U Beogradu nastavak suđenja za smrt 700 civila u Zvorniku, Vukoviću i Tomiću po 31 godina zatvora, Zatraženo produženje pritvora Hakaloviću

U objavama se često navodi samo ime osumnjičenog i da su zločini počinjeni nad civilnim stanovništvom, tako da nije uvijek moguće odrediti kojem narodu pripadaju žrtve, niti čijih su vojnih jedinica optuženi bili pripadnici. Na osnovu analiziranih objava u kojima je bio naznačen identitet žrtava i počinilaca zločina dobijeni su sljedeći rezultati:

Tabela 2. Broj objava o žrtvama i počiniocima ratnih zločina u analiziranim medijima

	ŽRTVE			POČINIOCI		
	Bošnjaci	Hrvati	Srbi	Armija RBiH	HVO	Vojška RS
Dnevni avaz	26	12	1	15	4	51
Dnevni list	6	11	1	9	3	14
Press	4	5	17	12	3	6
Dani	2	3		4		2
Novi Reporter	1					
Republika	1	1		1	2	2

5.3. Komemoracije žrtvama rata

Zabilježeno je 29 objava o komemoracijama žrtvama rata, s tim da se 9 objava odnosi na obilježavanje 65. godišnjice proboja logoraša u Jasenovcu u spomen-području Donja Gradina (Dnevni avaz 3 objave, Press 6 objava).

U okviru tabele prikazan je broj objava vezanih za komemoracije žrtvama tokom prethodnog rata u BiH prema medijima i etničkoj pripadnosti žrtava:

Tabela 3. Broj objava o komemoracijama žrtvama ratnih zločina prema etničkoj pripadnosti u analiziranim medijima

	Bošnjaci	Hrvati	Srbi
Dnevni avaz	2	1	
Dnevni list	2	4	1
Press			7
Dani			
Novi Reporter			2
Republika		1	

Povodom komemoracije jasenovačkim žrtvama u Dnevnom avazu (12. april, Obilježena 65. godišnjica proboja logora u Jasenovcu, autor M. Zgonjanin; Krivica ne može biti samo na srpskom narodu, autor V. Stevanović) naglasak je stavljen na izjave premijera RS Milorada Dodika (“Svi narodi imaju žrtve, ali i svi imaju zločince... Sa ovog strašnog mjesta želim da poručim da se zločini i zločinci ne mogu kriti iza srpskog naroda. Ali isto tako očekujem i da drugi odgovorni političari pošalju jasnu poruku pripadnicima svoga naroda, odgovornim za zločine nad Srbima, da se neće moći kriti iza bošnjačkog ili hrvatskog naroda”) i predsjednika Srbije Borisa Tadića (“Svako ko je odgovoran za zločine mora odgovarati bez obzira kojoj nacionalnoj grupaciji pripada i uprkos svim strašnim žrtvama mora se pronaći snaga za pomirenje”). U komentaru *Bolna istina* Vlastimir Mijović ističe da nevine žrtve logora u Jasenovcu ne mogu biti opravdanje za srpske zločine počinjene pola stoljeća kasnije i da Dodikove riječi predstavljaju pokušaj da se žrtvama iz jednog vremena na neki način opravdaju zločini iz drugog (12. april).

U listu Press zločini u logoru Jasenovac se nazivaju ustaškim genocidom (Pomen žrtvama genocida, 11. aprila, autor E. P., 12. mart), genocidom na srpskim narodom Potkozarja (Čamdžiću, dalje od Gradine, autor D. Momić, 10. april), uz navođenje da je Međunarodna komisija za istinu o jasenovačkom sistemu hrvatskih koncentracionih logora za istrebljenje Srba, Jevreja i Roma¹⁰ zaključila u aprilu 2008. godine da su Hrvati uspjeli u Jasenovcu i Donjoj Gradini da ubiju više od 700.000 Srba, 23.000 Jevreja i oko 80.000 Roma (Josipović izrazio žaljenje zbog ustaških zločina u Jasenovcu, agencija Srna, 19. april).

Novinar Ž. Marković u tekstu Srbe niko neće više ubijati (12. april, naslovna stranica: Dok postoji RS, Srbe niko neće ubijati!) navodi da je iz Donje Gradine poručena jedinstvena poruka koja glasi: Postojanje Republike Srpske uslov je i garancija ne samo za to da se stravični ustaški zločini koji su počinjeni u jasenovačkom logoru smrti nikada više neće ponoviti već je i garant opstanka srpskog naroda na ovim prostorima. Dalje se navodi da je na čelu delegacije Islamske zajednice u BiH došao “kontroverzni banjalučki muftija Edhem Čamdžić, što je iziritiralo znatan broj ljudi koji su došli u Donju Grdinu”, a za kojeg “svedoci tvrde da je učestvovao u likvidaciji Srba u posljednjem ratu”. U veoma negativnom kontekstu banjalučki muftija Čamdžić se pominje u još dva teksta. Autor D. Momić u tekstu Čamdžiću, dalje od Gradine (10. april) navodi da su dubički Srbi poručili banjalučkom muftiji Edhemu Čamdžiću da ne dolazi u Donju Gradinu na pomen jasenovačkim žrtvama dok se ne izvini za zločine koje je nad Srbima počinila muslimanska handžar divizija. Pored ukazivanja na Čamdžićevu ratnu prošlost, dubički Srbi ozlojeđeni su zbog povrata imovine Islamskoj zajednici u Dubici, jer Srpskoj pravoslavnoj crkvi nije vraćena imovina u Sarajevu. U komentaru *Muftija bez reči* (13. april) autor Boris Knežević se pita zašto je banjalučkom muftiji toliko teško da preko usta prevale javno izvinjenje za zločine koje su počinili pojedinci iz bošnjačkog naroda nad Srbima i ukazuje da je istovremeno sa komemoracijom u Donjoj Gradini Sabor IZ BiH objavio saopštenje u kojem Deklaraciju Skupštine Srbije o zločinima u Srebrenici ocjenjuje nedovoljno dobrim korakom u osudi

¹⁰ Na internet stranici sr.wikipedia.org mogu se pronaći podaci o pomenutoj organizaciji, s tim što njen naziv glasi Međunarodna komisija za utvrđivanje istine o Jasenovcu ili Međunarodna komisija stručnjaka za istinu o Jasenovcu (osnovana 2000. godine), a u samom tekstu o ovoj organizaciji nalaze se i formulacije sistem hrvatskih koncentracionih logora Jasenovac ili sistem ustaških koncentracionih logora Jasenovac. Pominjanje ove organizacije prisutno je i na internet stranici www.jasenovac-info.com.

genocida. Komentar završava sljedećim zaključkom: “Negacija zločina i odbijanje da se zločini prozovu pravim imenom i osude prvi su korak ka tome da se zločin ponovi, a višedecenijsko ćutanje poglavara IZ BiH i Rimokatoličke crkve o zločinima nad Srbima u NDH najbolja su potvrda osnovne poruke s komemoracije u Gradini – da je postojanje Republike Srpske jedini garant da se sličan zločin više nikda neće ponoviti.”

Da bi kritika negacije zločina i odbijanja da se zločini prozovu pravim imenom bila vjerodostojna, onda ona mora biti beskompromisna, a naročito prema zločinima koje su počinili “naši”. Ukoliko se samo za zločine počinjene nad “nama” zahtijeva pravo ime, a istovremeno se zločini nad “njima” olako proglašavaju mitom, onda je na djelu beskrajno iritantna izjava koja ilustruje izostanak elementarne ljudskosti.

5.4. Religija

Zabilježeno je 118 objava vezanih za religijske teme. U tabeli su ukršteni analizirani mediji sa odabranim temama.

Tabela 4. Broj objava o religijskim temama u analiziranim medijima

	Islamska Zajednica	SPC	KC	Napadi na vjerske objekte i incidenti	Međureligijski dijalog ¹¹
Dnevni avaz	20	5	6	17	6
Dnevni list	3	3	4	6	5
Press	1	25	3	5	1
Dani	3	2		1	
Novi Reporter		5	2		
Republika			9		
	27	40	24	29	12

Znatno broj objava o Islamskoj zajednici u Dnevnom avazu odnosio se na aktivnosti reisu-l-uleme Mustafe Cerića u okviru sastanaka sa humanitarnim i vjerskim organizacijama, kao i diplomatskim predstavnicima stranih zemalja u Bosni i Hercegovini, tokom kojih su, između ostalog, naglašavani promoviranje međureligijskog dijaloga i afirmacija ljudskih prava.

¹¹ Sve objave vezane za međureligijski dijalog odnosile su se na aktivnosti Međureligijskog vijeća BiH.

U okviru teksta pod naslovom *Kampanja diskreditacije islamskih vrijednosti* (20. mart) prenijeto je saopštenje Službe za odnose s javnošću Rijasetu Islamske zajednice u BiH u kojem se navodi: Muslimani u Bosni i Hercegovini su suočeni s tendencijom kršenja ljudskih prava kroz širenje predrasuda, netrpeljivosti, straha i vrijeđanje njihovih vjerskih osjećanja i tradicije, kao osnovnim obilježjima islamofobije kako je ona definirana u dokumentima relevantnih međunarodnih organizacija za praćenje i zaštitu ljudskih prava. Brojni su primjeri kršenja ljudskih prava muslimana: stavljanje u neprimjeren kontekst džamija, izrugivanje s vjerskim obredom, vulgarno etiketiranje njihovih autoriteta u vjeri, dovođenje u korelaciju vjeronauke s fašizmom, govor mržnje, proizvoljno tumačenje islamskog učenja u javnom prostoru, vulgarizacija islamske terminologije i simbola, stavljanje imamske profesije u kontekst nemoralnih radnji. Islamska zajednica ove tendencije smatra nastavkom kampanje diskreditacije islamskih vrijednosti u bosanskom društvu, pri čemu je naglašena namjera sataniziranja imamske profesije i grubo vrijeđanje tradicije generacija bosanskih imama koji su časno i odgovorno, u iznimno teškim uvjetima, ponekad rizikujući svoju fizičku egzistenciju, radili i služili misiji islama i potrebama muslimana u Bosni i Hercegovini. Poštivanje vjere i vjerskih osjećanja je temeljno pravo garantirano Evropskom konvencijom o osnovnim pravima i slobodama građana, pa čak i član 10. ove konvencije, koji garantira slobodu umjetničkog izražavanja ima svoje granice definirane u stavu 2. istog člana, kada se sloboda ograničava “radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih”. Evropska konvencija direktno se primjenjuje u BiH i ima jaču pravnu snagu u odnosu na druge zakone...

Konstatacije iz ovog saopštenja ponovio je i predsjednik Sabora Islamske zajednice u BiH Edhem Bičakčić (*Organiziranje Bošnjaka predstavljaju terorizmom*, autor Faruk Vele, 21. mart), ističući da “u Evropi postoji islamofobija. Na takvoj islamofobiji je građen koncept agresije na BiH, pa i sam genocid. Naš islam nije i ne smije biti strah i bauk za Evropu. Poslije 50 godina potpune zabrane vjere došlo je do njenog oslobađanja. Ona je izašla iz zatvorenih prostora i ona se sada javno ispoljava, i to očito mnogima smeta. Sve to što se dešava ima konotaciju agresivnog ateizma, ‘nakačenog’ na evropski sekularizam. Sve se to prepoznaje kroz islamofobiju”.

Zabilježene su tri objave povodom objavljivanja knjige „Reisofobija” Fatmira Alispahića, koji je istražujući medijske napade na Islamsku

zajednicu u BiH i reisu-l-ulemu dr. Mustafu ef. Cerića zaključio da je „Sarajevo apsolutni centar islamofobije na Balkanu”. Naročito je izdvojio urednike Dana, Slobodne Bosne, Oslobođenja” i Federalne TV, koji su „sami sebe zabilježili kao otpadnike od kulture dijaloga i kao podanike onog sistema koji je proizveo genocid nad Bošnjacima”. Alispahić ističe da medijski plaćenici „za velikosrpske i velikohrvatske račune Bošnjacima nameću krivicu, sumnju, nespokojstvo, kako bi samomržnju i islamofobiju prihvatili kao svoj nacionalni program”, i dodaje da nijedan kršćanski velikodostojnik nije bio predmetom fotomontaža i ismijavanja na naslovnica i duplericama nedjeljnika Dani kao reisu-l-ulema (*Sarajevo je apsolutni centar islamofobije na Balkanu*, autor F. Vele, 4. april).

Na tribini „Tekije u životu muslimana”, u okviru manifestacije „Dani mevluda i zikra 2010” u Blagajskoj, rufajski šejh Edin Kukavica ukazao je na rušenje i zatiranje bošnjačke kulture i samih tekija, naglašavajući da je „i danas na sceni rušenje bošnjačkog bića ali samo drugim sredstvima” (*Na sceni je rušenje bošnjačkog bića*, autor A. Du, 27. april). Zar se ništa drugo nije moglo reći povodom tribine i manifestacije?

Objave o Katoličkoj crkvi i Srpskoj pravoslavnoj crkvi bile su u vezi sa obilježavanjem Uskrsa (uskršnje poruke nadbiskupa Vinka Puljića i mitropolita dabrobosanskog Nikolaja, koji su naglasili važnost mira, suživota i tolerancije u BiH, i čestitke zvaničnika u BiH povodom ovog praznika). Zabilježene su i dvije objave o sudskom procesu na Osnovnom sudu u Srebrenici povodom nelegalno izgrađene pravoslavne crkve na imanju Fate Orlović u Konjević Polju. Advokat Fate Orlović istakao je da je tužbeni zahtjev preinačen zbog postizanja vanskudske nagodbe kojom se Zvorničko-tuzlanska eparhija SPC-a obavezala da će crkvu izmjestiti na drugu lokaciju (*Crkva se seli iz dvorista Fate Orlović?*, autor Ms. Mu., 20. mart; *Presuda sredinom maja*, autor M. Sm., 21. april).

Pored objava vezanih za obilježavanje Uskrsa i poruka o važnosti mira, suživota i tolerancije u BiH koje su uputili nadbiskup Vinko Puljić i mitropolit dabrobosanski Nikolaj, u Dnevnom listu zabilježene su i objave vezane za zasjedanje biskupa Biskupske konferencije BiH u Mostaru i povrat imovine Katoličke crkve u Banjoj Luci (*Vratiti imovinu Katoličkoj crkvi*, nije naveden autor, 7. mart). O SPC-u zabilježena je i jedna objava o sporu zbog nelegalno izgrađene pravoslavne crkve na imanju Fate Orlović

u Konjević Polju (*Izricanje presude u sporu Fate Orlović i eparhije 21. svibnja*, nije naveden autor, 21. april).

Pored objave o zahtjevu Islamske zajednice u BiH da Republika Srpska isplati štetu za porušenu džamiju u Ustikolini i odgovora Ministarstva finansija RS u kojem je naglašeno da za događaje prije maja 1992. godine eventualno može biti odgovorna Srbija (*Tužba upućena na pogrešna vrata*, nije naveden autor, 24. april), zabilježena je i objava o nekoliko sarajevskih škola u kojima se nastava izvodi prema programu islamskih zemalja. Naime, autorka Vanja Bjelica (*Sarajevske škole uvele islamski program*, 6. mart) navodi da u Sarajevskom kantonu trenutno radi šest škola koje svoje planove i programe djelimično imaju usklađene s obrazovnim sistemom islamskih zemalja i naglašava da nijedna škola ne izvodi nastavu na srpskom ili hrvatskom jeziku, osim škola koje su u sklopu vjerskih institucija. Otvaranje škola u sarajevskim naseljima Osjek, Ilidža, Ilijaš i Grbavica finansirale su arapske zemlje, a iz nadležnih ministarstava tvrde da iste imaju sve potrebne dozvole i da od “bosanskog” plana i programa rada mogu odstupiti do 20 posto. Hrvatski političari smatraju da je to samo jedan dio plana čišćenja Sarajeva koji provodi bošnjačka politika. Iako je jasno da su prava nebošnjaka u Sarajevu ugrožena, poznato je i to da se sa sličnom ili čak identičnom situacijom susreću svi narodi koji predstavljaju manjinu u određenim krajevima BiH. Ministar obrazovanja i kulture RS Anton Kasipović smatra da je u najmanju ruku nužno takvu odluku vlasti još jednom provjeriti i voditi računa o onim narodima kojih je manje u nekoj zajednici. Iz Helsinškog odbora za ljudska prava BiH poručuju da funkcioniranje takvih škola predstavlja još jedan vid segregacije Srba i Hrvata u Sarajevu, te da se na taj način šalje jasna poruka da nisu dobrodošli. Demokratska inicijativa sarajevskih Srba (DISS) tvrdi da se na području Sarajeva vrši intenzivna islamizacija i da su Srbi, Hrvati i “ostali” građani trećeg reda.

U dnevnom listu Press – 25 objava o SPC-u – pored objava vezanih za obilježavanje Uskrsa, zabilježene su objave o obnovi i izgradnji hramova i crkava, intervjui sa pravoslavnim sveštenicima, reportaže o manastirima.

Ugroženost Srba naglašavana je u saopštenju Saveta Eparhije zvorničko-tuzlanske, koja naglašava da bi zbog vandalskih napada na pravoslavne vjerske objekte i groblja i porasta psihičke torture moglo doći do potpunog nestanka pravoslavnih hrišćana u Federaciji BiH (*Sve manje pravoslavaca*

u FBiH, agencija Srna, 10. mart), Eparhija dalmatinska SPC-a ističe da osnivanje tzv. Hrvatske pravoslavne crkve izaziva uznemirenost kod sveštenstva i pravoslavnih Srba u Hrvatskoj zbog njenog otvorenog militantnog i proustaškog karaktera (*SPC: HSP je proustaška*, agencija Beta, 14. mart), a paroh sarajevski Vanja Jovanović izjavljuje da “Srbi, koji su gradili Sarajevo i afirmisali ga, nemaju u ovom gradu više nikakvih prava” (bez naslova, 23. mart). Povodom OHR-ovog spiska državne imovine na koji je stavljena i zgrada Bogoslovskog fakulteta u Foči isticano je da je u opštini Foča OHR popisao tri puta više državne imovine nego u cijeloj Federaciji BiH, a dekan Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta u Foči Boris Brajović istakao je da je “Bogoslovski fakultet identitet opstanka srpskog naroda na ovom prostoru” (*Za OHR je i zgrada bogoslovije državna imovina*, autor T. R., 8. mart; *Crkva ne sme biti po strani!*, T. Rašović, 3. april). U komentaru *Moderna molitva* Darko Momić (3. april) navodi da “naše vladike, sklone tradicionalizmu, i dalje izbegavaju čak i štampane medije, elektronske da ne pominjemo ... Daleko bilo da neko od njih traži da preuzme političko kormilo kao što rade poglavari nekih drugih verskih zajednica u BiH, ali nije dobro da se stav institucije koja uživa najveće poverenje srpskog naroda o najkrupnijim pitanjima svodi na crkvenu zaposvest ‘moliti se Bogu za one koji su na vlasti’”.

Zabilježene su tri objave u kojima se vladika Vasilije Kačavenda spominje u negativnom kontekstu – “zbog bogatstva i raskoši u kojoj uživa, a koju mnogi smatraju nespojivom sa njegovom crkvenom funkcijom” (*Da te bog sačuva - Striper: Vladika mi dao milione*; autorka Ana Mitić, 14. mart; *Vladiko, čime te striper ucenjuje*, autorka Ana Mitić, 18. april), dok se u tekstu *Sabor SPC i o Kačavendi?* (autor S. V., 26. april) navodi da se na sjednici Sabora SPC-a očekuje i rasprava o finansijskom poslovanju episkopa Vasilija Kačavende, u navođenje tvrdnje neimenovanog izvora u SPC-u da je “slučaj Kačavenda” ozbiljno uzdrmao ugled SPC-a.

Zabilježena je i jedna objava povodom presude Osnovnog suda u Brčkom kojom je pravoslavni sveštenik Slavko Maksimović oslobođen od optužbi za bludne radnje nad dvjema maloljetnicama (*Sveštenik oslobođen optužbi za silovanje*, autor A. P., 12. mart). O pomenutom slučaju zabilježena je objava i u nedjeljniku Dani, u okviru teksta *Crkveni horor – Pedofilija u Srpskoj pravoslavnoj crkvi* autora Eldina Hadžovića (19. mart), koji ukazuje da je sutkinja Sanja Ević oslobodila krivice penzionisanog sveštenika

Slavka Maksimovića za bludničenje nad djevojčicama Z. Đ. i N. V. “zbog nedostatka dokaza”. Advokat žrtava Duško Tomić istakao je da je nužno mijenjati Zakon o krivičnom postupku u kojem će se definisati da slučajeve seksualnog zlostavljanja i nasilja u porodici treba suditi Sudsko vijeće, a ne sudija pojedinac. Autor navodi da je, pored iznimnog bogatstva, političkih i poslovnih veza u Distriktu, Slavko Maksimović odgovoran za nasilno pokrštavanje muslimana tokom rata, o čemu je izvijestila Parlamentarna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima.

Sve objave u Republici i Novom Reporteru su neutralne (unutarcrkvena dešavanja, obilježavanje Uskrsa), tako da bi se mogli izdvojiti samo tekstovi o stradanju katoličkog sveštenika i časnih sestara tokom Drugog svjetskog rata (*Časne sestre ubijene i bačene u Drinu i Tragom ubijenih hercegovačkih fratarā – Kad zemlja progovori*) u Republici i intervju sa Aleksandrom Đakovcem, izvršnim direktorom Hrišćanskog kulturnog centra Beograd, čija je poruka jasno naznačena u samom naslovu *Crkva je veća od nacije* (autor Goran Tarlać, 31. mart).

U nedjeljniku Dani zabilježene su dvije objave u okviru kojih se ističe da se Islamska zajednica otvoreno stavila u zaštitu Fahrudina Radončića (vlasnik Dnevnog avaza) i njegove Stranke za bolju budućnost BiH. Autor Eldin Hadžović ističe da u posljednjih 15 godina reis Cerić nije pozvao niti jednog profesora Fakulteta islamskih nauka u protokolarnu posjetu, “ali na njegovom minderu vazda ima mjesta za advokate teških kriminalaca, osuđenih pedofila ili ‘kontroverznih biznismena’ poput Fahrudina Radončića” (Bosanski barometar – Mustafa Cerić, nije naveden autor, 9. april; *Čovjeku ne pripada samo ono što tajkun zaradi*, autor Eldin Hadžović, 16. april).

Komentar u okviru rubrike Barometar vezan za reisa Cerića odnosi se na njegov prigovor upućen FTV-u i RAK-u zbog emitovanja snimka sahrane/dženaze krmetu u okviru sitkoma “Lud, zbunjen, normalan”, ističući da taj snimak vrijeđa religijska osjećanja muslimana, usporedivši to čak i sa genocidom u Srebrenici. “Reis Cerić dijeli mišljenje sa Ibranom Mustafićem da su spominjanje krmeta i genocida manje-više isto, od njega kao iskusnog profanizatora genocida nije iznenađujuće. U pismu RAK-u reis Cerić je naveo da će ‘IZ, kao i do sada, naći načina da se sama zaštiti i od FTV i od RAK’ – ponovo postajemo svjesni starog bh. košmara –

političke moći vjerskih institucija” (Bosanski barometar – Mustafa Cerić, nije naveden autor, 26. mart).

5.5. Napadi na vjerske objekte i incidenti koji imaju religijski kontekst

Zabilježeno je 29 objava koje su se odnosile na napade na vjerske objekte i dva incidenta, u Maglaju i Brčkom. Jedanaest objava odnosilo se na različite vidove sknavljenja vjerskih objekata, a u tabeli je prikazano kojim religijama pripadaju napadnuti objekti:

Tabela 5. Broj objava o napadima na vjerske objekte prema pojedinim konfesijama

	Islamska zajednica	Srpska pravoslavna crkva	Katolička crkva
Dnevni avaz	7		
Dnevni list	2	1	
Press		1	

Povodom postavljanja poziva na javnu tribinu o prelascima nemuslimana na islam na katoličkoj i pravoslavnoj crkvi zabilježeno je 11 objava. Tribine organizuje Udruženje „Poziv u raj“, a pristalice organizacije su većinom iz vehabijske zajednice. Na tribinama se kroz svjedočenja hrišćana koji su prešli na islam pokušavaju pridobiti nemuslimani. Predstavnici Pravoslavne crkve smatraju da ovaj potez dodatno otežava položaj srpskih povratnika, a dodatnu težinu ima zato što je poziv upućen na najveći pravoslavni praznik Uskrs. U saopštenju Službe za odnose s javnošću IZBiH navodi se da Islamska zajednica u BiH nije upoznata s pozivom na tribinu o prelascima nemuslimana na islam koju su navodno dobili pravoslavni vjernici i njihov sveštenik u Maglaju, niti postoji bilo kakva povezanost IZ-a sa organizacijom “Poziv u raj – poziv u dženet” koja je potpisana koja organizator tribine. “Islamska zajednica se ne bavi prozelitizmom, niti podržava takve aktivnosti.”

U Dnevnom listu i Pressu je u većoj mjeri naglašena uznemirenost katoličkih i pravoslavnih vjernika u Maglaju i osuda samog događaja (Dnevni list – Na crkvama pozivi da se pređe na islam; Pozivi na preobraćenje se ne smiju ponoviti; Press – Pločkinić: Nasilna islamizacija hrišćana; Jovanović: BiH „čiste od Srba i Hrvata”; Srbe pozivaju da pređu u islam!).

Maglajski načelnik Mehmed Mustabašić održao je sastanak sa čelnicima sve tri vjerske zajednice, na kojem je istakao da “posljednji događaji nisu slika ovog grada, jer je Maglaj multietnična sredina koja se ponosi tolerancijom vjerskih i svih drugih sloboda”. Nakon sastanka čelnici svih triju vjerskih zajednica, ef. Kruško, župnik Filipović i protojerej Đekić, oglasili su se zajedničkim saopštenjem za javnost, u kojem, između ostalog, piše: “Kao predstavnici vjerskih zajednica u Maglaju osuđujemo svaku provokaciju i uznemiravanje bilo koga, kao i neprimjereno ponašanje pojedinaca ili udruženja... Predani smo timskom radu i odlučno podržavamo zajednički rad Islamske zajednice, Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve koji doprinosi njegovanju i unapređenju duge tradicije suživota i dobrog bosanskog komšiluka.”

Povodom ovog incidenta zabilježen je komentar *Lažna briga za muslimane* (1. april, Dnevni avaz) Fadila Mandala u kojem navodi: “Nije sporno i nije čudno da svijetom hodaju razne prozelitske grupe i s katoličkim, i s pravoslavnim, i s islamskim predznakom. Također, nigdje, makar u Evropi, nije zabranjeno nenasilno pozivati na promjenu vjere, mada su sve velike religije izuzetno osjetljive na takve pojave. Problem kod nas u BiH je što se ta vrsta poziva shvata kao smrtna uvreda, i što to realno, automatski dovodi do porasta međunacionalnih tenzija. S druge strane, samim Bošnjacima – pored već ustaljenih poziva sa srpske strane da se vrate “pradjedovskoj vjeri” – navrh glave su i samozvani islamski pravovjernici koji im danas, 600 godina nakon što je islam došao na ove prostore i nakon što su ga generacije njihovih predaka uspjele očuvati u moru Evrope, govore da su loši muslimani i uče ih ‘pravom islamu’.”

U nedjeljniku Dani povodom izjave episkopa SPC-a Vasilija Kačavende da će od Međureligijskog vijeća BiH zatražiti da najoštrije osudi događaje u Maglaju, jer je “javnost šokirana *neviđenom drskošću Bošnjaka* u Maglaju koji su pred najveći hrišćanski praznik Vaskrs pozivali Srbe i pravoslavne sveštenike da pređu na islam”, naglašava se da za pozive nisu odgovorni Bošnjaci, već Islamska misionarska organizacija.

Drugi incident desio se u Brčkom a vezan je za hapšenje sina brčanskog imama Bahrije Smajića, Abedina Smajića, kojeg je policija Distrikta Brčko identifikovala kao osobu koja je pisanjem na internetu www.bosnahistorija.com izazivala vjersku, nacionalnu mržnju i netrepeljivost

(npr. treba uništiti pravoslavce u Brčkom – Press, Imamov sin uhićen jer je širio mržnju na internetu, 14. mart; Dnevni avaz, Privođen sin brčanskog imama Bahrije Smajića, 13. mart).

U tekstu *Brčaci zgroženi hapšenjem Abedina Smajića* (Dnevni avaz, 14. mart) E. Ražanica ističe da je javnost u Brčkom zgrožena hapšenjem jer policija samo pregleda sajtove na kojima učestvuju Bošnjaci, a ne radi ništa na otkrivanju onih koji ispisuju uvredljive grafite na džamijama. Jedan od sagovornika ističe da se “policija ne bavi ubijanjem civila i silovanjima tokom rata, već im je glavna preokupacija bavljenje džamijama, imamima i njihovom djecom”. Sama autorka ističe da je policija cio slučaj predstavila tako kao da je Smajić “u najmanju ruku prijetio dinamitom, a ne pisao po portalima”. U sljedećem tekstu iste autorke poruka o ovom slučaju je vidljiva već iz samog naslova *Cilj bio dovesti IZ u vezu s ovim slučajem* (15. mart).

Ovaj tekst je vrlo indikativan jer pokazuje kako se kolektivizuje krivnja – rade to i drugi, a ne samo Bošnjaci, a sve je počelo hapšenjem jednog mladića! Nakon kolektivizacije krivnje i ukazivanja na krivnju drugih, sve se preokreće u prijetnju ka “nama”, čime se inicijalna krivnja u potpunosti gubi.

Vjetrovatno ću zvučati cinično, ali opravdano sumnjam, jer dosta dugo čitam njihove tekstove, da bi i Edina Ražanica i Fadil Mandal imali tako pomirljive tonove da je bio obrnut slučaj krivca i žrtve, i to je ta neprincipijelnost koja umanjuje povjerenje u novinare i njihov profesionalizam.

ZAKLJUČAK¹²

U svim su "kulturama" jedino ugroženi oni koji se ne osjećaju "uvrijeđenim" da bi zbog toga pozivali na bilo što drugo osim na beskrajno dug dijalog, racionalnu argumentaciju i pravo na ironiju.

Žarko Paić, U žrvnju identiteta

U brojnim primjerima ilustrovana je upregnutost novinara i novinarki u odbranu i očuvanje etničkih istina, koji zbog tog cilja sebi daju za pravo da upućuju i najlicnije uvrede (npr. na račun fizičkog izgleda) i neargumentovane optužbe, ne obazirući se ni na elementarnu pristojnost, o profesionalnim standardima da i ne govorim. Proglašavaju izdajnicima sve one koji od te istine odstupaju i misle drugačije. Nije im važno što važeći zakoni države u kojoj živimo garantuju pravo na mišljenje i njegovo javno izražavanje, jedno od elementarnih ljudskih prava. Ukoliko i novinari/ke krše ovo pravo, to ukazuje da živimo u totalitarnom društvu, koje je okrenulo leđa demokratskim načelima, vladavini prava, ljudskosti...

Totalitarne su i same te etničke istine jer se samoprolašavaju i nameću kao istine. Zahtijeva se da istinitost tih istina bude podrazumijevajuća, etnička istost između istine i primaoca trebalo bi da je dovoljna da je prihvate kao takvu, slijede i brane – nema argumentacije, nema rasprave, nema alternative! Promoteri takvih etničkih istina ističu kako postoje brojni "dokazi" i "činjenice" koji potkrepljuju te istine, ali ih nikad ne prezentuju. U njih se jednostavno vjeruje.

U odbranu tih totalitarnih etničkih istina stali su i brojni novinari/ke koje sam predstavlila u radu. Njihovo izvještavanje je uprošćeno i svodi se na promovisanje pozitivne samoreprezentacije i samoviktimizacije i negativne reprezentacije (etnički) drugog, odnosno ističe se ono što jedne plaši i uznemirava, a druge kvalifikuje kao krivce i pri tome ih etnički identifikuje¹³.

Pored velikog broja kolektivnih zamjenica poput mi, nas, svi, karakteristična je i upotreba veoma emotivno zasićenih izraza koji su uznemirujući i prijeteći (srebrenička krv, dželat, krvnik, krvolok...).

¹² Konstatacije koje su iznijete u zaključku odnose se na analizirane medije: Dnevni avaz, Dnevni list, Press, Dani, Novi Reporter i Republika.

¹³ Snježana Milivojević, *Isticanje razlika – Etničke manjine u štampi jugoistočne Evrope*, nedjeljnik Vreme, broj 604, 1. avgust 2002.

Diskurs kolektivizacije, mada je adekvatniji termin tribalizacija, ukida razlike kako među “nama” tako i među “njima”, a jedina dihotomija koja može da postoji jeste “mi-oni”. U “mi” se učitavaju samo pozitivne vrijednosti i stalno “nam” prijeti pogrom od zla koje je “njihov” genetski kod. Kao veoma ilustrativan primjer navešću rečenicu novinara *Nezavisnih novina* Dragana Jerenića: “Dobrovoljačka ulica i napad na kolonu JNA u Tuzli duboko su se urezali te devedeset druge u *kolektivnu svijest Srba* o potrebi zaštite *gole egzistencije i vlastitog identiteta*” (*Rat oko Ganića*, 10. mart). Unutar diskursa koji konstruišu i reprodukuju nacionalno homogenizovane javnosti koje su između sebe radikalno suprotstavljene, a unutar sebe apsolutno jedinstvene – svi Srbi (Bošnjaci, Hrvati...) misle, osjećaju i ponašaju se isto. U takvim diskursima je i moguća i poželjna upotreba tribalističkih formulacija poput “kolektivna svijest Srba”.

Stalno je prisutna produkcija straha od drugih, koji su prijeteći i ugrožavajući po “nas”, kako ne bi popustila nacionalna homogenizacija koja sunarodnike pretvara u srodnike. Zato je i “otpadništvo” strašno i ne biraju se sredstva da bi bilo kažnjeno. Uzimajući sve to u obzir, ne iznenađuje podatak da se 699 objava odnosi na teme u vezi sa ratnom prošlošću od ukupno 961 analizirane objave.

Doprinos pomirenju nije karakterističan ni za religijske teme. Međureligijski dijalog bio je tema svega 12 objava. Vjerski poglavari, pored isticanja važnosti promovisanja meureligijskog dijaloga i afirmacije ljudskih prava, dosta često upotrebljavaju i govor koji jedne plaši i uznemirava, a druge kvalifikuje kao krivce i pri tome ih etnički identifikuje. Uloga i odgovornost vjerskih lidera u neuspostavljenom pomirenju između naroda u BiH izlazi iz okvira ovog rada, ali je tema koja svakako zavređuje istraživačku pažnju.

Tema koja ima najveći integrativni kapacitet – kulturna saradnja, zabilježena je u samo u 34 objave (Dnevni avaz – 19, Dnevni list – 10, Dani – 6). U ovom slučaju, učestalost pojavljivanja ove teme u medijima indikator je značaja koji joj se pridaje, jer nije uzrokovan izostankom samih događaja i inicijativa koje su podrazumijevale saradnju između gradova u BiH, regionalnu i internacionalnu saradnju.

Znatniju pažnju medija nisu dobile ni teme vezane za ljudska prava (45 objava), manjinske zajednice u BiH (20 objava) i presudu Evropskog suda za ljudska prava kojom su određene odredbe iz Ustava BiH i Izbornog zakona označene kao diskriminatorne i protivne Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima jer pripadnicima manjina i građanima koji se nacionalno ne izjašnjavaju onemogućava kandidovanje za članove Predsjedništva BiH i Vijeća naroda Parlamenta BiH (44 objave).

Nedostatak političke volje da se dovede do ukidanja diskriminacije nije toliko iznenađujući od bh. političara jer od “dreke” o ugroženosti sopstvenog naroda ne mogu da čuju da je u demokratskoj državi u 21. vijeku nekome uskraćeno pasivno biračko pravo! Mnogo veće i ozbiljnije razočarenje predstavljaju mediji i novinari, kojima bi borba protiv svih oblika diskriminacije trebalo da bude važan dio samog profesionalnog poziva. Čak i kada su se pojavljivale u medijima objave vezane za presudu, cjelokupan problem je predstavljen tako kao da se odnosi samo na nacionalne manjine, dok se građani koji se ne žele nacionalno izjašnjavati gotovo uopšte ne spominju. Ovaj zaključak završavam pitanjem: Da li je u Bosni i Hercegovini moguće ne-imati nacionalni identitet?!

KOLIKO SMO SPREMNI ZA POMIRENJE? REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Srđan Puhalo
Prime Communications, Banja Luka

1. Uvod

Na svim našim jezicima pomirenje znači obnavljanje mira, ali i opraštanje i ponovna saradnja. Prema istraživanju u Južnoj Africi, najčešće značenje riječi pomirenje je suživot, oprost i jedinstvo (Lombard, 2003).

Koliko god mi u Bosni i Hercegovini vidjeli sebe (i naše konflikte) kao nešto posebno i jedinstveno, moramo imati u vidu da se u svijetu vode ili su se vodili mnogi ratovi, a da je nakon njih uvijek, prije ili kasnije, slijedila neka vrsta pomirenja i normalizacija odnosa između zaraćenih strana. Primjera je mnogo, ali treba posebno izdvojiti mirovne procese u između Francuske i Njemačke nakon Drugog svjetskog rata, u Sjevernoj Irskoj (Wall, 2002), u Južnoj Africi (Nadler, 2000) ili Ruandi (Rombouts, 2002).

Možemo reći da rat u Bosni i Hercegovini nije imao pobjednika. Ni Srbi, ni Hrvati, a ni Bošnjaci sebe ne vide kao pobjednike. U prilog ovoj tezi ide i istraživanje Agencije Partner Marketing iz Banje Luke iz 2002. godine, na uzorku od 1.850 punoljetnih građana Bosne i Hercegovine (Reporter, 2002¹⁴). Na pitanje “Ko je izašao kao pobjednik u ratu koji se vodio u Bosni i Hercegovini?”, dobili smo sljedeće odgovore. Najveći broj građana Republike Srpske, 63,3%, smatra da u proteklom ratu nije bilo pobjednika. Svaki deseti stanovnik ovog entiteta mišljenja je da su Bošnjaci izašli kao pobjednici u ratu u Bosni i Hercegovini, dok Srbe kao pobjednike vidi 7,9% građana Republike Srpske. Najmanji broj građana, 3,3%, vidi Hrvate kao pobjednike u ovom ratu. U Federaciji BiH najveći broj građana smatra

¹⁴ Reporter, br. 240, 26. novembra 2002.

da u proteklom ratu nijedan narod nije izašao kao pobjednik, i taj procent je veći nego u Republici Srpskoj. Svaki deseti stanovnik ovog entiteta mišljenja je da su Srbi pobijedili u ratu u Bosni i Hercegovini, dok 6,2% građana misli da su pobijedili Bošnjaci. Samo 1,2% građana Federacije BiH mišljenja je da su Hrvati pobijedili u proteklom ratu.

Ipak, u ovom ratu je poginulo oko 100.000 stanovnika Bosne i Hercegovine (IDC, 2010)¹⁵, a 51,8% stanovništva postalo izbjeglica ili raseljeno lice (prema Opačić i sar., 2005). Dodamo li tome veliki broj ranjenih boraca i civila, etničko čišćenje i ratne zločine, slika postaje još sumornija.

Koliko su stanovnici Bosne i Hercegovine danas spremni za mir i suživot možemo najbolje da vidimo preko nekih socio-psiholoških istraživanja obavljenih od završetka rata do danas. Rezultati istraživanja pokazuju da je veoma izraženo nepovjerenje prema pripadnicima drugih etničkih grupa i povjerenje prema pripadnicima sopstvene etničke grupe (Šalaj, 2009). Takođe, na našim prostorima izražena je etnička distanca prema drugim etničkim grupama (Lučić, 1997; Turjačanin, 2000; Turjačanin i sar., 2002; Puhalo, 2003; Turjačanin, 2004; Opačić i sar., 2005; Puhalo, 2007; UNDP, 2007 i 2008, Puhalo, 2009), kao i etnički stereotipi (Turjačanin i sar., 2002; Turjačanin, 2004; Turjačanin, 2007; Puhalo, 2009). Možemo da pretpostavimo da je jedan od uzroka takvom stanju nacionalizam kao preovladavajuća društvena ideologija (Puhalo, 2006; Puhalo, 2007; Puhalo, 2008; Puhalo, 2009).

Moramo naglasiti da ovakvo stanje nije bilo oduvijek i da su građani Bosne i Hercegovine živjeli u miru i slozi do prije dvadeset godina. Prema popisu iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je registrovano 36% miješanih brakova (Petrović prema Biro, 2006), a bilo je 242.682 onih koji su se izjašnjavali kao Jugosloveni¹⁶. Takođe, istraživanja rađena početkom 90-ih godina (Pantić, 1991) nisu pokazivala da među narodima u SFRJ postoji izražena međuetnička mržnja, kao ni distanca. Nakon toga se desio rat, i ostaje dilema da li su tada ispitanici bili iskreni prilikom anketiranja ili je preovladavalo davanje politički korektnih odgovora.

¹⁵ http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs

¹⁶ http://bs.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1991.

Ali, vratimo se u sadašnjost. Prošlo je petnaest godina od prestanka rata u Bosni i Hercegovini. Život se polako vraća u normalne tokove. Dešavanja u ratu polako prerastaju u mitove, a političari su preuzeli ulogu generala. Da li je došlo vrijeme je za pomirenje?

Pomirenje možemo posmatrati sa dva aspekta:

1. individualni, i
2. kolektivni.

Sa stanovišta pojedinca pomirenje je bitno za očuvanje njegovog mentalnog zdravlja. Mržnja i želja za osvetom pojedincu ne dozvoljavaju da se razvija i on postaje disfunkcionalan. Jednostavno rečeno, mržnja iscrpljuje čovjeka.

Sa stanovišta kolektiva pomirenje je neophodno zbog sprečavanja izbijanja budućih sukoba, koji rađaju nove žrtve. Pošto je malo koje društvo iz rata izašlo bogatije, sretnije i naprednije, što ne važi za jednu malu grupu profitera, jasno je zbog čega je uspostavljanje mira toliko važno za ovu zemlju.

U okviru ovog istraživanja mjerili smo četiri zavisne varijable koje mogu da utiču na pomirenje stanovnika Bosne i Hercegovine, i to: nepovjerenje, saradnja s drugim narodima, opraštanje i rehumanizacija, kao i dvije nezavisne varijable nacionalizam i dogmatizam. Na narednim stranama ćemo pokušati da damo osnovne informacije o ovim varijablama.

1.1. O (ne)povjerenju

Nije lako danas živjeti u jednom nepovjerljivom društvu kakvo je bosanskohercegovačko. Istraživanja rađena u posljednjih nekoliko godina pokazuju da “mali” čovjek nema mnogo povjerenja u druge ljude. U svom istraživanju o socijalnom kapitalu Šalaj (2009) zaključuje da stanovnici Bosne i Hercegovine nemaju mnogo povjerenja u druge ljude. Prema istraživanju Prime Communicationsa¹⁷ iz 2009. godine sa tvrdnjom da “danas nikome ne treba vjerovati” složilo se 70,2% stanovnika Republike Srpske.

Istraživanja Puhala iz 2009. godine pokazuju da se druge etničke grupe veoma često opažaju kao neiskrene i nepoštene. Hrvati Bošnjake opisuju

¹⁷ <http://www.intermezzo.ba/latn/?page=4&kat=2&vijest=29588>

kao neiskrene (35,8%) i svadljive (33,6%), a Srbe kao svadljive (43,7%), ne vole druge narode (43,4%) i neiskrene (42,7%). Bošnjaci Hrvate vide kao neiskrene (31,4%) i nepoštene (28,7%), a Srbe kao svadljive (43,7%), ne vole druge narode (43,4%), neiskrene (42,7%), nepoštene (42,3%). Srbi za Bošnjake opazuju kako ne vole druge narode (32,8%), kao neiskrene (31,8%), svadljive (27,3%) i nepoštene (24,7%), a Hrvate opisuju pridjevima: ne vole druge narode (31,6%), nepošteni (23,7%) i neiskreni (23,6%).

Prema riječima samih ispitanika osnovni razlog zbog čega se ovako opazamo je ponašanje svih triju etničkih grupa u proteklom ratu. Izgleda da Srbi, Hrvati i Bošnjaci još uvijek nisu spremni da rizikuju i povjeruju u dobre namjere dojučerašnjih neprijatelja, a sadašnjih sunarodnika.

Povjerenje u druge ljude temelji se na pretpostavci da i drugi dijele naše temeljne vrijednosti, te da će se stoga u odgovarajućim situacijama očekivano i predvidivo ponašati. Oni ne moraju nužno s nama biti saglasni (politički, kulturno ili vjerski), ali ako na osnovnom nivou prihvaćaju zajedničke vrijednosti to će omogućiti i poduprijeti saradnju. Ako vjerujemo da su naša predviđanja tačna, mi vjerujemo drugima. Povjerenje ima ulogu da pojednostavi složenost društvenih odnosa (Earle i Cvetkovich, 1995) jer utemeljuje društvene odnose i sistem na međusobno očekivanom ponašanju aktera u jednom društvu. Povjerenje tako utiče na povećanu saradnju, a smanjuje oportunističko ponašanje, što zajedno jača društvenu interakciju i stabilnost društva.

Kod povjerenja dominira kognitivna komponenta, to jest preovladava uvjerenje da nam drugi neće svjesno i promišljeno nanijeti štetu ako to mogu izbjeći, te da će voditi računa o našim interesima kada je to moguće (Newton, 2004).

Naučnici govore o nekoliko vrsta povjerenja. Njemački sociolog Claus Offe govori o četiri vrste povjerenja (1999) – dva horizontalna i dva vertikalna. Za naš rad je interesantno da pojasnimo značenje horizontalnog povjerenja. Offe kaže da je prva vrsta povjerenja povjerenje između građanina i drugih građana, a druga vrsta horizontalnog povjerenja je povjerenje između različitih političkih elita. Povjerenje između građana možemo podijeliti na specifično povjerenje i uopšteno povjerenje. Specifično povjerenje jeste povjerenje u ljude koje poznajemo i sa kojima smo u svakodnevnoj

interakciji (Šalaj, 2007). Uopšteno povjerenje je povjerenje koje imamo prema drugim članovima zajednice koje se ne zasniva na ličnim kontaktima i iskustvu, a koje polazi od pretpostavke da u svom ponašanju moramo imati na umu i interese i drugih ljudi.

Problem sa specifičnim povjerenjem se ogleda u tome da je previše usko i što je naša svakodnevica mnogo složenija, to jest što mi komuniciramo s mnogo više ljudi nego što ih realno poznajemo. Otuda proizilazi da je pravi pokazatelj povjerenja u nekom društvu izraženost uopštenog povjerenja.

Neki autori (Fukujama, 1997; Sztompka, 1999) ističu da postoje društva povjerenja i nepovjerenja. U društvima povjerenja potiče se: društvenost, saradnja, komunikacija s drugima i različitim, kolektivna solidarnost, ali i smanjuju troškovi transakcija. S druge strane, za društva s niskim nivoom povjerenja karakteristično je: podsticanje izolacije, smanjena komunikacija, povećanje otuđenosti i povećanje troškova transakcija.

1.2. Saradnja

Povjerenje olakšava saradnju i omogućava nam jednostavniji život. Naravno, saradnja može da postoji i bez povjerenja, ali je ona znatno komplikovanija, sporija, više košta i opterećena je složenijim mehanizmima osiguranja.

Saradnja je “oblik interakcije pri kome osobe u interakciji jedna drugu podržavaju u aktivnostima koje izvode. Pri kooperaciji ljudi jedni drugima olakšavaju ostvarenje ciljeva koje svako od njih želi da postigne ili opet objedinjavanjem uložениh napora olakšavaju odnosno omogućavaju realizovanje zajedničkih ciljeva” (Rot, 1999, 275).

U osnovi svake saradnje ili koordinacije nalazi se postojanje cilja, koji pojedinci i grupe samostalno ne mogu da ostvare. Da bi se ostvario postavljeni cilj, koji ne mora biti zajednički, mora da postoji saradnja između više pojedinaca i grupa.

Takmičenje je suprotno ponašanje od saradnje. Pod takmičenjem podrazumijevamo “kada neko ulaže napor da postigne više i bolje nego određena druga osoba ili kada želi da to postigne na štetu druge osobe”

(Rot, 1999: 276). Za kompeticiju je karakteristično nastojanje da se postigne sopstveni cilj, i sprečavanje da konkurencija ostvari cilj.

Saradnja uvijek traži koordinaciju aktivnosti u cilju ostvarenja određenog cilja, dok kompeticija toga nema, ali se često javljaju sukobi. Sklonost saradnji ili takmičenju umnogome je određena kulturom u kojoj pojedinac odrasta.

Iako mnoga istraživanja pokazuju da je kooperativno ponašanje mnogo bolje, to ne smijemo uzimati “zdravo za gotovo”. Takmičenje zna da bude veoma jak motivator, kao i sredstvo za postizanje produktivnosti grupe.

Funkcionisanje grupe je vrlo često opterećeno različitim konfliktima, koji je čine manje kohezivnom i otvaraju mogućnost za izbijanje sukoba. Konflikt nastaje kada članovi grupe nastoje da ostvare ciljeve koji su međusobno suprotstavljeni. Postoji nekoliko indikatora konflikta (Rot, 1999: 284):

- Postojanje borbe među članovima za uticaj na donošenje odluke,
- Često odbijanje da se prihvate prijedlozi koje neko drugi daje,
- Nepriznavanje zasluga drugih za rješavanje problema,
- Neprijatna i napregnuta atmosfera u kojoj se javljaju neprijateljstva i agresija,
- Dominiranje kritike, nego davanje rješenja,
- Izbjegavanje kontakta i zajedničkih aktivnosti,
- Neprihvatanje tuđih sugestija, i
- Neizvršavanje tuđih zahtjeva.

Psiholog Sherif (1966) ukazuje da konflikt može biti posljedica “realnih interesa”. U svojim eksperimentima on je davao različite zadatke nasumice formiranim grupama i uočio je da se grupe zbijaju i sukobljavaju kada imaju različite interese, ali da se mire i sarađuju kada imaju zajednički cilj.

Teorija realističkog konflikta (Taylor & Moghaddam, 1987) dodiruje se sa ekonomskim i politikološkim analizama uzroka konflikta. Tako, na primjer, Strukturalna teorija konflikta (Ross, 1993) podrazumijeva da konflikti nastaju kao posljedica sukoba interesa grupa i individua pripadnika različitih socijalnih struktura. Ekonomske analize ukazuju da se konflikti javljaju po pravilu tamo gdje postoje ekonomski resursi, to jest resursi

za pljačku. Politikološke teorije ukazuju na još jednu zakonitost: što je niži nivo organizovanosti društva, što ima nerazvijenije i nefunkcionalnije institucije – to je veća šansa da izbije konflikt.

1.3. Opraštanje

Naučna saznanja govore u prilog opraštanju. Kod najvećeg broja ljudi oprost bi trebao donijeti olakšanje psihičkih tegoba pojedinaca, žrtava. Žrtvama, koje su pretrpjele zločine, moć je bila uskraćena. Praštanje žrtvi ponovno vraća moć i izgubljenu kontrolu i stoga je psihološki moćno. Imati moć odlučivanja o pitanjima kao što su ‘Mogu li oprostiti?’ i ‘Trebam li oprostiti?’ znači vratiti moć osobi kojoj je ta moć prvobitno bila oduzeta. Omogućiti im da se rasterete prošlosti i okrenu budućnosti u velikoj mjeri ima pozitivne efekte na društvo u cjelini.

Za McCullougha (2001) najvažnija karakteristika opraštanja je priklanjanje prosocijalnoj motivaciji i odustajanje od nanošenja štete počiniocu zlodjela. Opraštanje nipošto nije isto što i pomirenje. Opraštanje može voditi pomirenju i predstavlja za njega nužan preduslov, ali uprkos tome do pomirenja nikad ne mora doći. Prema Exline i Baumeister (2000), oprost se podjednako ogleda na kognitivnoj, afektivnoj i ponašajnoj razini, pa tako žrtva ne razmišlja o nanesej šteti, iako je se sjeća, ne ljuti se zbog nje niti žudi za osvetom ili kažnjavanjem krivca.

Kao što smo ranije istakli, u Bosni i Hercegovini je poginulo oko 100.000 građana, dok je veliki broj bio ranjen, zarobljen i zlostavljan te prognan iz svojih domova. Ovoj zemlji opraštanje je prijeko potrebno, ali kome oprostiti? Često se u ratu, ne može jasno prepoznati krivac – individua, jer je za zlodjela najčešće odgovoran kolektiv ili počinilac nije ujedno i nalogodavac. Pored toga, javlja se još jedan problem. Iako se može pretpostaviti kako je većina Bosanaca i Hercegovaca u ratu pretrpjela određenu štetu, ta šteta se razlikuje u zavisnosti od slučaja do slučaja i teško je međusobno je porediti.

Šimun Šito Ćorić (1999), baveći se međunacionalnim pomirenjem i opraštanjem na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine, izdvojio je sedam ključnih elemenata u “psihoterapijskom procesu kajanja/ opraštanja”. To su:

- Potreba posrednika, adekvatnog vremena za početak komunikacije, te dužina vremena za opraštanje;
- Postupnost stvaranja međusobne tolerancije i povjerenja;
- Zajednička stručna analiza korijena, tokova i posljedica sukoba, te kulturnog identiteta obiju strana;
- Zdrava religioznost kao trajni izvor opraštanja;
- Opraštanje kao odgovor na priznanje i kajanje;
- Kompleksnost opraštanja bez kajanja i opraštanje s naknadnom transakcijom;
- Javni čini mirotvorstva kao uticanje na promjenu javnog mnijenja.

Važno je naglasiti da praštati može samo žrtva, što ne znači da je agresor oslobođen od odgovornosti i kazne.

Istraživanja u Brodsko-posavskoj županiji (Babić, 1999) pokazala su da svima treba oprostiti smatra 8,3% izbjeglica useljenika, 28,3% Srba povratnika i nijedan povratnik Hrvat. Treba oprostiti svima koji nisu činili ratne zločine smatra 55% izbjeglica useljenika, 63,3% povratnika Hrvata i 68,3% povratnika Srba. Nikome ne treba oprostiti smatra 36,7% povratnika useljenika, 36,7% povratnika Hrvata i 3,3% povratnika Srba. Ispitanici naglašavaju da je najvažniji razlog za oprost: jer je to ljudski (37,2%), potom zbog vlastitog mira (26,7%), budućnosti djece (22,2%) i da bi Hrvatska postala evropska zemlja (10,6%).

Neka istraživanja rađena u Slavoniji, Republika Hrvatska, pokazuju da su starije osobe spremnije da oproste od mlađih i da su Srbi spremniji na oprost od Hrvata (Lajić, 2005).

Istraživanje Sabine Čehajić¹⁸ u Bosni i Hercegovini pokazalo je da je korelacija između jačine grupne (etničke) identifikacije i međugrupnog (međuetničkog) praštanja negativna. To praktično znači da su pojedinci s izraženim etničkim identitetom manje spremni na praštanje osobama druge etničke grupe od ispitanika koji imaju izražen nacionalni (državni) identitet.

Istraživanja Milasa i saradnika (2007) pokazuju da je tek nešto više od osam posto građana spremno na безусловni oprost. Više od četiri petine punoljetnih građana sklono je uslovnom, obeštećujućem oprost, koji će

¹⁸ <http://www.pulsdemokratije.net/index.php?id=430&l=bs>; pristupljeno 3. 6. 2010.

ponuditi u zamjenu za materijalnu ili moralnu zadovoljštinu. Preostali dio populacije, u to vrijeme, zanosio se mišlju o osveti, zauzimajući prema ranije spomenutom modelu najniži stepen na skali opraštanja. Kako pokazuje istraživanje, mišljenja i stavovi javnosti prema opraštanju se ne grupišu u jedinstvenu dimenziju, nego u tri nezavisna uvjerenja: vjeru u oprost, skepsu u oprost i podršku uslovnom oprost. Veličina lične žrtve u ratu blago je povezana sa zagovaranjem osvete, veća urbaniziranost i dispozicijska nepomirljivost svojstvene su podjednako osvetoljubivom ponašanju i spremnosti na bezuslovni oprost, dok je roditeljska strogost i nesklonost praštanju karakteristična za osobe koje se zalažu za bezuslovno opraštanje.

1.4. Rehumanizacija

Nakon svakog rata ljudi se zapitaju kako je moguće da “običan” čovjek poćini tako stravićne zloćine. Socijalni psiholozi su pokušali da nađu adekvatan odgovor na to pitanje i uspjeli su da identifikuju neke psihološke mehanizme koji omogućavaju lakše ispoljavanje takvog ponašanja, kao npr.: demonizacija protivnika, dehumanizacija protivnika, izmještanje odgovornosti ili mehanizam žrtvenog jarca.

Prije izbijanja sukoba veoma je važno da se definiše neprijatelj u kojeg projektujemo sve ono što ne valja kod nas ili u okolini. Što je to neprijateljstvo veće ili što sukobi postaju ozbiljniji, i neprijatelj postaje sve opasniji i strašniji, a mi sve bolji i neviniji.

U knjizi “Psihološke osnove pomirenja” Petrović (2005) istiće uticaj ideologije, prije svega nacionalizma, na kreiranje atmosfere koja prethodi dehumanizaciji neprijatelja. “Ideologija se često koristi za pripremanje ljudi za rat ili dehumanizaciju. Ideologija nedvosmisleno određuje šta je ispravno, a šta pogrešno; ona menja uobićajene ljudske vrednosti kojima dominiraju potrebe i zahtevi odrećenih grupa, religijskih ili nacionalnih, ili bilo koje grupe koju ujedinjuju odrećeni ideali. Ideologija može da prevaziđe skrupule, da formira cilj, koji opravdava sredstva” (Petrović, 2005: 128). Ideologija za pojedinca, rećeno jezikom psihoanalize, nameće se kao superego.

Nakon eskalacije sukoba protivnićka strana se sve manje opaža kao neko slićan nama i veoma često neprijatelj gubi svoje ljudske osobine, što ima za posljedicu smanjenu empatiju prema njegovom stradanju ili patnjama.

A bez empatije prema žrtvi teško je zaustaviti agresivne impulse. U takvim situacijama prema žrtvama se ne odnosimo kao prema ljudskom biću, već kao prema nekome ko želi da nas uništi, da bismo to spriječili, sve nam je dozvoljeno. Takvo ponašanje najčešće ne prati i kajanje, jer mi nismo uradili ništa loše, naprotiv.

Važno je naglasiti da dehumanizacijom protivnika mi dehumanizujemo i sebe, to jest da nečovječnim ponašanjem prema drugima i mi prestajemo da budemo "ljudi". Za dehumanizatora su karakteristične sljedeće psihološke karakteristike: prihvatanje ideologije, identifikacija s vođom, identifikacija s "našom stvari", uvjerenje da je neprijatelj zao i da je spreman da nam nanese zlo, u najmanju ruku, jednako onome na koje je dehumanizator spreman.

1.5. Nacionalizam

U proteklom ratu etnička pripadnost je bila osnovni marker podjela između sukobljenih strana u Bosni i Hercegovini, a nacionalizam dominantna ideologija. Biti Hrvat, Bošnjak ili Srbin nije bilo pitanje izbora, već nametnuti identitet od kojeg je zavisio opstanak pojedinca u određenoj društvenoj sredini. I danas je etnički identitet jedan od primarnih identiteta u Bosni i Hercegovini (Čekrlja, 2006; Puhalo 2006). Sama država je ustrojena na etničkim principima, tako u njenom ustavu možemo da pročitamo sljedeću sintagmu "Podsjećajući se na Osnovna načela usaglašena u Ženevi 8. 9. 1995. godine i u Njujorku 26. 9. 1995. godine, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine."¹⁹ U skladu s ustrojstvom države i politički život je organizovan na etničkim principima (Kukić, 2006; Zlokapa, 2008).

Nacionalisti polaze od jedne, za njih nesporne činjenice: čovječanstvo je prirodno podijeljeno na kategorije/nacije, a svaka nacija je obilježana specifičnim karakterom i zasebnim identitetom. Za nacionaliste jezik, religija, istorija i mitovi predstavljaju ono što jedan narod prirodno odvaja od drugih naroda. Pošto je pripadnost naciji nešto urođeno, za nacionaliste je to važnije od bilo koje druge kolektivne pripadnosti. Nacionalizam dovodi u pitanje individualne identitete jer prednost daje kolektivnom, to jest nacionalnom identitetu. Ljubav prema svom narodu je nešto

¹⁹ http://www.ccbih.ba/public/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

najprirodnije i to je patriotizam, ali to vrlo često prerasta u etnocentrizam i šovinizam (Hejvud, 2005). Zbog toga je veoma interesantno vidjeti kako nacionalizam ispitanika utiče na percepciju privlačnosti osoba za koje znamo da pripadaju drugim etničkim grupama.

Psihološko određivanje nacionalizma podrazumijeva više pristupa. Nekada se ovim pojmom određuje opšti odnos pojedinaca prema svojoj naciji i tada se nacionalizam identifikuje sa nacionalnom sviješću, osjećanjem nacionalne pripadnosti, nacionalnom vezanošću ili sa patriotizmom.

Dooba (prema Đuriću, 1980) ističe neka druga obilježja nacionalizma i uvodi tri definicije nacionalizma:

1. Nacionalizam je “ideološka obaveza da se ljudi koji se smatraju članovima iste zajednice bave jedinstvom, nezavisnošću i zajedničkim interesima”.
2. Nacionalizam se određuje kao “svest o potrebi pojedinca ili grupe, pripadnika jedne nacije ili njihova želja za unapređenjem snage, slobode ili napretka nacije, bilo svoje ili druge”.
3. Nacionalizam je “stanje svesti (duha) u kome je lojalnost svojoj nacionalnoj državi superiornija od svih drugih lojalnosti i za koje (stanje svesti) je karakterističan ponos na svoju naciju i uverenje u njenu neospornu izuzetnost i misiju”.

Iz ove definicije je jasno da Dooba ukazuje na tri psihološke komponente koje učestvuju u pojavi nacionalizma: kognitivnu, emocionalnu i konativnu komponentu.

Najpotpuniju definiciju nacionalizma kao ideologije nacionalne države daje Katz (prema Đuriću, 1980). Po njemu “nacionalizam kao svojstvo nacionalne države, predstavlja ideologiju koja pomaže i održava glavne funkcije države. Kao vrednosni sistem, on ne samo da opravdava i veliča glavna delovanja države, nego pomaže i da ih usmeri. On je i posledica i uzrok funkcija države. Govoreći o nacionalizmu kao ideološkom sistemu, mislimo na integrisan skup vrednosti i mišljenja koja predstavljaju jedinstven model zajednice”.

Etnocentrizmom predstavlja ekstremno oblik etničke i nacionalne vezanosti. U knjizi “Autoritarna ličnost” Adorno (Adorno et al., 1950)

i saradnici etnocentrizam vide kao sindrom stavova koji su povezani sa političkim i ekonomskim konzervativizmom, kao i sa antisemitizmom. Etnocentrizam, konzervativizam i antisemitizam su međusobno povezani i čine antidemokratsku orijentaciju, u čijoj je osnovi autoritarna struktura ličnosti. Guetzkowa (prema Đuriću, 1995) etnocentrizam definiše kao “mehanizam koji deluje da pojača negativnost stavova prema spoljnim grupama. Etnocentrizam je tendencija grupe da upotrebljava norme svoje grupe u procenjivanju ponašanja drugih grupa”. Kao što vidimo, u osnovi svih navedenih definicija etnocentrizma karakteristično je pripisivanje pozitivnih osobina i kvaliteta grupi kojoj pripadamo, u odnosu na druge grupe. Odatle proizilazi da je vlastita etnička grupa superiornija u odnosu na druge narode. Vlastita grupa je reper (standard), i u odnosu na nju pojedinac procenjuje i vrednuje pripadnike drugih etničkih grupa. Etnocentrizam je povezan, to jest uslovljen specifičnom, autoritarnom strukturom ličnosti, ali i uticajem socijalnih činilaca.

1.6. Dogmatizam

Dogmu možemo definisati kao “krajnje uprošćeno objašnjenje, konačna ‘istina’ u različitim oblastima, koje se ne zasniva na racionalnom prosuđivanju, već na autoritetu ili veri” (Bojanović, 2004: 44).

Istraživanjem dogmatizma bavio se Rokeach, kritikujući Adornov koncept autoritarnosti, gdje je nastojao da pokaže da se autoritarnost ne može svesti na ideološki (spoljni) sadržaj, već je dogmatizam pokazatelj unutrašnje strukture i funkcionisanja kognitivnog sklopa (prema Milasu, 2004). Rokeach dogmatizmu pristupa kao sistemu uvjerenja jer je zapazio da dogmatizam možemo naći i kod pojedinaca ekstremno lijevih i desnih ideoloških shvatanja. Dogmatski duh je zatvoren i predstavlja zaokruženi kognitivni sistem i ne može se vezati za bilo koji politički sistem. U dogmatskom sistemu nema mjesta za nedoumice, dvosmislenosti ili neznanje. On pojedincu omogućava da ima jasnu i jednostavnu sliku svijeta, a to znači i jasnu i čvrstu kognitivnu strukturu. S druge strane, dogmatizam daje pojedincu osjećaj sigurnosti.

Nasuprot dogmatizmu nalazi se “otvoreni duh”, to jest kritičko mišljenje i spremnost da stalno i kritički preispituju i istražuju “svete” istine. Ljudi “otvorenog duha” spremni su da prime više informacija i da komuniciraju

s drugim i drugačijim. Oni ne robuju autoritetu, već ih stalno provjeravaju i situaciju sagledavaju iz šire vremenske perspektive.

Ne smijemo zaboraviti ni to da odstupanje od dogmi nije poželjno ni u jednom društvu, koje na manje ili više demokratski način želi da nametne svoje “istine” i svoja vjerovanja. Imamo li to u vidu, teško je očekivati da najveći broj ljudi preispituje dominantne društvene dogme i pritom rizikuje da ga sredina u kojoj živi osudi, odbaci ili kazni.

2. Istraživački postupak

Prije nego što prikazemo rezultate istraživanja, daćemo osnovne podatke o metodologiji koju smo koristili u istraživanju, instrumentu, uzorku i metodama obrade podataka.

2.1. Metodologija

Istraživanje je sprovedeno u periodu od 20. do 28. februara 2010. na uzorku od 1.445 punoljetnih građana Bosne i Hercegovine, metodom anketiranja licem u lice. Ispitanici nisu samostalno popunjavali upitnik, već su odgovarali na pitanja koja im je čitao anketar. Terenski rad obavili su kontrolori i anketari Agencije Prime Communications iz Banje Luke.

Prilikom izbora uzorka vodilo se računa o sljedećim demografskim elementima:

1. Broj stanovnika u pojedinim regionima i kantonima
2. Odnos urbanog i ruralnog stanovništva u pojedinim regionima i kantonima
3. Veličina pojedinih naseljenih mjesta u okviru regiona
4. Broj muškaraca i žena je približno isti

Istraživanje je urađeno u 25 opština u Federaciji BiH i 37 opština u Republici Srpskoj, u sljedećim regionima:

Republika Srpska

- **Region Banja Luka:** Banja Luka, Srbac, Gradiška, Laktaši, Kneževo, Mrkonjić Grad, Čelinac, Prnjavor, Kotor Varoš
- **Region Prijedor:** Prijedor, Novi Grad, Kozarska Dubica
- **Region Doboј:** Doboј, Brod, Modriča, Teslić, Derventa, Petrovo
- **Region Bijeljina:** Bijeljina, Brčko, Ugljevik
- **Region Zvornik:** Zvornik, Milići, Šekovići, Bratunac, Vlasenica, Srebrenica
- **Region Istočna Republika Srpska:** Sokolac, Istočno Sarajevo, Pale, Višegrad, Rudo, Foča
- **Region Trebinje:** Trebinje, Ljubinje, Bileća, Gacko

Federacija BiH

- **Unsko-sanski kanton:** Bihać, Cazin, Bosanska Krupa
- **Tuzlanski kanton:** Tuzla, Gračanica, Banovići, Lukavac, Kalesija
- **Zeničko-dobojski kanton:** Zenica, Kakanj, Visoko
- **Srednjobosanski kanton:** Jajce, Travnik, Vitez, Novi Travnik
- **Hercegovačko-neretvanski kanton:** Mostar, Čitluk
- **Zapadnohercegovački kanton:** Široki Brijeg
- **Kanton Sarajevo:** Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Vogošća
- **Livanjski kanton :** Livno

Prilikom rada na terenu anketari su se pridržavali nekoliko pravila koja su nam omogućila da izbor ispitanika bude slučajan. Anketari su dobili ime mjesne zajednice u koju idu kao i uputstvo kako da izaberu određenu ulicu, broj kuće od koje se kreće s radom (start), kao i broj kuća koje se moraju preskočiti (korak) da bi se uradila nova anketa. Po ulasku u domaćinstvo anketari su birali za ispitanika punoljetnu osobu kojoj slijedi rođendan. Ovim smo izbjegli bilo kakvu mogućnost da anketari na bilo koji način utiču na izbor ispitanika. Anketari su morali da ispituju podjednak broj muškaraca i žena.

2.2. Instrument

Upitnik je sastavljen iz dva dijela:

Prvi dio čine podaci o ispitanicima, tj. njihove sociodemografske karakteristike:

- Pol ispitanika;
- Starost;
- Obrazovanje;
- Izbjeglički status;
- Tip naselja u kojem ispitanici žive;
- Vjerska ubjeđenja;
- Ukupna mjesečna primanja porodice;
- Ratne traume;
- Članstvo u političkoj partiji;
- Etnička pripadnost.

Drugi dio upitnika čini šest skala, i to:

Skala nacionalizma, koja se sastoji od 14 stavki na koje su ispitanici mogli da odgovore sa:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. Neodlučan sam;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali nacionalizma veći, znači da ispitanik više podržava nacionalističke stavove.

Skala dogmatizma (Bojanović, 2004) sastoji se od osam stavki, sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. Neodlučan sam;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali dogmatizma veći, to je kod ispitanika on i zastupljeniji.

Skala nepovjerenja prema drugim narodima (Petrović, 2005) sastoji se od deset tvrdnji, sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;

3. Neodlučan sam;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali nepovjerenja veći, to je kod ispitanika zastupljenije izraženije nepovjerenje.

Skala saradnje s drugim narodima (Petrović, 2005) sastoji se od deset tvrdnji, sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. Neodlučan sam;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali saradnje veći, to su ispitanici spremniji na saradnju.

Skala opraštanja (Petrović, 2005) sastoji se od deset tvrdnji, sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. Neodlučan sam;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali opraštanja veći, to su ispitanici spremniji da oprostite pripadnicima drugih naroda u Bosni i Hercegovini.

Skala rehumanizacije (Petrović, 2005) sastoji se od deset tvrdnji, sa petostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Uglavnom se ne slažem;
3. Neodlučan sam;
4. Djelimično se slažem;
5. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali rehumanizacije veći, to ispitanici prema drugim narodima imaju humaniji odnos.

2.3. Pouzdanost instrumenta

Budući da su u istraživanju učestvovali punoljetni građani Bosne i Hercegovine, pouzdanost je prilično zadovoljavajuća, veća od 0,80. Najmanju pouzdanost imamo na skali etičke superiornosti, dok je najveća pouzdanost na skali saradnja s drugim narodima.

Tabela 1. Pouzdanost skala

Nacionalizam	.88
Dogmatizam	.81
Nepovjerenje prema drugim narodima	.89
Saradnja s drugim narodima	.90
Opraštanje	.88
Rehumanizacija	.87

2.4. Obrada podataka

U obradi podataka biće korišteni različiti statistički postupci:

Deskriptivna analiza u vidu frekvencija i procenata korišćena je za pregled uzorka. Analizu pojedinih varijabli s obzirom na neke sociodemografske karakteristike radili smo analizom varijanse i t-testom. U slučajevima gdje su se pokazale velike razlike u broju ispitanika u pojedinim kategorijama uradili smo test homogenosti varijanse. Tamo gdje se razlika među varijansama pokazala statistički značajnom uradili smo neparametrijski Kruskal-Wallisov test ili Mann-Whitney U-test.

3. Sociodemografske karakteristike ispitanika

Tabela 2. Pol ispitanika

	Frekvence	%
Muškarci	729	50.4
Žene	716	49.6
Total	1445	100.0

U istraživanju je učestvovao podjednak broj muškaraca i žena iz Bosne i Hercegovine.

Tabela 3. Godine starosti

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	382	26.4
Od 30 do 44 godine	439	30.4
Od 45 do 59 godina	370	25.6
Preko 60 godina	254	17.6
Total	1445	100.0

S obzirom na godine starosti imamo prilično ujednačen raspored ispitanika u uzorku. Nešto je veći procenat ispitanika starosti od 30 do 44 godine, dok je najmanji procenat ispitanika starijih od 60 godina.

Tabela 4. Obrazovanje

	Frekvence	%
Osnovna škola	187	13.0
Zanat	256	17.7
Srednja škola - četvrti stepen	677	46.9
Viša i visoka škola	325	22.5
Total	1445	100.0

Najveći broj ispitanika ima završenu srednju školu – četvrti stepen (46,9%), a slijede ispitanici s višim i visokim obrazovanjem (22,5%), potom oni koji su završili trogodišnju školu (17,7%) i osnovni školu (13%).

Tabela 5. Entitet

	Frekvence	%
Republika Srpska	850	58.8
Federacija BiH	595	41.2
Total	1445	100.0

U istraživanju je učestvovalo 850 ispitanika iz Republike Srpske i 595 ispitanika iz Federacije BiH.

Tabela 6. Etnička pripadnost

	Frekvence	%
Hrvat	125	8.7
Bošnjak	453	31.3
Srbin	843	58.3
Jugosloven	10	.7
Nešto drugo	14	1.0
Total	1445	100.0

S obzirom na etničku pripadnost u okviru uzorka ima najviše Srba (58,3%), potom Bošnjaka (31,3%) i Hrvata (8,7%). Kao što se može vidjeti, Jugoslovena i ostalih je 1,7%.

Tabela 7. Selo - grad

	Frekvence	%
Grad	715	49.5
Selo	730	50.5
Total	1445	100.0

Polovina ispitanika živi na selu, a druga polovina u gradu.

Tabela 8. Koji od sljedećih izraza najbolje opisuje prirodu vaših vjerskih ubjeđenja?

	Frekvence	%
Bez odgovora	12	0.8
Uvjereni sam vjernik i prihvaćam sve što moja vjera uči	732	50.7
Vjernik sam, ali ne prihvaćam baš sve što moja vjera uči	526	36.4
Nisam siguran vjerujem li ili ne vjerujem	82	5.7
Nisam religiozan, nemam ništa protiv da drugi vjeruju	84	5.8
Nisam religiozan i protivnik/ca sam religije	9	.6
Total	1445	100.0

Najveći broj ispitanika sebe vidi kao vjernike (87,1%), 5,7% ispitanika nije sigurno da li sebe može svrstati u vjernike, dok 6,4% ispitanika sebe opisuje kao nereligiozne.

Tabela 9. Ratne traume

	Frekvence	%
Bez odgovora	9	.6
Ranjeni	71	4.9
Hapšeni i zatvarani	16	1.1
Mučeni	8	.6
Izgubili nekog bliskog člana porodice	252	17.4
Ništa od gore navedenog	1089	75.4
Total	1445	100.0

Od ukupnog broja ispitanika 24% je imalo neku od ratnih trauma. Među njima je najveći procenat onih koji su izgubili nekog od članova porodice, ili su bili ranjavani.

Tabela 10. Da li ste član neke političke partije?

	Frekvence	%
Da	208	14.4
Ne	1192	82.5
Odbija	45	3.1
Total	1445	100.0

U okviru našeg uzorka 14,4% ispitanika su članovi neke političke partije.

4. Rezultati istraživanja

Prije nego što počnemo da prezentujemo rezultate istraživanja, želimo da napomenemo da ćemo početi s analizom rezultata svih ispitanika u Bosni i Hercegovini, a kasnije ćemo prikazati i dobijene rezultate za sve tri etničke grupe.

4.1. Bosna i Hercegovina – svi ispitanici

Tabela 11. Pojedini aspekti pomirenja i entitet

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Republika Srpska	850	3.1108	.84967	.02914
	Federacija BiH	595	2.8101	.85706	.03514
Saradnja	Republika Srpska	850	3.7529	.78626	.02697
	Federacija BiH	595	3.9476	.72027	.02953
Opraštanje	Republika Srpska	850	3.4186	.83555	.02866
	Federacija BiH	595	3.6045	.74801	.03067
Rehumanizacija	Republika Srpska	850	4.1771	.68374	.02345
	Federacija BiH	595	4.2003	.58266	.02389

Tabela 11.1. Independent Samples Test

	T	df	p
Nepovjerenje	6.598	1443	.000
Saradnja	-4.792	1443	.000
Opraštanje	-4.345	1443	.000
Rehumanizacija	-.676	1443	.499

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Republike Srpske i Federacije BiH kada je riječ o nepovjerenju prema drugim etničkim grupama ($t = 6.598$, $df = 1443$, $p = .000$). Nepovjerenje prema drugim etničkim grupama je veće u Republici Srpskoj nego u Federaciji BiH.

Stanovnici Republike Srpske su manje spremni na saradnju s drugim etničkim grupama od stanovnika Federacije BiH. Ova razlika je statistički značajna ($t = -4.792$, $df = 1443$, $p = .000$).

Rezultati istraživanja pokazuju da su stanovnici Federacije BiH u većem stepenu spremni na praštanje, u odnosu na stanovnike Republike Srpske. Ova razlika je statistički značajna ($t = -4.345$, $df = 1443$, $p = .000$).

Tabela 12. Pojedini aspekti pomirenja i mjesto stanovanja

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Gradsko naselje	715	2.8562	.88300	.03302
	Selo	730	3.1151	.82817	.03065
Saradnja	Gradsko naselje	715	3.8755	.74966	.02804
	Selo	730	3.7915	.77907	.02883
Opraštanje	Gradsko naselje	715	3.5130	.82409	.03082
	Selo	730	3.4777	.78728	.02914
Rehumanizacija	Gradsko naselje	715	4.2620	.57546	.02152
	Selo	730	4.1129	.69712	.02580

Tabela 12.1. Independent Samples Test

	t	Df	p
Nepovjerenje	-5.749	1443	.000
Saradnja	2.088	1443	.037
Opraštanje	.834	1443	.405
Rehumanizacija	4.428	1443	.000

Stanovnici sela u Bosni i Hercegovini imaju izraženije nepovjerenje prema drugima od stanovnika grada. Razlika između ove grupe je statistički značajna ($t = -5.749$, $df = 1443$, $p = .000$).

Spremnost na saradnju s drugim etničkim grupama je izraženija kod stanovnika gradskih naselja nego kod onih koji žive na selu. Ova razlika je statistički značajna ($t = 2.088$, $df = 1443$, $p = .037$).

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika grada i stanovnika sela ($t = 4.428$, $df = 1443$, $p = .000$) s obzirom na izraženost rehumanizacije dojučerašnjih ratnih neprijatelja. Stanovnici grada imaju viši stepen rehumanizacije drugih etničkih grupa u odnosu na stanovnike sela.

Tabela 13. Pojedini aspekti pomirenja i pol ispitanika

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Muškarci	729	3.0010	.87223	.03230
	Žene	716	2.9728	.85833	.03208
Saradnja	Muškarci	729	3.8195	.77495	.02870
	Žene	716	3.8469	.75614	.02826
Opraštanje	Muškarci	729	3.4771	.81319	.03012
	Žene	716	3.5135	.79799	.02982
Rehumanizacija	Muškarci	729	4.1689	.63776	.02362
	Žene	716	4.2047	.65010	.02430

Tabela 13.1 Independent Samples Test

	t	df	p
Nepovjerenje	.619	1443	.536
Saradnja	-.681	1443	.496
Opraštanje	-.860	1443	.390
Rehumanizacija	-1.059	1443	.290

Kao što možemo da vidimo, ispitanici se, s obzirom na pol, ne razlikuju ni po jednom ponuđenom aspektu pomirenja.

Tabela 14. Pojedini aspekti pomirenja i izbjeglički status²⁰

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Izbjeglica	396	3.1096	.92192	.04633
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	2.9407	.83858	.02589
Saradnja	Izbjeglica	396	3.7874	.76462	.03842
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	3.8503	.76555	.02364
Opraštanje	Izbjeglica	396	3.4101	.83004	.04171
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	3.5273	.79424	.02452
Rehumanizacija	Izbjeglica	396	4.1861	.60632	.03047
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	4.1868	.65785	.02031

²⁰ Ispitanici su samostalno procjenjivali svoj izbjeglički status

Tabela 14.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Izbjeglica	396	783.79	310382.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	700.05	734353.00
Saradnja	Izbjeglica	396	694.09	274861.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	733.91	769873.50
Opraštanje	Izbjeglica	396	683.42	270635.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	737.94	774100.00
Rehumanizacija	Izbjeglica	396	709.26	280866.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	1049	728.19	763869.00

Tabela 14.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	183628.000	196255.500	192029.000	202260.000
Wilcoxon W	734353.000	274861.500	270635.000	280866.000
Z	-3.405	-1.620	-2.217	-.771
p	.001	.105	.027	.441

Izbjeglice imaju manje povjerenja od domicilnog stanovništva, u Bosni i Hercegovini, prema drugim etničkim grupama (tabela 14.2).

Spremnost za opraštanje je prisutnija kod stanovnika koji nisu napuštali svoje domove u toku rata nego kod izbjeglica.

Tabela 15. Pojedini aspekti pomirenja i starost ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Od 18 do 29 godina	382	2.8414	.75941	.03886
	Od 30 do 44 godine	439	2.9670	.87886	.04195
	Od 45 do 59 godina	370	3.0489	.92766	.04823
	Preko 60 godina	254	3.1504	.86393	.05421
Saradnja	Od 18 do 29 godina	382	3.8885	.72065	.03687
	Od 30 do 44 godine	439	3.8613	.73715	.03518
	Od 45 do 59 godina	370	3.7857	.80939	.04208
	Preko 60 godina	254	3.7701	.80834	.05072

Opraštanje	Od 18 do 29 godina	382	3.6144	.72545	.03712
	Od 30 do 44 godine	439	3.5027	.81775	.03903
	Od 45 do 59 godina	370	3.4368	.86316	.04487
	Preko 60 godina	254	3.3878	.79328	.04977
Rehumanizacija	Od 18 do 29 godina	382	4.1856	.65060	.03329
	Od 30 do 44 godine	439	4.1897	.65051	.03105
	Od 45 do 59 godina	370	4.2268	.65433	.03402
	Preko 60 godina	254	4.1244	.60488	.03795

Tabela 15.1. Kruskal-Wallisov test

	Nepovjerenje	Opraštanje
Hi kvadrat	20.942	14.536
Df	3	3
p	.000	.002

Tabela 15.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	7.436	.000
	Unutar grupa	1441		
Saradnja	Između grupa	3	1.915	.125
	Unutar grupa	1441		
Opraštanje	Između grupa	3	4.995	.002
	Unutar grupa	1441		
Rehumanizacija	Između grupa	3	1.274	.282
	Unutar grupa	1441		

S obzirom na godine starosti stanovnika Bosne i Hercegovine, vidimo da postoji statistički značajna razlika ($F = 7.436$, $df = 3$, $p = .000$) u stepenu povjerenja prema drugim etničkim grupama. Interesantno je da s porastom godina starosti raste i nepovjerenje prema drugima.

Slična situacija je i kod opraštanja. S porastom godina starosti opada spremnost stanovnika Bosne i Hercegovine da praštaju pripadnicima drugih etničkih grupa. Razlika između uzrasnih kategorija je statistički značajna ($F = 4.995$, $df = 3$, $p = .002$).

Tabela 15.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	-.1256	.06014	.037
		Od 45 do 59 godina	-.2076	.06269	.001
		Preko 60 godina	-.3090	.06958	.000
	Od 30 do 44 godine	Preko 60 godina	-.1834	.06776	.007
Opraštanje	Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	.1117	.05614	.047
		Od 45 do 59 godina	.1776	.05852	.002
		Preko 60 godina	.2266	.06496	.001

Iz tabele 15.3. možemo da vidimo da se ispitanici starosti između 18 i 29 godina značajno razlikuju od ispitanika ostalih starosnih kategorija u stepenu povjerenja prema dugim etničkim grupama. Takođe, stanovnici Bosne i Hercegovine starosti od 30 do 44 godine su manje nepovjerljivi u odnosu na njihove sugrađane starije od 60 godina.

Mladi starosti između 18 i 29 godina najviše su spremni da praštaju, i ta razlika je statistički značajna u odnosu na ispitanike iz ostalih triju starosnih kategorija.

Tabela 16. Pojedini aspekti pomirenja i obrazovanje ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Osnovna škola	187	3.1770	.84233	.06160
	Zanat	255	3.0929	.91953	.05758
	Srednja škola - četvrti stepen	677	2.9832	.82851	.03184
	Viša i visoka škola	325	2.7994	.87496	.04853
Saradnja	Osnovna škola	187	3.6583	.84221	.06159
	Zanat	255	3.8086	.78665	.04926
	Srednja škola - četvrti stepen	677	3.8009	.76068	.02924
	Viša i visoka škola	325	4.0197	.67612	.03750
Opraštanje	Osnovna škola	187	3.3642	.79220	.05793
	Zanat	255	3.5275	.81884	.05128
	Srednja škola - četvrti stepen	677	3.4541	.82389	.03166
	Viša i visoka škola	325	3.6332	.74503	.04133

Rehumanizacija	Osnovna škola	187	4.0326	.66805	.04885
	Zanat	255	4.1765	.60490	.03788
	Srednja škola - četvrti stepen	677	4.1824	.66965	.02574
	Viša i visoka škola	325	4.2926	.58664	.03254

Tabela 16.1. Kruskal-Wallisov test

	Saradnja
Hi kvadrat	27.638
Df	3
p	.000

Tabela 16.2. ANOVA

		Df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	9.548	.000
	Unutar grupa	1440		
Saradnja	Između grupa	3	10.363	.000
	Unutar grupa	1440		
Opraštanje	Između grupa	3	5.607	.001
	Unutar grupa	1440		
Rehumanizacija	Između grupa	3	6.603	.000
	Unutar grupa	1440		

Kada govorimo o stepenu nepovjerenja prema drugima, vidimo da se nepovjerenje smanjuje s porastom obrazovanja stanovnika Bosne i Hercegovine ($F = 9.548$, $df = 3$, $p = .000$).

Sličnu situaciju imamo i kod spremnosti za saradnju s drugim etničkim grupama građana Bosne i Hercegovine. S porastom obrazovanja ispitanika raste i spremnost za saradnju s drugim etničkim grupama unutar zemlje ($F = 10.363$, $df = 3$, $p = .000$).

S porastom obrazovanja raste i spremnost stanovnika zemlje da opraštaju. Ta razlika je statistički značajna ($F = 5.607$, $df = 3$, $p = .001$).

Što su stanovnici Bosne i Hercegovine školovaniji to su spremniji da dojučerašnje ratne protivnike više opažaju kao ljudska bića, to jest da ih rehumanizuju. ($F = 6.603$, $df = 3$, $p = .000$).

Tabela 16.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Osnovna škola	Srednja škola - četvrti stepen	.1938	.07084	.006
		Viša i visoka škola	.3776	.07870	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	.2936	.07173	.000
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	.1838	.05787	.002
Saradnja	Osnovna škola	Zanat	-.1503	.07302	.040
		Srednja škola - četvrti stepen	-.1426	.06266	.023
		Viša i visoka škola	-.3614	.06962	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	-.2111	.06345	.001
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.2188	.05118	.000
Opraštanje	Osnovna škola	Zanat	-.1633	.07719	.035
		Viša i visoka škola	-.2691	.07359	.000
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.1792	.05411	.001
Rehumanizacija	Osnovna škola	Zanat	-.1439	.06166	.020
		Srednja škola - četvrti stepen	-.1498	.05291	.005
		Viša i visoka škola	-.2600	.05878	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	-.1161	.05358	.030
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.1102	.04322	.011

Kada pogledamo razlike između pojedinih obrazovnih kategorija s obzirom na stepen izraženosti nepovjerenja prema drugim etničkim grupama, vidimo da se ispitanici sa završenom višom i visokom školom u velikoj mjeri razlikuju u odnosu na one koji su završili srednju školu (oba stepena) ili osnovnu školu. Takođe postoji razlika i između stanovnika Bosne i Hercegovine sa srednjom školom – četvrti stepen i onih sa završenom samo osnovnom školom.

Visokoobrazovani stanovnici Bosne i Hercegovine se značajno razlikuju od svojih sunarodnika s nižim stepenom obrazovanja u spremnosti za saradnju s drugim etničkim grupama. Građani BiH sa završenom

osnovnom školom se statistički značajno razlikuju od onih koji imaju zanat ili srednju školu – četvrti stepen.

Kod spremnosti za opraštanje drugima postoji razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine sa završenom višom i visokom školom i onih sa završenih samo osam godina škole, kao i onih sa završenom srednjom školom – četvrti stepen. Takođe postoji i razlika između zanatlija i građana koji imaju završenu samo osnovnu školu.

S obzirom na spremnost na rehumanizaciju neprijatelja, visokoobrazovani građani se značajno razlikuju od ostalih obrazovnih kategorija (osnovna škola i srednja škola), ali postoji razlika između onih koji su završili srednju školu (treći i četvrti stepen) i onih koji imaju završenu samo osnovnu školu.

Tabela 17. Pojedini aspekti pomirenja i etnička pripadnost

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Hrvati	125	2.7880	.88387	.07906
	Bošnjaci	453	2.8618	.82302	.03867
	Srbi	843	3.0972	.86012	.02962
Saradnja	Hrvati	125	3.7344	.71178	.06366
	Bošnjaci	453	3.9735	.72476	.03405
	Srbi	843	3.7630	.78381	.02700
Opraštanje	Hrvati	125	3.6032	.67823	.06066
	Bošnjaci	453	3.5700	.76568	.03597
	Srbi	843	3.4249	.83600	.02879
Rehumanizacija	Hrvati	125	4.1432	.57647	.05156
	Bošnjaci	453	4.1951	.59293	.02786
	Srbi	843	4.1817	.68164	.02348

Tabela 17.1. Kruskal-Wallisov test

	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Hi kvadrat	29.450	14.513	2.481
Df	2	2	2
p	.000	.001	.289

Tabela 17.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	2	15.334	.000
	Unutar grupa	1418		
Saradnja	Između grupa	2	12.358	.000
	Unutar grupa	1418		
Opraštanje	Između grupa	2	6.274	.002
	Unutar grupa	1418		
Rehumanizacija	Između grupa	2	.319	.727
	Unutar grupa	1418		

S obzirom na etničku pripadnost stanovnika Bosne i Hercegovine vidimo da postoji statistički značajna razlika u stepenu nepovjerenja jednih prema drugima ($F = 15.334$, $df = 2$, $p = .000$). Najnepovjerljivi su Srbi, a slijede Bošnjaci i Hrvati.

Srbi, Hrvati i Bošnjaci se razlikuju i po spremnosti da prihvate saradnju s pripadnicima drugih etničkih grupa ($F = 12.358$, $df = 2$, $p = .000$). Za saradnju su najspremniji Bošnjaci, a slijede Srbi i Hrvati.

Prema rezultatima istraživanja za opraštanje su najspremniji Hrvati, potom Bošnjaci i najmanje Srbi. Razlika između pripadnika ovih triju etničkih grupa je statistički značajna ($F = 6.274$, $df = 2$, $p = .002$).

Tabela 17.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Hrvati	Srbi	-.3092	.08153	.000
	Bošnjaci	Srbi	-.2353	.04955	.000
Saradnja	Hrvati	Bošnjaci	-.2391	.07671	.002
	Bošnjaci	Srbi	.2105	.04423	.000
Opraštanje	Hrvati	Srbi	.1783	.07680	.020
	Bošnjaci	Srbi	.1451	.04668	.002

U stepenu nepovjerenja prema drugim etničkim grupama Srbi se razlikuju u odnosu na Hrvate i Bošnjake.

Bošnjaci se razlikuju od Srba i Hrvata u stepenu spremnosti na saradnju s drugima. Kao što smo ranije kazali, Bošnjaci su najviše spremni za saradnju. Između Srba i Hrvata ne postoji statistički značajna razlika.

Srbi su najmanje spremni na opraštanje i po tome se razlikuju od Hrvata i Bošnjaka.

Tabela 18. Pojedini aspekti pomirenja i ratna trauma²¹

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	347	3.1991	.85739	.04603
	Bez ratnih posljedica	1089	2.9191	.85838	.02601
Saradnja	Imao neku od trauma	347	3.7107	.81548	.04378
	Bez ratnih posljedica	1089	3.8736	.74672	.02263
Opraštanje	Imao neku od trauma	347	3.3274	.84284	.04525
	Bez ratnih posljedica	1089	3.5479	.78801	.02388
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	347	4.1159	.61320	.03292
	Bez ratnih posljedica	1089	4.2113	.65314	.01979

Tabela 18.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	347	828.53	287499.00
	Bez ratnih posljedica	1089		
Saradnja	Imao neku od trauma	347	657.81	228260.50
	Bez ratnih posljedica	1089		
Opraštanje	Imao neku od trauma	347	639.21	221806.50
	Bez ratnih posljedica	1089		
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	347	654.37	227068.00
	Bez ratnih posljedica	1089		

Tabela 18.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	150762.000	167882.500	161428.500	166690.000
Wilcoxon W	744267.000	228260.500	221806.500	227068.000
Z	-5.680	-3.135	-4.093	-3.317
p	.000	.002	.000	.001

²¹ Pod ratnim traumama podrazumijevamo ranjavanje, hapšenje ili zatvaranje, mučenje ili gubitak nekog bliskog člana porodice.

Rezultati istraživanja pokazuju statistički značajnu razliku između osoba koje su doživjele neku ratnu traumu u odnosu na osobe koje nisu imale takvo iskustvo, s obzirom na stepen povjerenja prema drugim etničkim grupama, spremnošću na saradnju, opraštanje ili rehumanizaciju (tabela 18.2).

Traumatizovane osobe su više nepovjerljive prema drugim etničkim grupama, manje spremne na saradnju i opraštanje. Takođe manje su spremne da svoje ratne protivnike rehumanizuju.

Tabela 19. Pojedini aspekti pomirenja i religioznost

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Vjernik	1258	3.0232	.85371	.02407
	Nije siguran	82	2.8122	.91522	.10107
	Nije vjernik	93	2.6785	.90468	.09381
Saradnja	Vjernik	1258	3.8273	.75901	.02140
	Nije siguran	82	3.7354	.86215	.09521
	Nije vjernik	93	3.9720	.78108	.08099
Opraštanje	Vjernik	1258	3.4763	.80372	.02266
	Nije siguran	82	3.4500	.86585	.09562
	Nije vjernik	93	3.7301	.75653	.07845
Rehumanizacija	Vjernik	1258	4.1920	.62918	.01774
	Nije siguran	82	4.0622	.78278	.08644
	Nije vjernik	93	4.2011	.71877	.07453

Tabela 19.1. Kruskal-Wallisov test

	Saradnja	Rehumanizacija
Hi kvadrat	3.722	1.520
Df	2	2
p	.156	.468

Tabela 19.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	2	8.776	.000
	Unutar grupa	1430		
Saradnja	Između grupa	2	2.226	.108
	Unutar grupa	1430		

Opraštanje	Između grupa	2	4.424	.012
	Unutar grupa	1430		
Rehumanizacija	Između grupa	2	1.589	.204
	Unutar grupa	1430		

Postoji statistički značajna razlika između stanovnika Bosne i Hercegovine s obzirom na njihovu samoprocjenu religioznosti i stepena povjerenja prema drugim etničkim grupama ($F = 8.776$, $df = 2$, $p = .000$). Najveće nepovjerenje nalazimo kod ispitanika koji sebe opisuju kao vjernike, potom kod onih koji ne mogu da se svrstaju ni u grupu vjernika ali ni onih koji sebe vide kao ateiste. Osobe koje nisu religiozne imaju najviše povjerenja prema drugim etničkim grupama.

Sličnu situaciju imamo i kod spremnosti za opraštanje. Postoji statistički značajna razlika između ispitanika različitih vjerskih ubjeđenja ($F = 4.424$, $df = 2$, $p = .012$). Najveću spremnost za opraštanjem nalazimo kod ispitanika koji sebe opisuju kao ateiste, zatim slijede vjernici i oni koji nisu sigurni.

Tabela 19.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Vjernik	Nije siguran	.2110	.09809	.032
		Nije vjernik	.3447	.09249	.000
Opraštanje	Vjernik	Nije vjernik	-.2538	.08644	.003
	Nije siguran	Nije vjernik	-.2801	.12186	.022

Kod nepovjerenja prema drugim narodima postoji razlika između vjernika i onih koji to nisu ili nisu sigurni. Razlika između onih koji ne vjeruju ili nisu sigurni da li vjeruju nije statistički značajna.

S druge strane, oni koji nisu vjernici razlikuju se od vjernika i onih koji u to nisu sigurni u stepenu spremnosti za opraštanje, dok ta razlike ne postoji između vjernika i onih koji nisu sigurni da li vjeruju ili ne.

Tabela 20. Pojedini aspekti pomirenja i ukupni mjesečni prihod domaćinstva

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Do 500 KM	373	3.1509	.87235	.04517
	Od 501 KM do 1000 KM	526	2.9835	.82136	.03581
	Od 1001 KM do 1500 KM	184	2.8799	.83560	.06160
	Preko 1501 KM	137	2.6299	.81361	.06951
Saradnja	Do 500 KM	373	3.7568	.84474	.04374
	Od 501 KM do 1000 KM	526	3.8800	.74675	.03256
	Od 1001 KM do 1500 KM	184	3.8940	.63411	.04675
	Preko 1501 KM	137	3.9109	.67428	.05761
Opraštanje	Do 500 KM	373	3.4279	.81980	.04245
	Od 501 KM do 1000 KM	526	3.4865	.81005	.03532
	Od 1001 KM do 1500 KM	184	3.5495	.78120	.05759
	Preko 1501 KM	137	3.5650	.78343	.06693
Rehumanizacija	Do 500 KM	373	4.0845	.70503	.03651
	Od 501 KM do 1000 KM	526	4.2241	.62559	.02728
	Od 1001 KM do 1500 KM	184	4.2821	.56632	.04175
	Preko 1501 KM	137	4.2730	.52391	.04476

Tabela 20.1. Kruskal-Wallisov test

	Saradnja	Rehumanizacija
Hi kvadrat	3.612	10.877
Df	3	3
p	.307	.012

Tabela 20.2 ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	14.002	.000
	Unutar grupa	1216		
Saradnja	Između grupa	3	2.672	.046
	Unutar grupa	1216		
Opraštanje	Između grupa	3	1.465	.222
	Unutar grupa	1216		
Rehumanizacija	Između grupa	3	6.027	.000
	Unutar grupa	1216		

Nepovjerenje građana Bosne i Hercegovine prema drugim etničkim grupama opada s porastom primanja domaćinstva ($F = 14.002$, $df = 3$, $p = .000$).

Slična situacija je i s rehumanizacijom. S porastom primanja građana raste i njihova spremnost da dojučerašnje neprijatelje opažaju kao ljudska biće slična sebi ($F = 6.027$, $df = 3$, $p = .000$).

Tabela 20.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Do 500 KM	Od 501 KM do 1000 KM	.1675	.05676	.003
		Od 1001 KM do 1500 KM	.2710	.07554	.000
		Preko 1501 KM	.5210	.08377	.000
	Od 501 KM do 1000 KM	Preko 1501 KM	.3535	.08043	.000
	Od 1001 KM do 1500 KM	Preko 1501 KM	.2500	.09463	.008
Rehumanizacija	Do 500 KM	Od 501 KM do 1000 KM	-.1397	.04281	.001
		Od 1001 KM do 1500 KM	-.1976	.05698	.001
		Preko 1501 KM	-.1885	.06318	.003

Dobijeni rezultati ukazuju da se ispitanici s najvišim primanjima razlikuju u stepenu od ispitanika iz ostalih kategorija, to jest da su oni građani koji imaju najveća primanja i najpovjerljiviji u odnosu na druge kategorije. Postoji razlika i između ispitanika s najmanjim primanjima (do 500 KM) u odnosu na ispitanike koji imaju primanja od 501 KM do 1000 KM i od 1001 KM do 1500 KM.

S druge strane, ispitanici s primanjima do 500 KM se razlikuju u odnosu na ostale kategorije ispitanika u stepenu rehumanizacije pripadnika drugih etničkih grupa protiv kojih su ratovali u toku rata.

Tabela 21. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja i sociodemografskih varijabli

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Starost	Obrazovanje	Mjesečni prihod
Nepovjerenje	1						
Saradnja	-.338**	1					
Opraštanje	-.427**	.791**	1				
Rehumanizacija	-.210**	.727**	.607**	1			
Starost	.125**	-.058*	-.089**	-.018	1		
Obrazovanje	-.094**	.109**	.060*	.090**	-.340**	1	
Mjesečni prihod	-.146**	.066*	.026	.091**	-.171**	.256**	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Sada ćemo da vidimo kako koreliraju pojedini aspekti pomirenja i neke socio demografske varijable. Možemo reći da su dobijene korelacije očekivane. Nepovjerenje prema drugim etničkim grupama negativno korelira sa spremnošću na saradnju s drugima, opraštanjem, obrazovanjem i ukupnim mjesečnim prihodom domaćinstva. Nepovjerenje je u pozitivnoj korelaciji sa starošću.

Saradnja s drugim narodima pozitivno korelira s opraštanjem, spremnošću za rehumanizacijom neprijatelja i obrazovanjem i mjesečnim prihodom, dok je u negativnoj korelaciji s godinama starosti ispitanika.

Opraštanje pozitivno korelira s rehumanizacijom, obrazovanjem i mjesečnim prihodom, dok negativnu korelaciju nalazimo kod godina starosti.

Rehumanizacija je u negativnoj korelaciji s godinama starosti stanovnika Bosne i Hercegovine i pozitivnoj korelaciji s obrazovanjem i ukupnim mjesečnim prihodom domaćinstva.

Iz tabele 22 možemo da vidimo da je nacionalizam u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem prema drugim narodima, a negativno povezan sa

spremnosti na saradnju, opraštanje prema drugim etničkim grupama i rehumanizacijom.

Dogmatizam je u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem i nacionalizmom, dok negativno korelira sa spremnošću na saradnju i opraštanjem.

Tabela 22. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja, nacionalizma i dogmatizma

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Nacionalizam	Dogmatizam
Nacionalizam	.592**	-.268**	-.358**	-.154**	1	
Dogmatizam	.423**	-.045	-.115**	.039	.239**	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

4.1.1. Diskusija

Dobijeni rezultati pokazuju da su stanovnici Republike Srpske manje spremni na za pomirenje od stanovnika Federacije BiH. Postavlja se pitanje zbog čega je to tako? Mislimo da su dva osnovna razloga za to: ratna dešavanja i politička situacija u Bosni i Hercegovini. Kao što smo ranije naglasili, u Bosni i Hercegovini je, prema procjenama IDC-a, poginulo oko 100.000 ljudi, a od toga oko 25.000 Srba, oko 64.000 Bošnjaka i 7.800 Hrvata. Pretpostavljamo da strah Srba, koji čine većinu u Republici Srpskoj, od osвете Bošnjaka i Hrvata utiče na njihovu nespremnost za pomirenje s tim etničkim grupama. Srbi drugima ne vjeruju, niti su im spremni oprostiti ili sarađivati s njima. Možemo pretpostaviti da se pomirenje s drugim etničkim grupama kod Srba istovremeno doživljava kao “zatvaranje očiju” pred potencijalnom opasnosti, “dobuanski sindrom”²². S druge strane, politička dešavanja u zemlji u velikoj mjeri doprinose rasprostranjenom nepovjerenju među etničkim grupama. U posljednjih nekoliko godina moglo se čuti od nekih vodećih srpskih političara²³

²² Dobunaci su pleme u Melaneziji i podli su i neiskreni. Spremni su da glume prijateljstvo nekoliko mjeseci da bi pridobili povjerenje neprijatelja, da bi ga lakše mogli ubiti. U našem slučaju pomiriti se s Bošnjacima i Hrvatima značilo bi opuštanje i slabljenje sopstvene odbrambene moći.

²³ <http://www.seebiz.eu/hr/politika/milorad-dodik-referendum-o-nezavisnosti-sigurno-jednog-dana,65187.html>

da treba razmišljati o izdvajanju Republike Srpske iz Bosne i Hercegovine, dok su istovremeno od nekih bošnjačkih političara²⁴ dolazile inicijative o ukidanju entiteta, to jest Republike Srpske. Ni Hrvati²⁵ nisu zadovoljni svojim položajem u bosanskohercegovačkoj državi. Tri političke elite u Bosni i Hercegovini stvaraju atmosferu sukoba i međusobnog nepovjerenja, koja se prenosi na građane, i u takvoj političkoj atmosferi veoma je teško raditi na pomirenju. Takođe moramo imati u vidu da je nacionalizam, kao najveća brana pomirenju stanovnika Bosne i Hercegovine, više izražen kod stanovnika Republike Srpske nego kod stanovnika Federacije BiH (Puhalo, 2007; Puhalo, 2008).

S obzirom na mjesto stanovanja, na pomirenje su spremniji stanovnici grada nego stanovnici sela. Gradsko stanovništvo ima više povjerenja u druge etničke grupe i spremnije je za saradnju s drugim etničkim grupama. Stanovnici grada su u većoj mjeri spremni da rehumanizuju svoje dojučerašnje neprijatelje nego stanovnici sela. Ovo se može objasniti na nekoliko načina. Prije svega, u gradovima je više obrazovanih stanovnika koji imaju veća primanja u odnosu na stanovnike sela, a korelacije između pomirenja i obrazovanja i visine primanja je pozitivna i statistički značajna. Ne smijemo zaboraviti da među stanovnicima gradova najviše nalazimo simpatizera socijaldemokratije, naročito u Federaciji BiH, i kod kojih je istinska socijaldemokratija oponent nacionalizmu, kao “glavnom kočničaru” pomirenja u ovoj zemlji (Puhalo, 2007).

Slično kao i kod Petrovića (2005), naše istraživanje je pokazalo da se muškarci i žene međusobno ne razlikuju kada se radi o njihovoj spremnosti za pomirenje. Istraživanja Laića (2005) u Slavoniji je pokazalo da su žene spremnije za praštanje od muškaraca, dok Babić (2000) na istom geografskom prostoru ne nalazi razliku između muškaraca i žena.

Izbjeglička populacija, u odnosu na domicilno stanovništvo, u Bosni i Hercegovini je najmanje spremna za pomirenje. Teško je reći zbog čega je to tako, ali možemo pretpostaviti da izbjeglice druge etničke grupe vide kao osnovni uzrok teškog stanja u kojoj se trenutno nalazi najveći broj pripadnike ove populacije. Ovi rezultati se donekle razlikuju od rezultata koje je dobio Lajić (2005) u Slavoniji, Hrvatska. U njegovom istraživanju

²⁴ <http://www.blic.rs/Vesti/Republika-Srpska/189240/Silajdzic-lobira-za-ukidanje-entiteta>

²⁵ <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/59407/Polozaj-Hrvata-u-BiH-katastrofalan.html>

najmanju spremnost za opraštanje nalazimo kod Hrvata starosjedilaca, potom Hrvata useljenika iz Bosne i Hercegovine, dok je kod Srba spremnost za praštanje bila najizraženija.

Istraživanje je pokazalo da što su stanovnici Bosne i Hercegovine stariji to su manje spremni za pomirenje s drugim etničkim grupama. Izgleda da su neposredni učesnici ratnih dešavanja manje spremni da to zaborave, to jest da oprostite svojim ratnim neprijateljima. Možemo se zapitati da li su starije generacije opreznije kada se govori o pomirenju jer su doživjele krah ideje bratstva i jedinstva u socijalističkoj Jugoslaviji. Rezultati istraživanja Laića (2005) u Hrvatskoj nalaze da s godinama starosti raste i spremnost za praštanje.

S porastom obrazovanja građana Bosne i Hercegovine raste i njihova spremnost za pomirenje. Jasno je da obrazovanje daje mogućnost čovjeku da neke probleme sagleda objektivno i bez emocija, što je veoma važno na našim prostorima. Problem je samo u tome što u Bosni i Hercegovini ima mali broj visokoobrazovanih stanovnika²⁶, koji bi “iznijeli” proces pomirenja na svojim leđima. Laić (2005) nije uspio dokazati da s povećanjem obrazovanja raste i spremnost za oprostom kod stanovnika Slavonije.

Rezultati istraživanja pokazuju da su Srbi najmanje spremni na pomirenje u Bosni i Hercegovini, slijede Hrvati i Bošnjaci. Sve što smo na početku diskusije rekli za Republiku Srpsku možemo reći i za Srbe, koji su većina u tom entitetu. Interesantan je položaj Hrvata i Bošnjaka. Ove dvije etničke grupe se samo razlikuju u spremnosti na saradnju s drugim etničkim grupama, gdje su Bošnjaci spremniji za saradnju s drugima u odnosu na Hrvate. Ova razlika se može objasniti time da se Hrvati u Federaciji BiH, ali i u Bosni i Hercegovini, smatraju neravnopravnim u odnosu na druga dva konstitutivna naroda (Ćurak i Turčalo, 2009).

Stanovnici Bosne i Hercegovine čiji su članovi uže porodice imali iskustvo ranjavanja, hapšenja ili zatvaranja, mučenja ili gubitka nekog bliskog člana porodice manje su spremni za pomirenje od onih koji takva iskustva nisu imali. Ovi rezultati su i očekivani imamo li u vidu da su za sve te ratne traume krivi pripadnici drugih etničkih grupa.

²⁶ http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/EWPS13_Fragmentation_to_Coop_Serbo-Croatian.pdf

Jedna od važnih karakteristika religioznosti hrišćanstva i islama je praštanje, otuda proizilazi i očekivanje da će ispitanici koji sebe opisuju kao vjernike biti spremniji za pomirenje u odnosu na one koji sebe vide kao ateiste ili nisu sigurni da li su vjernici. Ne smijemo zaboraviti ni to da su na našim prostorima religioznost i nacionalizam veoma povezani (Puhalo, 2006; Sekulić i Šporer, 2006; Blagojević, 2006; Perica, 2006; Boneta i Banovac, 2007). Rezultati istraživanja su pokazali da je spremnost na pomirenje najviše izražena kod građana koji za sebe kažu da nisu vjernici, potom kod vjernika i najmanje kod onih koji sebe ne svrstavaju ni u jednu od ovih kategorija. Slične rezultate u Bosni i Hercegovini je dobio i Petrović (2005) u svom istraživanju.

Istraživanje je pokazalo da s boljim materijalnim statusom, to jest većim primanjima raste i spremnost ispitanika za pomirenje. Sve to upućuje na zaključak da bi poboljšanje materijalne situacije građana Bosne i Hercegovine imalo kao rezultat i veću spremnost za pomirenje. Dobijeni rezultati odstupaju od nalaza Petrovića (2005). Na prvi pogled to obećava, ali se postavlja pitanje da li i kada će doći do poboljšanja ekonomske situacije u zemlji.

Analiza korelacija među varijablama koje smo istraživali dala je očekivane rezultate. Spremnost na pomirenje je u pozitivnoj korelaciji sa spremnošću na saradnju s drugim etničkim grupama, opraštanje i rehumanizaciju, ali i s primanjima i obrazovanjem. Negativnu korelaciju s pomirenjem nalazimo kod nepovjerenja i starosti ispitanika. Negativnu korelaciju s pomirenjem nalazimo i kod nacionalizma i dogmatizma. Imamo li u vidu da je nacionalizma još uvijek dominantna ideologija u Bosni i Hercegovini, jasno je da je on jedan od najvećih prepreka koje stoje na putu pomirenja Srba, Hrvata i Bošnjaka.

4.2. Srbi

Tabela 23. Pojedini aspekti pomirenja i pol

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Muškarci	433	3.1069	.86168	.04141
	Žene	410	3.0868	.85939	.04244
Saradnja	Muškarci	433	3.7455	.78968	.03795
	Žene	410	3.7815	.77809	.03843
Opraštanje	Muškarci	433	3.3915	.84793	.04075
	Žene	410	3.4602	.82278	.04063
Rehumanizacija	Muškarci	433	4.1614	.66459	.03194
	Žene	410	4.2032	.69936	.03454

Tabela 23.1. Independent Samples Test

	t	df	p
Nepovjerenje	.339	841	.735
Saradnja	-.666	841	.506
Opraštanje	-1.194	841	.233
Rehumanizacija	-.888	841	.375

Bez obzira na to da li su muškog ili ženskog pola, Srbi se ne razlikuju kod pojedinih aspekata pomirenja.

Tabela 24. Pojedini aspekti pomirenja i mjesto stanovanja

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Gradsko naselje	352	3.0866	.87944	.04687
	Selo	491	3.1047	.84682	.03822
Saradnja	Gradsko naselje	352	3.7514	.76307	.04067
	Selo	491	3.7713	.79901	.03606
Opraštanje	Gradsko naselje	352	3.4114	.89531	.04772
	Selo	491	3.4346	.79155	.03572
Rehumanizacija	Gradsko naselje	352	4.2889	.56902	.03033
	Selo	491	4.1049	.74317	.03354

Tabela 24.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Gradsko naselje	352	419.40	147627.50
	Selo	491	423.87	208118.50
Saradnja	Gradsko naselje	352	413.49	145549.00
	Selo	491	428.10	210197.00
Opraštanje	Gradsko naselje	352	422.60	148755.00
	Selo	491	421.57	206991.00
Rehumanizacija	Gradsko naselje	352	450.06	158420.00
	Selo	491	401.89	197326.00

Tabela 24.2. Test Statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	85499.500	83421.000	86205.000	76540.000
Wilcoxon W	147627.500	145549.000	206991.000	197326.000
Z	-.263	-.860	-.061	-2.839
p	.792	.390	.952	.005

Imajući u vidu mjesto stanovanja, vidimo da se pripadnici srpske etničke grupe razlikuju samo u stepenu rehumanizacije dojučerašnjih neprijatelja. Stanovnici grada Bošnjake i Hrvate više doživljavaju kao ljude nego stanovnici sela.

Tabela 25. Pojedini aspekti pomirenja i izbjeglički status

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Izbjeglica	275	3.2058	.87172	.05257
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	3.0445	.85023	.03568
Saradnja	Izbjeglica	275	3.7295	.77429	.04669
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	3.7792	.78854	.03309
Opraštanje	Izbjeglica	275	3.3393	.85028	.05127
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	3.4664	.82657	.03468
Rehumanizacija	Izbjeglica	275	4.1771	.60565	.03652
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	4.1840	.71603	.03004

Tabela 25.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Izbjeglica	275	452.91	124551.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	407.03	231195.00
Saradnja	Izbjeglica	275	410.44	112871.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	427.60	242874.50
Opraštanje	Izbjeglica	275	398.15	109490.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	433.55	246256.00
Rehumanizacija	Izbjeglica	275	406.62	111820.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	568	429.45	243926.00

Tabela 25.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	69599.000	74921.500	71540.000	73870.000
Wilcoxon W	231195.000	112871.500	109490.000	111820.000
Z	-2.567	-.960	-1.981	-1.279
p	.010	.337	.048	.201

S obzirom na izbjeglički status vidimo (tabela 16.2) da je domicilno stanovništvo manje nepovjerljivo i spremnije za opraštanje u odnosu na ispitanike koji su zbog rata bili primorani da napuste svoje prebivalište.

Tabela 26. Pojedini aspekti pomirenja i starost ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Od 18 do 29 godina	201	2.8672	.69370	.04893
	Od 30 do 44 godine	255	3.1227	.90211	.05649
	Od 45 do 59 godina	231	3.2043	.90047	.05925
	Preko 60 godina	156	3.1929	.87467	.07003
Saradnja	Od 18 do 29 godina	201	3.7602	.64723	.04565
	Od 30 do 44 godine	255	3.8047	.79038	.04950
	Od 45 do 59 godina	231	3.7264	.82121	.05403
	Preko 60 godina	156	3.7526	.87602	.07014

Opraštanje	Od 18 do 29 godina	201	3.5652	.66497	.04690
	Od 30 do 44 godine	255	3.4278	.87730	.05494
	Od 45 do 59 godina	231	3.3524	.88881	.05848
	Preko 60 godina	156	3.3468	.86781	.06948
Rehumanizacija	Od 18 do 29 godina	201	4.1393	.68271	.04815
	Od 30 do 44 godine	255	4.1761	.71751	.04493
	Od 45 do 59 godina	231	4.2485	.65474	.04308
	Preko 60 godina	156	4.1468	.65770	.05266

Tabela 26.1. Kruskal-Wallisov test

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje
Hi kvadrat	19.944	1.711	7.173
Df	3	3	3
p	.000	.635	.067

Tabela 26.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	6.846	.000
	Unutar grupa	839		
Saradnja	Između grupa	3	.418	.740
	Unutar grupa	839		
Opraštanje	Između grupa	3	2.941	.032
	Unutar grupa	839		
Rehumanizacija	Između grupa	3	1.141	.332
	Unutar grupa	839		

Rezultati istraživanja pokazuju da kod Srba, s obzirom na godine starosti, postoji statistički značajna razlika u stepenu povjerenja prema drugim etničkim grupama ($F = 6.846$, $df = 3$, $p = .000$). S porastom godina starosti raste i nepovjerenja prema drugim etničkim grupama.

Tabela 26.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Od 18 do 29 godina	Od 30 do 44 godine	-.2556	.08030	.002
		Od 45 do 59 godina	-.3372	.08211	.000
		Preko 60 godina	-.3258	.09084	.000

Rezultati istraživanja pokazuju da se najmlađa kategorija ispitanika, od 18 do 29 godina, razlikuje od ispitanika drugih starosnih kategorija.

Tabela 27. Pojedini aspekti pomirenja i obrazovanje ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Osnovna škola	109	3.1936	.81777	.07833
	Zanat	159	3.2000	.91513	.07257
	Srednja škola - četvrti stepen	415	3.0554	.85333	.04189
	Viša i visoka škola	159	3.0314	.84187	.06676
Saradnja	Osnovna škola	109	3.6385	.89058	.08530
	Zanat	159	3.8069	.84495	.06701
	Srednja škola - četvrti stepen	415	3.7605	.74102	.03638
	Viša i visoka škola	159	3.8101	.75105	.05956
Opraštanje	Osnovna škola	109	3.4055	.86333	.08269
	Zanat	159	3.4969	.88048	.06983
	Srednja škola - četvrti stepen	415	3.4265	.82867	.04068
	Viša i visoka škola	159	3.3667	.79266	.06286
Rehumanizacija	Osnovna škola	109	4.0569	.70912	.06792
	Zanat	159	4.2082	.62713	.04973
	Srednja škola - četvrti stepen	415	4.2193	.69547	.03414
	Viša i visoka škola	159	4.1440	.67445	.05349

Tabela 27.1. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	1.855	.136
	Unutar grupa	838		
	Između grupa	841		
Saradnja	Unutar grupa	3	1.275	.282
	Između grupa	838		
	Unutar grupa	841		
Opraštanje	Između grupa	3	.669	.571
	Unutar grupa	838		
	Između grupa	841		

Rehumanizacija	Unutar grupa	3	1.884	.131
	Između grupa	838		
	Unutar grupa	841		

Među Srbima ne postoji statistički značajna razlika s obzirom na stepen obrazovanja i pojedinih aspekata pomirenja.

Tabela 28. Pojedini aspekti pomirenja i ratna trauma

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	179	3.3246	.84930	.06348
	Bez ratnih posljedica	663	3.0367	.85371	.03316
Saradnja	Imao neku od trauma	179	3.6425	.87280	.06524
	Bez ratnih posljedica	663	3.7950	.75594	.02936
Opraštanje	Imao neku od trauma	179	3.2542	.87565	.06545
	Bez ratnih posljedica	663	3.4709	.82022	.03185
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	179	4.1654	.63310	.04732
	Bez ratnih posljedica	663	4.1863	.69505	.02699

Tabela 28.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	179	485.68	86937.00
	Bez ratnih posljedica	663	404.17	267966.00
Saradnja	Imao neku od trauma	179	388.66	69569.50
	Bez ratnih posljedica	663	430.37	285333.50
Opraštanje	Imao neku od trauma	179	378.35	67724.00
	Bez ratnih posljedica	663	433.15	287179.00
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	179	405.26	72541.50
	Bez ratnih posljedica	663	425.88	282361.50

Tabela 28.2 Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	47850.000	53459.500	51614.000	56431.500
Wilcoxon W	267966.000	69569.500	67724.000	72541.500
Z	-3.982	-2.038	-2.677	-1.009
p	.000	.042	.007	.313

Srbi koji su u toku rata doživjeli neko traumatično iskustvo imaju više nepovjerenja prema drugim etničkim grupama, manje su spremni za saradnju i na praštanje (tabela 29.2).

Tabela 29. Pojedini aspekti pomirenja i religioznost

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Vjernik	720	3.1218	.86037	.03206
	Nije siguran	58	3.0638	.81815	.10743
	Nije vjernik	59	2.8729	.84768	.11036
Saradnja	Vjernik	720	3.7686	.77985	.02906
	Nije siguran	58	3.5414	.77574	.10186
	Nije vjernik	59	3.8814	.83201	.10832
Opraštanje	Vjernik	720	3.4260	.84165	.03137
	Nije siguran	58	3.2207	.77590	.10188
	Nije vjernik	59	3.5559	.80436	.10472
Rehumanizacija	Vjernik	720	4.2031	.66082	.02463
	Nije siguran	58	3.9190	.76214	.10007
	Nije vjernik	59	4.1390	.80922	.10535

Tabela 29.1. Kruskal-Wallisov test

	Rehumanizacija
Hi kvadrat	7.815
Df	2
p	.020

Tabela 29.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	2	2.358	.095
	Unutar grupa	834		
Saradnja	Između grupa	2	3.010	.050
	Unutar grupa	834		
Opraštanje	Između grupa	2	2.453	.087
	Unutar grupa	834		
Rehumanizacija	Između grupa	2	4.801	.008
	Unutar grupa	834		

Za Srbe koji sebe ne vide kao vjernike karakteristično je da su spremniji za saradnju s drugim etničkim grupama, slijede vjernici, dok su za saradnju

najmanje spremni oni koji sebe ne mogu da svrstaju ni u vjernike ni u nevjernike ($F = 3.010$, $df = 2$, $p = .050$).

S druge strane, najveći stepen spremnosti za rehumanizaciju dojučerašnjih neprijatelja nalazimo kod Srba koji sebe vide kao vjernike, a potom kod ateista. Kod neopredijeljenih ispitanika nalazimo najmanju spremnost za rehumanizacijom pripadnika drugih etničkih grupa ($F = 4.801$, $df = 2$, $p = .008$).

Tabela 29.3. LSD

			MD	SE	p
Saradnja	Vjernik	Nije siguran	.2272	.10692	.034
	Nije siguran	Nije vjernik	-.3400	.14484	.019
Rehumanizacija	Vjernik	Nije siguran	.2841	.09275	.002

Dobijeni rezultati govore da su najveće razlike u spremnosti za saradnju s dojučerašnjim protivnicima u kategoriji neopredijeljenih. Oni se razlikuju i od vjernika i od onih koji ne vjeruju.

Kod rehumanizacije ta razlika nastaje između vjernika i neopredijeljenih.

Tabela 30. Pojedini aspekti pomirenja i ukupni mjesečni prihod domaćinstva

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Do 500 KM	229	3.1838	.89798	.05934
	Od 501 KM do 1000 KM	313	3.0751	.82638	.04671
	Od 1001 KM do 1500 KM	109	3.0541	.78934	.07561
	Preko 1500 KM	61	2.8344	.80247	.10275
Saradnja	Do 500 KM	229	3.7070	.85934	.05679
	Od 501 KM do 1000 KM	313	3.8652	.73023	.04128
	Od 1001 KM do 1500 KM	109	3.7936	.64367	.06165
	Preko 1500 KM	61	3.8820	.74398	.09526
Opraštanje	Do 500 KM	229	3.3930	.86214	.05697
	Od 501 KM do 1000 KM	313	3.4891	.80420	.04546
	Od 1001 KM do 1500 KM	109	3.4468	.83228	.07972
	Preko 1500 KM	61	3.4410	.89058	.11403

Rehumanizacija	Do 500 KM	229	4.0895	.74914	.04950
	Od 501 KM do 1000 KM	313	4.2521	.62875	.03554
	Od 1001 KM do 1500 KM	109	4.3257	.56542	.05416
	Preko 1500 KM	61	4.3098	.54120	.06929

Tabela 30.1. Kruskal-Wallisov test

	Saradnja	Rehumanizacija
Hi kvadrat	4.205	8.174
Df	3	3
p	.240	.043

Tabela 30.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	2.910	.034
	Unutar grupa	708		
Saradnja	Između grupa	3	2.121	.096
	Unutar grupa	708		
Opraštanje	Između grupa	3	.586	.625
	Unutar grupa	708		
Rehumanizacija	Između grupa	3	4.604	.003
	Unutar grupa	708		

S porastom mjesečnih primanja kod Srba raste i povjerenje prema drugim etničkim grupama ($F = 2.910$, $df = 3$, $p = .034$).

S porastom mjesečnih primanja ispitanika raste i njihova spremnost da svoje dojučerašnje neprijatelje rehumanizuju ($F = 4.604$, $df = 3$, $p = .003$).

Tabela 30.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Do 500 KM	Preko 1500 KM	.3494	.12143	.004
	Od 501 KM do 1000 KM	Preko 1500 KM	.2407	.11795	.042
Rehumanizacija	Do 500 KM	Od 501 KM do 1000 KM	-.1626	.05692	.004
		Od 1001 KM do 1500 KM	-.2362	.07618	.002
		Preko 1500 KM	-.2203	.09432	.020

Kada posmatramo skalu nepovjerenja, možemo vidjeti da se ispitanici koji imaju ukupna mjesečna primanja preko 1500 KM razlikuju od ispitanika koji imaju ukupna primanja manja od 1000 KM, tj. da ispitanici s većim primanjima su manje nepovjerljivi od ispitanika s manjim mjesečnim primanjima.

U stepenu spremnosti na rehumanizaciju neprijatelja ispitanici koji imaju ukupna mjesečna primanja do 500 KM razlikuju se od ispitanika iz ostale tri kategorije.

Tabela 31. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja i sociodemografskih varijabli

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Starost	Obrazovanje	Mjesečni prihod
Nepovjerenje	1						
Saradnja	-.277**	1					
Opraštanje	-.429**	.769**	1				
Rehumanizacija	-.118**	.673**	.538**	1			
Starost	.131**	-.013	-.078*	.022	1		
Obrazovanje	-.033	.052	-.017	.036	-.275**	1	
Mjesečni prihod	-.087*	.090**	.038	.135**	-.143**	.195**	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Sada ćemo da vidimo kako koreliraju pojedini aspekti pomirenja i neke sociodemografske varijable. Možemo reći da su dobijene korelacije očekivane. Nepovjerenje Srba prema drugim etničkim grupama negativno korelira sa spremnošću na saradnju s drugima, opraštanjem, obrazovanjem, rehumanizacijom i ukupnim mjesečnim prihodom domaćinstva. Nepovjerenje je u pozitivnoj korelaciji sa starošću.

Saradnja s drugim narodima pozitivno korelira s opraštanjem, rehumanizacijom neprijatelja i mjesečnim prihodom.

Opraštanje pozitivno korelira samo s rehumanizacijom, dok negativnu korelaciju nalazimo kod godina starosti.

Rehumanizacija je u pozitivnoj korelaciji s ukupnim mjesečnim prihodom domaćinstva.

Iz tabele 32 možemo da vidimo da je nacionalizam u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem prema drugim narodima, a negativno povezan sa spremnošću na saradnju, opraštanjem prema drugim etničkim grupama i rehumanizacijom.

Dogmatizam je u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem i nacionalizmom, dok negativno korelira sa spremnošću na saradnju, opraštanjem i rehumanizacijom.

Tabela 32. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja, nacionalizma i etičke superiornosti

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Nacionalizam	Etička superiornost
Nacionalizam	.557**	-.195**	-.346**	-.070*	1	
Dogmatizam	.469**	-.085*	-.188**	.072*	.289**	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

4.2.1. Diskusija

Među Srbima nema razlike s obzirom na pol i obrazovanje kod pojedinih aspekata pomirenja. Razlika između seoskog i gradskog stanovništva postoji samo kod spremnosti na rehumanizaciju protivnika. Izbjeglice su manje spremne za pomirenje u odnosu na stanovnike koji nisu napuštali prebivalište ni tokom rata. S porastom godina starosti raste i nepovjerenje prema drugim etničkim grupama. Srbi koji su tokom rata doživjeli neku traumu, ili članovi njihove bliže porodice, manje su spremni na pomirenje od onih koji nisu imali takvo iskustvo. S porastom primanja raste i spremnost na pomirenje.

Dobijene korelacije su očekivane i pokazuju da su kod Srba najveće prepreke za pomirenje s drugim etničkim grupama: nacionalizam, dogmatizam, loša ekonomska situacija i starost građana.

Teško je reći šta stoji iza nespremnosti Srba za pomirenje. Možemo da pretpostavimo postojanje nekoliko faktora, a najvažniji su: strah od moguće osvete pripadnika drugih etničkih grupa zbog svega što se dešavalo u ratovima iz 90-ih i nestabilna politička situacija koja vodi ka homogenizaciji etničkih grupa, a pogotovo Srba. Postavlja se pitanje da li bi normalizacija političke scene dovela do veće spremnosti za pomirenje Srba i drugih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini.

Srpska politička elita treba da prestane s davanjem lažne nade Srbima o otcjepljenju Republike Srpske od Bosne i Hercegovine, jer davanje takvih obećanja obesmišljava sva data izvinjenja njihovih čelnika, prije svega Bošnjacima, i nikako ne vodi pomirenju.

S druge strane, možemo da se zapitamo šta treba učiniti u Bosni i Hercegovini da bi se strah Srba od moguće osvete drugih dviju etničkih grupa eliminisao. Da li je to individualizacije krivice u proteklom ratu i njihovo procesuiranje u sudovima, davanje garancije za teritorijalnu, kulturnu, vjersku autonomiju toj etničkoj grupi u okviru Bosne i Hercegovine ili smanjenje uticaja nacionalizma kao dominantne ideologije?

Teško je naći pravi odgovor na ovako složen problem, što ne znači da ne treba pokušavati da ga pronađemo.

4.3. Hrvati

Tabela 33. Pojedini aspekti pomirenja i pol ispitanika

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Muškarci	61	2.9213	.94606	.12113
	Žene	64	2.6609	.80723	.10090
Saradnja	Muškarci	61	3.5410	.75771	.09701
	Žene	64	3.9188	.61615	.07702
Opraštanje	Muškarci	61	3.4410	.74752	.09571
	Žene	64	3.7578	.56871	.07109
Rehumanizacija	Muškarci	61	3.9770	.61057	.07818
	Žene	64	4.3016	.49681	.06210

Tabela 33.1. Independent Samples Test

	T	df	p
Nepovjerenje	1.658	123	.100
Saradnja	-3.065	123	.003
Opraštanje	-2.675	123	.008
Rehumanizacija	-3.266	123	.001

S obzirom na pol, Hrvati se međusobno razlikuju u stepenu spremnosti na pomirenje s drugim etničkim grupama.

Muškarci su manje spremni na saradnju s drugima u odnosu na žene ($t = 3.065$, $df = 123$, $p = .003$).

Žene su spremnije da oprostite pripadnicima drugih etničkih grupa nego muškarci ($t = 2.675$, $df = 123$, $p = .008$).

Spremnost na rehumanizaciju svojih dojučerašnjih protivnika prisutnija je kod žena nego kod muškaraca ($t = 3.266$, $df = 123$, $p = .001$).

Tabela 34. Pojedini aspekti pomirenja i mjesto stanovanja

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Gradsko naselje	74	2.5365	.87218	.10139
	Selo	51	3.1529	.77288	.10822
Saradnja	Gradsko naselje	74	3.8581	.71768	.08343
	Selo	51	3.5549	.67002	.09382

Opraštanje	Gradsko naselje	74	3.6000	.72282	.08403
	Selo	51	3.6078	.61477	.08608
Rehumanizacija	Gradsko naselje	74	4.2000	.61288	.07125
	Selo	51	4.0608	.51384	.07195

Tabela 34.1. Independent Samples Test

	t	df	p
Nepovjerenje	-4.065	123	.000
Saradnja	2.384	123	.019
Opraštanje	-.063	123	.950
Rehumanizacija	1.331	123	.186

Stanovnici sela su više nepovjerljivi u odnosu na stanovnike grada ($t = 4.065$, $df = 123$, $p = .000$).

Stanovnici grada su spremniji za saradnju s pripadnicima drugih etničkih grupa nego stanovnici sela ($t = 2.384$, $df = 123$, $p = .019$).

Tabela 35. Pojedini aspekti pomirenja i izbjeglički status

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Izbjeglica	7	2.6000	1.21518	.45930
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	2.7992	.86602	.07972
Saradnja	Izbjeglica	7	4.0571	.71614	.27068
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	3.7153	.70996	.06536
Opraštanje	Izbjeglica	7	3.6429	.69727	.26354
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	3.6008	.68006	.06260
Rehumanizacija	Izbjeglica	7	4.3714	.51870	.19605
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	4.1297	.57887	.05329

Tabela 35.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Izbjeglica	7	52.64	368.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	63.61	7506.50

Saradnja	Izbjeglica	7	79.21	554.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	62.04	7320.50
Opraštanje	Izbjeglica	7	65.14	456.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	62.87	7419.00
Rehumanizacija	Izbjeglica	7	80.21	561.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	118	61.98	7313.50

Tabela 35.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	340.500	299.500	398.000	292.500
Wilcoxon W	368.500	7320.500	7419.000	7313.500
Z	-.780	-1.222	-.161	-1.302
p	.436	.222	.872	.193

Bez obzira na to da li su pripadnici hrvatskog naroda izbjegli ili nisu u toku proteklog rata, oni se značajno ne razlikuju ni po jednom parametru kojim smo mjerili spremnost za pomirenje s drugim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini.

Tabela 36. Pojedini aspekti pomirenja i starost ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Od 18 do 29 godina	23	2.6261	.84704	.17662
	Od 30 do 44 godine	50	2.6400	.68571	.09697
	Od 45 do 59 godina	27	2.7222	.95810	.18439
	Preko 60 godina	25	3.3040	1.03500	.20700
Saradnja	Od 18 do 29 godina	23	3.9174	.66446	.13855
	Od 30 do 44 godine	50	3.8680	.49629	.07019
	Od 45 do 59 godina	27	3.6778	.81728	.15729
	Preko 60 godina	25	3.3600	.87607	.17521
Opraštanje	Od 18 do 29 godina	23	3.6783	.70321	.14663
	Od 30 do 44 godine	50	3.6520	.58318	.08247
	Od 45 do 59 godina	27	3.6333	.77460	.14907
	Preko 60 godina	25	3.4040	.72542	.14508

Rehumanizacija	Od 18 do 29 godina	23	4.2739	.50292	.10487
	Od 30 do 44 godine	50	4.2020	.51408	.07270
	Od 45 do 59 godina	27	4.1963	.64120	.12340
	Preko 60 godina	25	3.8480	.61855	.12371

Tabela 36.1. Kruskal-Wallisov test

	Saradnja
Hi kvadrat	10.166
df	3
p	.017

Tabela 36.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	3.865	.011
	Unutar grupa	121		
Saradnja	Između grupa	3	3.681	.014
	Unutar grupa	121		
Opraštanje	Između grupa	3	.915	.436
	Unutar grupa	121		
Rehumanizacija	Između grupa	3	2.964	.035
	Unutar grupa	121		

S porastom godina starosti pripadnika hrvatske etničke grupe raste i nepovjerenje prema drugim etničkim grupama ($F = 3.865$, $df = 3$, $p = .011$).

Rezultati istraživanja pokazuju da što su Hrvati stariji to su manje spremni na saradnju s drugim etničkim grupama ($F = 3.681$, $df = 3$, $p = .014$).

S porastom godina starosti opada spremnost za rehumanizaciju ratnih neprijatelja ($F = 2.964$, $df = 3$, $p = .035$).

Tabela 36.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Od 18 do 29 godina	Preko 60 godina	-.6779	.24696	.007
	Od 30 do 44 godine	Preko 60 godina	-.6640	.20937	.002
	Od 45 do 59 godina	Preko 60 godina	-.5818	.23724	.016

Saradnja	Od 18 do 29 godina	Preko 60 godina	.5574	.19929	.006
	Od 30 do 44 godine	Preko 60 godina	.5080	.16896	.003
Rehumanizacija	Od 18 do 29 godina	Preko 60 godina	.4259	.16274	.010
	Od 30 do 44 godine	Preko 60 godina	.3540	.13797	.012
	Od 45 do 59 godina	Preko 60 godina	.3483	.15633	.028

Kada se govori o nepovjerenju, možemo vidjeti da se ispitanici stariji od 60 godina značajno razlikuju od pripadnike ostalih starosnih kategorija.

Slična situacija je i kod spremnosti za saradnju i rehumanizaciju neprijatelja. Ispitanici stariji od 60 godina se razlikuju od ostalih starosnih kategorija.

Tabela 37. Pojedini aspekti pomirenja i obrazovanje ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Osnovna škola	12	3.7500	.89899	.25952
	Zanat	29	2.9690	.99035	.18390
	Srednja škola - četvrti stepen	45	2.8222	.75735	.11290
	Viša i visoka škola	39	2.3179	.61894	.09911
Saradnja	Osnovna škola	12	3.1583	.82952	.23946
	Zanat	29	3.4828	.70360	.13065
	Srednja škola - četvrti stepen	45	3.6800	.68111	.10153
	Viša i visoka škola	39	4.1615	.45631	.07307
Opraštanje	Osnovna škola	12	3.1500	.53513	.15448
	Zanat	29	3.5310	.69390	.12885
	Srednja škola - četvrti stepen	45	3.4956	.73204	.10913
	Viša i visoka škola	39	3.9205	.50689	.08117
Rehumanizacija	Osnovna škola	12	3.8250	.43719	.12621
	Zanat	29	4.0379	.63212	.11738
	Srednja škola - četvrti stepen	45	4.0622	.57812	.08618
	Viša i visoka škola	39	4.4128	.47416	.07593

Tabela 37.1. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	10.977	.000
	Unutar grupa	121		
Saradnja	Između grupa	3	10.593	.000
	Unutar grupa	121		
Opraštanje	Između grupa	3	5.701	.001
	Unutar grupa	121		
Rehumanizacija	Između grupa	3	5.151	.002
	Unutar grupa	121		

S porastom obrazovanja Hrvata opada stepen nepovjerenja prema drugim etničkim grupama ($F = 10.977$, $df = 3$, $p = .000$).

Spremnost za saradnju s drugim etničkim grupama raste s porastom obrazovanja ($F = 10.593$, $df = 3$, $p = .000$).

Spremnost na opraštanje raste s porastom obrazovanja Hrvata ($F = 5.701$, $df = 3$, $p = .002$).

Spremnost za rehumanizaciju protivnika u ratu raste s porastom obrazovanja ($F = 5.151$, $df = 3$, $p = .002$).

Tabela 37.2. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Osnovna škola	Zanat	.7810	.27229	.005
		Srednja škola - četvrti stepen	.9278	.25774	.000
		Viša i visoka škola	1.4321	.26188	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	.6510	.19452	.001
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	.5043	.17355	.004
Saradnja	Osnovna škola	Srednja škola - četvrti stepen	-.5217	.20834	.014
		Viša i visoka škola	-1.0032	.21168	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	-.6788	.15723	.000
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.4815	.14029	.001

Opraštanje	Osnovna škola	Viša i visoka škola	-.7705	.21215	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	-.3895	.15758	.015
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.4250	.14060	.003
Rehumanizacija	Osnovna škola	Viša i visoka škola	-.5878	.18141	.002
	Zanat	Viša i visoka škola	-.3749	.13475	.006
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.3506	.12022	.004

Stepen nepovjerenja prema pripadnicima drugih etničkih grupa je najveći kod Hrvata koji imaju završenu samo osnovnu školu i oni se značajno razlikuju od ostalih triju obrazovnih kategorija. Istovremeno, ispitanici sa završenom višom ili visokom školom su najmanje nepovjerljivi i značajno se razlikuju od Hrvata koji su završili srednju školu.

Hrvati sa završenom visokom školom se značajno razlikuju kod spremnosti na saradnju od svojih sunarodnika koji imaju završenu srednju ili osnovnu školu. Postoji značajna razlika i između Hrvata sa završenom osnovnom školom i onih koji su završili srednju školu – četvrti stepen.

Spremnost za opraštanje je najveća kod visokoobrazovanih Hrvata i oni se značajno razlikuju od ostalih triju obrazovnih kategorija.

Slično kao i kod spremnosti za opraštanje, imamo situaciju i s rehumanizacijom. Rehumanizacija je najizraženija kod visokoobrazovanih Hrvata i oni se značajno razlikuju od onih sa završenom srednjom školom ili osnovnom školom.

Tabela 38. Pojedini aspekti pomirenja i ratna trauma

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	18	3.0778	.96196	.22674
	Bez ratnih posljedica	107	2.7393	.86535	.08366
Saradnja	Imao neku od trauma	18	3.5000	.82889	.19537
	Bez ratnih posljedica	107	3.7738	.68671	.06639
Opraštanje	Imao neku od trauma	18	3.1500	.75712	.17846
	Bez ratnih posljedica	107	3.6794	.63673	.06155
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	18	3.8222	.62643	.14765
	Bez ratnih posljedica	107	4.1972	.55260	.05342

Tabela 38.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	18	77.83	1401.00
	Bez ratnih posljedica	107	60.50	6474.00
Saradnja	Imao neku od trauma	18	51.44	926.00
	Bez ratnih posljedica	107	64.94	6949.00
Opraštanje	Imao neku od trauma	18	40.50	729.00
	Bez ratnih posljedica	107	66.79	7146.00
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	18	44.64	803.50
	Bez ratnih posljedica	107	66.09	7071.50

Tabela 38.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	696.000	755.000	558.000	632.500
Wilcoxon W	6474.000	926.000	729.000	803.500
Z	-1.880	-1.467	-2.854	-2.338
p	.060	.142	.004	.019

Spremnost na praštanje pripadnicima drugih etničkih grupa i rehumanizaciju dojučerašnjih neprijatelja iz rata više nalazimo kod Hrvata i njihovih porodica koji nisu imali trauma iz rata u odnosu na one koji su doživjeli neku ratnu traumu.

Tabela 39. Pojedini aspekti pomirenja i religioznost

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Vjernik	111	2.8441	.88191	.08371
	Nije siguran	6	1.8833	.61455	.25089
	Nije vjernik	7	2.7000	.82462	.31168
Saradnja	Vjernik	111	3.6982	.70401	.06682
	Nije siguran	6	4.4000	.76681	.31305
	Nije vjernik	7	3.7000	.64291	.24300
Opraštanje	Vjernik	111	3.5559	.68433	.06495
	Nije siguran	6	4.1667	.69186	.28245
	Nije vjernik	7	3.8714	.28115	.10627
Rehumanizacija	Vjernik	111	4.1216	.57151	.05424
	Nije siguran	6	4.5333	.77632	.31693
	Nije vjernik	7	4.1714	.46085	.17418

Tabela 39.1. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	2	3.513	.033
	Unutar grupa	121		
Saradnja	Između grupa	2	2.838	.062
	Unutar grupa	121		
Opraštanje	Između grupa	2	2.956	.056
	Unutar grupa	121		
Rehumanizacija	Između grupa	2	1.460	.236
	Unutar grupa	121		

Najveći broj Hrvata sebe opaža kao vjernika, dok je onih koji se tako ne deklariraju znatno manje. Postoji statistički značajna razlika između njih kod stepena povjerenja prema drugim etničkim grupama. Najviše nepovjerenja prema drugima nalazimo kod ispitanika koji sebe “opažaju” kao vjernika, potom onih koji to nisu, dok su oni neodlučni najmanje nepovjerljivi.

Tabela 39.2. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Vjernik	Nije siguran	.9608	.36452	.009

Kod nepovjerenja prema drugim etničkim grupama kod Hrvata se značajno razlikuju vjernici i oni koji nisu sigurni da li vjeruju ili ne.

Tabela 40. Pojedini aspekti pomirenja i ukupni mjesečni prihod domaćinstva

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Do 500 KM	21	3.0857	.91613	.19991
	Od 501 KM do 1000 KM	21	2.5667	.85868	.18738
	Od 1001 KM do 1500 KM	21	2.8571	.89809	.19598
	Preko 1500 KM	37	2.5378	.71428	.11743
Saradnja	Do 500 KM	21	3.5143	.78885	.17214
	Od 501 KM do 1000 KM	21	3.6905	.90604	.19771
	Od 1001 KM do 1500 KM	21	3.9095	.58983	.12871
	Preko 1500 KM	37	3.7811	.48525	.07977
Opraštanje	Do 500 KM	21	3.5952	.66142	.14433
	Od 501 KM do 1000 KM	21	3.4714	.84211	.18376
	Od 1001 KM do 1500 KM	21	3.6048	.64146	.13998
	Preko 1500 KM	37	3.5703	.53845	.08852

Rehumanizacija	Do 500 KM	21	3.9667	.54068	.11799
	Od 501 KM do 1000 KM	21	4.0905	.79806	.17415
	Od 1001 KM do 1500 KM	21	4.1667	.52090	.11367
	Preko 1500 KM	37	4.1676	.47554	.07818

Tabela 40.1. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	2.385	.074
	Unutar grupa	96		
Saradnja	Između grupa	3	1.288	.283
	Unutar grupa	96		
Opraštanje	Između grupa	3	.182	.908
	Unutar grupa	96		
Rehumanizacija	Između grupa	3	.626	.600
	Unutar grupa	96		

S obzirom na ukupna mjesečna primanja u domaćinstvu, među Hrvatima ne postoji značajna razlika na pojedinim aspektima pomirenja.

Tabela 41. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja i sociodemografskih varijabli

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Starost	Obrazovanje	Mjesečni prihod
Nepovjerenje	1						
Saradnja	-.524**	1					
Opraštanje	-.435**	.825**	1				
Rehumanizacija	-.380**	.787**	.777**	1			
Starost	.257**	-.292**	-.134	-.234**	1		
Obrazovanje	-.401**	.387**	.291**	.284**	-.557**	1	
Mjesečni prihod	-.223*	.072	-.082	.015	-.365**	.299**	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Analiza korelacija između pojedinih aspekata pomirenja i nekih sociodemografskih varijabli kod Hrvata je pokazala da je nepovjerenje

prema drugim etničkim grupama u negativnoj korelaciji sa spremnošću za saradnju, opraštanjem, rehumanizacijom, obrazovanjem i mjesečnim prihodom, dok pozitivno korelira s godinama starosti ispitanika.

Spremnost na saradnju je u pozitivnoj korelaciji s opraštanjem, rehumanizacijom i obrazovanjem, a negativno je povezana sa starošću ispitanika.

Spremnost da se drugim etničkim grupama oprostí je u pozitivnoj korelaciji s rehumanizacijom protivnika i obrazovanjem Hrvata.

Rehumanizacija protivnika negativno korelira s obrazovanjem i mjesečnim prihodom.

Iz tabele 42 možemo vidjeti da je nacionalizam u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem prema drugim narodima, a negativno povezan sa spremnošću na saradnju, opraštanjem prema drugim etničkim grupama i rehumanizacijom.

Dogmatizam je u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem, dok negativno korelira s opraštanjem i rehumanizacijom.

Tabela 42. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja, nacionalizma i etičke superiornosti

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Nacionalizam	Dogmatizam
Nacionalizam	.649**	-.454**	-.476**	-.256**	1	
Dogmatizam	.301**	-.187	-.190*	-.257**	.068	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

4.3.1. Diskusija

Rezultati dobijeni na pripadnicima hrvatske etničke grupe pokazuju da spremnost na pomirenje varira s obzirom na pojedine sociodemografske varijable.

Najveću razliku nalazimo između muškaraca i žena i s obzirom na obrazovanje ispitanika. Hrvatice i visokoobrazovani su spremniji za pomirenje od Hrvata i onih s nižim stepenom obrazovanja, i to kod sva četiri aspekta pomirenja koja smo mjerili. Takođe se pokazalo da među stanovnicima gradova nalazimo više stanovnika spremnih na pomirenje nego među stanovnicima sela. S porastom godina starosti Hrvata opada i njihova spremnost za pomirenjem. Ratne traume stoje kao prepreka za pomirenje Hrvata s drugim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini. Istovremeno, izbjeglički status i ukupan mjesečni prihod domaćinstva pokazali su se kao varijable po kojima se ispitanici nimalo ne razlikuju.

Možemo reći da su dobijene korelacije prilično očekivane. Vidimo da u procesu pomirenja Hrvata s drugim etničkim grupama smeta nacionalizam, nepovjerenje, dogmatizam i starost ispitanika.

Kao što smo ranije naglasili, položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini je veoma komplikovan i težak, što svakako ima za posljedicu jačanje hrvatskog nacionalizma kao mehanizma zaštite kolektivnog interesa, a on je jedan od najvećih prepreka u procesu pomirenja s drugim etničkim grupama u zemlji. Spremnost Srba i Bošnjaka da Hrvate prihvate kao ravnopravne partnere bi u velikoj mjeri uticala na smirivanje političkih tenzija i stvaranje povjerenja kod pripadnika hrvatskog naroda.

Takođe smatram da bi odgovorna politika Republike Hrvatske prema Hrvatima, ali i Bosni i Hercegovini u cjelini, pozitivno uticala na poboljšanje položaja Hrvata u zemlji. To bi svakako doprinijelo smanjenju tenzija među konstitutivnim narodima u Bosni i Hercegovini.

4.4. Bošnjaci

Tabela 43. Pojedini aspekti pomirenja i pol ispitanika

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Muškarci	224	2.8272	.83382	.05571
	Žene	229	2.8956	.81272	.05371
Saradnja	Muškarci	224	4.0277	.70332	.04699
	Žene	229	3.9205	.74284	.04909
Opraštanje	Muškarci	224	3.6388	.73494	.04911
	Žene	229	3.5026	.79040	.05223
Rehumanizacija	Muškarci	224	4.2299	.58551	.03912
	Žene	229	4.1611	.59943	.03961

Tabela 43.1. Independent Samples Test

	t	df	p
Nepovjerenje	-.884	451	.377
Saradnja	1.576	451	.116
Opraštanje	1.899	451	.058
Rehumanizacija	1.235	451	.217

S obzirom na pol, među Bošnjacima ne postoji statistički značajna razlika kod mjerenih aspekata pomirenja.

Tabela 44. Pojedini aspekti pomirenja i mjesto stanovanja

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Gradsko naselje	273	2.6670	.80596	.04878
	Selo	180	3.1572	.76011	.05666
Saradnja	Gradsko naselje	273	4.0267	.71926	.04353
	Selo	180	3.8928	.72759	.05423
Opraštanje	Gradsko naselje	273	3.6018	.74417	.04504
	Selo	180	3.5217	.79687	.05940
Rehumanizacija	Gradsko naselje	273	4.2407	.57872	.03503
	Selo	180	4.1261	.60900	.04539

Tabela 44.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Gradsko naselje	273	196.46	53633.00
	Selo	180	273.32	49198.00
Saradnja	Gradsko naselje	273	236.79	64643.50
	Selo	180	212.15	38187.50
Opraštanje	Gradsko naselje	273	229.36	62616.50
	Selo	180	223.41	40214.50
Rehumanizacija	Gradsko naselje	273	236.81	64650.00
	Selo	180	212.12	38181.00

Tabela 44.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	16232.000	21897.500	23924.500	21891.000
Wilcoxon W	53633.000	38187.500	40214.500	38181.000
Z	-6.120	-1.967	-.474	-1.973
p	.000	.049	.636	.049

Među Bošnjacima koji žive na selu i u gradu postoji statistički značajna razlika u stepenu nepovjerenja prema drugim etničkim grupama, spremnosti na saradnju i rehumanizaciji neprijatelja.

Stanovnici sela su nepovjerljiviji prema drugima, u odnosu na stanovnike grada. Gradsko stanovništvo je spremnije na saradnju s drugim etničkim grupama i kod njih je više izražena spremnost na rehumanizaciju dojučerašnjih neprijatelja.

Tabela 45. Pojedini aspekti pomirenja i izbjeglički status

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Izbjeglica	105	2.9390	.98990	.09660
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	2.8385	.76570	.04105
Saradnja	Izbjeglica	105	3.8867	.73981	.07220
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	3.9997	.71917	.03855
Opraštanje	Izbjeglica	105	3.5371	.77500	.07563
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	3.5799	.76369	.04094

Rehumanizacija	Izbjeglica	105	4.1895	.62418	.06091
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	4.1968	.58410	.03131

Tabela 45.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Izbjeglica	105	241.78	25386.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	222.54	77444.50
Saradnja	Izbjeglica	105	207.81	21820.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	232.79	81010.50
Opraštanje	Izbjeglica	105	224.41	23563.00
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	227.78	79268.00
Rehumanizacija	Izbjeglica	105	227.67	23905.50
	Niste napuštali grad u kojem sada živite	348	226.80	78925.50

Tabela 45.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	16718.500	16255.500	17998.000	18199.500
Wilcoxon W	77444.500	21820.500	23563.000	78925.500
Z	-1.321	-1.719	-.232	-.060
p	.187	.086	.817	.952

Bez obzira na to da li su izbjeglice ili nisu, Bošnjaci se ne razlikuju po pojedinim aspektima pomirenja.

Tabela 46. Pojedini aspekti pomirenja i starost ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Od 18 do 29 godina	152	2.8434	.81976	.06649
	Od 30 do 44 godine	127	2.8102	.82345	.07307
	Od 45 do 59 godina	104	2.8154	.88469	.08675
	Preko 60 godina	70	3.0643	.71385	.08532

Saradnja	Od 18 do 29 godina	152	4.0526	.78630	.06378
	Od 30 do 44 godine	127	3.9528	.70563	.06261
	Od 45 do 59 godina	104	3.9240	.76862	.07537
	Preko 60 godina	70	3.9129	.52418	.06265
Opraštanje	Od 18 do 29 godina	152	3.6632	.79989	.06488
	Od 30 do 44 godine	127	3.5693	.77126	.06844
	Od 45 do 59 godina	104	3.5260	.80424	.07886
	Preko 60 godina	70	3.4343	.58974	.07049
Rehumanizacija	Od 18 do 29 godina	152	4.2276	.62922	.05104
	Od 30 do 44 godine	127	4.2024	.56251	.04992
	Od 45 do 59 godina	104	4.1702	.66899	.06560
	Preko 60 godina	70	4.1486	.43028	.05143

Tabela 46.1. Kruskal-Wallisov test

	Rehumanizacija
Hi kvadrat	4.318
Df	3
p	.229

Tabela 46.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	1.722	.162
	Unutar grupa	449		
Saradnja	Između grupa	3	.963	.410
	Unutar grupa	449		
Opraštanje	Između grupa	3	1.604	.188
	Unutar grupa	449		
Rehumanizacija	Između grupa	3	.362	.780
	Unutar grupa	449		

Među Bošnjacima različitih godina starosti ne postoji statistički značajna razlika s obzirom na pojedine aspekte pomirenja.

Tabela 47. Pojedini aspekti pomirenja i obrazovanje ispitanika

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Osnovna škola	65	3.0554	.84151	.10438
	Zanat	65	2.9154	.85004	.10543
	Srednja škola - četvrti stepen	207	2.8715	.76005	.05283
	Viša i visoka škola	116	2.7060	.88537	.08220
Saradnja	Osnovna škola	65	3.7631	.71972	.08927
	Zanat	65	3.9431	.62249	.07721
	Srednja škola - četvrti stepen	207	3.8986	.81219	.05645
	Viša i visoka škola	116	4.2422	.52006	.04829
Opraštanje	Osnovna škola	65	3.3092	.67863	.08417
	Zanat	65	3.5723	.70434	.08736
	Srednja škola - četvrti stepen	207	3.4850	.84014	.05839
	Viša i visoka škola	116	3.8664	.60619	.05628
Rehumanizacija	Osnovna škola	65	4.0154	.62581	.07762
	Zanat	65	4.1431	.53091	.06585
	Srednja škola - četvrti stepen	207	4.1280	.63856	.04438
	Viša i visoka škola	116	4.4448	.43104	.04002

Tabela 47.1. Kruskal-Wallisov test

	Opraštanje	Rehumanizacija
Hi kvadrat	28.140	31.499
df	3	3
p	.000	.000

Tabela 47.2. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	2.716	.044
	Unutar grupa	449		
Saradnja	Između grupa	3	8.303	.000
	Unutar grupa	449		
Opraštanje	Između grupa	3	9.684	.000
	Unutar grupa	449		

Rehumanizacija	Između grupa	3	10.525	.000
	Unutar grupa	449		

S porastom godina škole kod Bošnjaka opada stepen nepovjerenja prema drugim etničkim grupama ($F = 2.716$, $df = 3$, $p = .044$).

Što su pripadnici bošnjačke etničke grupe obrazovaniji, to su spremniji za saradnju s pripadnicima drugih etničkih grupa ($F = 8.303$, $df = 3$, $p = .000$).

S porastom obrazovanja Bošnjaka raste i spremnost za opraštanje drugim etničkim grupama za sve ono što se dešavalo u proteklom ratu ($F = 9.684$, $df = 3$, $p = .000$).

Što su Bošnjaci obrazovaniji to su više spremni da svoje dojučerašnje neprijatelje opažaju kroz prizmu rehumanizacije ($F = 10.525$, $df = 3$, $p = .000$).

Tabela 47.3. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Osnovna škola	Viša i visoka škola	.3494	.12680	.006
Saradnja	Osnovna škola	Viša i visoka škola	-.4792	.10966	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	-.2992	.10966	.007
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.3437	.08209	.000
Opraštanje	Osnovna škola	Zanat	-.2631	.13060	.045
		Viša i visoka škola	-.5571	.11535	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	-.2941	.11535	.011
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.3814	.08635	.000
Rehumanizacija	Osnovna škola	Viša i visoka škola	-.4294	.08909	.000
	Zanat	Viša i visoka škola	-.3018	.08909	.001
	Srednja škola - četvrti stepen	Viša i visoka škola	-.3168	.06669	.000

Bošnjaci koji imaju završenu višu ili visoku školu su manje nepovjerljivi od svojih sunarodnika koji su završili samo osnovnu školu.

Bošnjaci koji su završili fakultet značajno se razlikuju od onih koji su završili srednju školu ili osnovnu školu s obzirom na spremnost za saradnju s drugim narodima.

Na opraštanje su najviše spremni Bošnjaci sa završenom višom i visokom školom i oni se značajno razlikuju od Bošnjaka sa završenom osnovnom i srednjom školom. Takođe postoji razlika među Bošnjacima sa završenom osnovnom školom i zanatom.

Kod rehumanizacije možemo vidjeti da se visokoobrazovani Bošnjaci značajno razlikuju od svojih sunarodnika s nižim obrazovanjem.

Tabela 48. Pojedini aspekti pomirenja i ratna trauma

		N	M	SD	SEM
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	146	3.0938	.79187	.06554
	Bez ratnih posljedica	303	2.7446	.81377	.04675
Saradnja	Imao neku od trauma	146	3.7884	.71771	.05940
	Bez ratnih posljedica	303	4.0677	.71280	.04095
Opraštanje	Imao neku od trauma	146	3.3986	.77965	.06452
	Bez ratnih posljedica	303	3.6495	.74802	.04297
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	146	4.0685	.56906	.04710
	Bez ratnih posljedica	303	4.2607	.59352	.03410

Tabela 48.1. Rangs

		N	MR	SR
Nepovjerenje	Imao neku od trauma	146	263.66	38494.00
	Bez ratnih posljedica	303	206.37	62531.00
Saradnja	Imao neku od trauma	146	188.89	27578.50
	Bez ratnih posljedica	303	242.40	73446.50
Opraštanje	Imao neku od trauma	146	195.82	28589.00
	Bez ratnih posljedica	303	239.06	72436.00
Rehumanizacija	Imao neku od trauma	146	191.43	27948.50
	Bez ratnih posljedica	303	241.18	73076.50

Tabela 48.2. Test statistics

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija
Mann-Whitney U	16475.000	16847.500	17858.000	17217.500
Wilcoxon W	62531.000	27578.500	28589.000	27948.500

Z	-4.385	-4.108	-3.312	-3.821
P	.000	.000	.001	.000

Dobijeni rezultati pokazuju da su Bošnjaci koji su u proteklom ratu bili izloženi nekom obliku ratne traume, ili bliži članovi njihove porodice, više nepovjerljivi prema drugima, ali i manje spremni na saradnju i opraštanje. Ova kategorija građana je takođe manje spremna za proces rehumanizacije ratnih protivnika.

Tabela 49. Pojedini aspekti pomirenja i religioznost

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Vjernik	411	2.9058	.80105	.03951
	Nije siguran	16	2.4375	.89880	.22470
	Nije vjernik	24	2.3458	.93575	.19101
Saradnja	Vjernik	411	3.9589	.71968	.03550
	Nije siguran	16	4.0563	.97089	.24272
	Nije vjernik	24	4.1792	.64873	.13242
Opraštanje	Vjernik	411	3.5314	.75960	.03747
	Nije siguran	16	3.8688	.90386	.22596
	Nije vjernik	24	4.0292	.62726	.12804
Rehumanizacija	Vjernik	411	4.1861	.59043	.02912
	Nije siguran	16	4.2875	.74911	.18728
	Nije vjernik	24	4.3042	.54969	.11220

Tabela 49.1. ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	2	7.633	.001
	Unutar grupa	448		
Saradnja	Između grupa	2	1.150	.318
	Unutar grupa	448		
Opraštanje	Između grupa	2	6.168	.002
	Unutar grupa	448		
Rehumanizacija	Između grupa	2	.644	.526
	Unutar grupa	448		

Najviše nepovjerenja prema drugim etničkim grupama nalazimo kod Bošnjaka koji sebe opisuju kao vjernike, slijede oni neopredijeljeni, a

najviše povjerenja nalazimo kod osoba koje nisu vjernici ($F = 7.633$, $df = 2$, $p = .001$).

Istovremeno, na praštanje su najviše spremni Bošnjaci koji nisu vjernici, potom oni koji nisu sigurni, a najmanje spremnosti za praštanje nalazimo kod Bošnjaka vjernika ($F = 6.168$, $df = 2$, $p = .002$).

Tabela 49.2. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Vjernik	Nije siguran	.4683	.20690	.024
		Nije vjernik	.5600	.17051	.001
Opraštanje	Vjernik	Nije vjernik	-.4978	.15932	.002

Kada je riječ o nepovjerenju u druge narode, tu se značajno razlikuju vjernici od onih koji to nisu ili nisu sigurni.

Postoji značajna razlika između Bošnjaka vjernika i onih koji to nisu u spremnosti na praštanje. Vjernici su najmanje spremni da praštaju.

Tabela 50. Pojedini aspekti pomirenja i ukupni mjesečni prihod domaćinstva

		N	M	SD	SE
Nepovjerenje	Do 500 KM	120	3.1058	.80620	.07360
	Od 501 KM do 1000 KM	183	2.9219	.75124	.05553
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2.5712	.79467	.11020
	Preko 1500 KM	36	2.3722	.85877	.14313
Saradnja	Do 500 KM	120	3.8742	.81493	.07439
	Od 501 KM do 1000 KM	183	3.9109	.75235	.05562
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4.0827	.58769	.08150
	Preko 1500 KM	36	4.1056	.68492	.11415
Opraštanje	Do 500 KM	120	3.4550	.76156	.06952
	Od 501 KM do 1000 KM	183	3.4525	.80900	.05980
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	3.7231	.67957	.09424
	Preko 1500 KM	36	3.7806	.78515	.13086
Rehumanizacija	Do 500 KM	120	4.0867	.64949	.05929
	Od 501 KM do 1000 KM	183	4.1787	.59967	.04433
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4.2269	.58649	.08133
	Preko 1500 KM	36	4.3306	.52743	.08791

Tabela 50.1 ANOVA

		df	F	p
Nepovjerenje	Između grupa	3	11.207	.000
	Unutar grupa	387		
Saradnja	Između grupa	3	1.624	.183
	Unutar grupa	387		
Opraštanje	Između grupa	3	3.280	.021
	Unutar grupa	387		
Rehumanizacija	Između grupa	3	1.754	.155
	Unutar grupa	387		

S porastom prihoda domaćinstva Bošnjaka opada nepovjerenje prema drugim etničkim grupama ($F = 11.207$, $df = 3$, $p = .000$).

Što je prihod domaćinstva veći, to su Bošnjaci spremniji na opraštanje prema drugim etničkim grupama ($F = 3.280$, $df = 3$, $p = .021$).

Tabela 50.2. LSD

			MD	SE	p
Nepovjerenje	Do 500 KM	Od 501 KM do 1000 KM	.1840	.09213	.047
		Od 1001 KM do 1500 KM	.5347	.13022	.000
		Preko 1500 KM	.7336	.14905	.000
	Od 501 KM do 1000 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	.3507	.12326	.005
		Preko 1500 KM	.5496	.14300	.000
Opraštanje	Do 500 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	-.2681	.12890	.038
		Preko 1500 KM	-.3256	.14753	.028
	Od 501 KM do 1000 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	-.2706	.12200	.027
		Preko 1500 KM	-.3281	.14155	.021

Najsiromašniji Bošnjaci, do 500 KM, značajno se razlikuju od ostalih kategorija u odnosu na stepen povjerenja prema drugim etničkim grupama. Takođe, postoji značajna razlika između Bošnjaka s primanjima od 500 do 1000 KM i onih koji imaju primanja veća od 1000 KM.

Bošnjaci s mjesečnim primanjima preko 1000 KM se značajno razlikuju od svojih sunarodnika koji imaju mjesečna primanja do 500 KM i od 500 do 1000 KM s obzirom na spremnost da oprostite drugima.

Tabela 51. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja i sociodemografskih varijabli

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Starost	Obrazovanje	Mjesečni prihod
Nepovjerenje	1						
Saradnja	-.356**	1					
Opraštanje	-.374**	.833**	1				
Rehumanizacija	-.347**	.849**	.728**	1			
Starost	.080	-.074	-.103*	-.053	1		
Obrazovanje	-.107*	.163**	.174**	.181**	-.437**	1	
Mjesečni prihod	-.193**	.035	.023	.044	-.169**	.369**	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

Dobijene korelacije među Bošnjacima pokazuju da je nepovjerenje prema drugim etničkim grupama u negativnoj korelaciji sa spremnošću za saradnju, opraštanjem, rehumanizacijom, obrazovanjem i mjesečnim prihodom.

Spremnost na saradnju je u pozitivnoj korelaciji s opraštanjem, rehumanizacijom i obrazovanjem.

Opraštanje drugim etničkim grupama je u pozitivnoj korelaciji s rehumanizacijom protivnika i obrazovanjem, a negativno korelira sa starošću Bošnjaka.

Rehumanizacija protivnika negativno korelira s obrazovanjem.

Iz tabele 52 možemo vidjeti da je nacionalizam u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem prema drugim narodima, a negativno povezan sa spremnošću na saradnju, opraštanje prema drugim etničkim grupama i rehumanizacijom.

Dogmatizam je u pozitivnoj korelaciji s nepovjerenjem i nacionalizmom.

Tabela 52. Korelacija između pojedinih aspekata pomirenja, nacionalizma i etičke superiornosti

	Nepovjerenje	Saradnja	Opraštanje	Rehumanizacija	Nacionalizam	Dogmatizam
Nacionalizam	.609**	-.277**	-.308**	-.283**	1	
Dogmatizam	.376**	.076	.070	.053	.222**	1

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

4.4.1. Diskusija

Među Bošnjacima postoje značajne razlike s obzirom na pojedine sociodemografske varijable kod spremnosti za pomirenje s drugim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini.

Najveću razliku među ispitanicima nalazimo kod varijabli obrazovanje, ratna trauma i mjesto stanovanja. Visokoobrazovani Bošnjaci su spremniji za pomirenje od svojih sunarodnika s nižim stepenom obrazovanja, kao i oni koji u toku rata nisu imali neko traumatično iskustvo. Pokazalo se da među stanovnicima gradova nalazimo više stanovnika spremnih na pomirenje nego među stanovnicima sela.

Među pripadnicima bošnjačke etničke grupe najmanju spremnost za pomirenje nalazimo kod osoba koje se deklarišu kao vjernici, dok je spremnost na pomirenje najviše prisutna među onima koji nisu vjernici. Što je bolja ekonomska situacija građana, to je veća njihova spremnost za praštanje, rehumanizaciju i saradnju. Istovremeno, pol, izbjeglički status i godine starosti su se pokazale kao varijable po kojima se ispitanici nimalo ne razlikuju.

Možemo reći da su dobijene korelacije slične korelacijama koje smo dobili kod Srba i Hrvata. Procesu pomirenja smetaju nacionalizam, nepovjerenje, dogmatizam.

Ključ pomirenja u Bosni i Hercegovini je u rukama bošnjačke političke, vjerske, naučne i kulturne elite. U zavisnosti od njihovog političkog djelovanja proces pomirenja u zemlji će biti zaustavljen, usporen, ili ubrzan.

U proteklom ratu najviše su stradali Bošnjaci i oni su ti koji trebaju da praštaju. Naravno, praštanje ne znači odustajanje od hapšenja ratnih zločinaca i njihovog procesuiranja pred sudovima. Problem s kojim ćemo se svakako suočiti u budućnosti je kako uvjeriti Srbe i Hrvate da je to praštanje od strane Bošnjaka iskreno i da se Bošnjaci neće svetiti.

Postoji još jedan problem koji može stajati na putu pomirenja Bošnjaka s drugim etničkim grupama u Bosni i Hercegovini. Neki domaći (Jusić, Lovrenović) i inostrani naučnici (Miller) ukazuju na tendenciju da Bošnjaci zloupotrebljavaju svoju poziciju žrtve²⁷ (samo viktimizacija) da bi ostvarili svoje političke interese.

Bošnjačka politička elita treba da kroz uvažavanje političkih interesa Hrvata i Srba i time odagna strahove Srba i Hrvata od mogućeg gubitka političke moći, etničkog identiteta, kulturne i vjerske autonomije.

²⁷ Veoma dobra ilustracija za to je polemika između Millera i Jusića u Danima br. 669, 670, 673 i 677.

Literatura

- Adorno et al. (1950). *The Authoritarian Personality*, Harper, New York.
- Babić, D. (2000). Susjedstvo i prijateljstvo povratnika i useljenika u predratnom, ratnom i poslijeratnom socijalnom ambijentu Brodsko-posavske županije, *Migracijske teme*, Zagreb: god. 16, br. 1-2, str. 7-28.
- Babić, D. (2002). Oprost i pomirenje kao pretpostavka suživota: proces koji je počeo ili utopijski izazov? (slučaj Brodsko-posavske županije). Zagreb: *Revija za sociologiju*. Vol. 33. No. 3-4, str. 197-211.
- Biro, M. (2006). *Homo postcommuniticus*. Beograd: XX vek.
- Blagojević, M. (2006). Savremene religijske promene u Srbiji i proces integracija u Evropu. Beograd: *Filozofija i društvo*, br. 1, str. 95-111.
- Bojanović, R. (2004). *Autoritarni pogled na svet*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Boneta, Ž. i Banovac, B. (2007). Religioznost i nacionalizam na hrvatskoj periferiji – veliki scenariji za male zajednice. Zagreb: *Migracijske i etničke teme*, Vol. 23 No.3, str. 163-184.
- Čehajić, S. <http://www.pulsdemokratije.net/index.php?id=430&l=bs;> pristupljeno 3. 6. 2010.
- Ćurak, N. i Turčalo, S. (2009). Uvodne napomene. U (ur.) Ćurak, N. i ostali: *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija: Odnos vrijednosti*. Sarajevo: Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, str. 11-17.
- Ćorić, Š. Š. (1999). “Psihoterapijski fenomen kajanja i opraštanja“, U (ur): Dinka, Č. i Željka, K: *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, str. 15-33.
- Čekrlija, Đ. (2006). Etnički, državni i evropski identitet i njihovi međuodnosi kod građana BiH. U Čekrlija, Đ. i Turjačanin, V. (ur.): *Ličnost i društvo 2, Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung, str. 17-24.
- Đurić, Đ. (1980). *Psihološka struktura etničkih stavova mladih*. Novi Sad: Obrazovni centar “Jovan Vukadinović”.

- Havelka, N. (1992). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fukujama, F. (1997). *Sudar kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Hejvud, A. (2005). *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Earley, T. & Cvetkovich, G.T. (1995). *Social Trust*. Westport: Praeger.
- Exline, J. J. i Baumeister, R. F. (2000). Expressing forgiveness and repentance. U: E. McCullough, M., Pargament K. I. i C. T. Thoresen (ur.), *Forgiveness: Theory, research and practice* (133-155). New York: Guilford.
- Jusić, A. (2010). (De)Viktimizacija muslimana. *Dani*, br. 670, 16. 4. 2010, str. 20-23.
- Jusić, A. (2010). Romantizacija viktimizacije. *Dani*, br. 677, 4. 6. 2010, str. 40-45.
- Kukić, S. (2006). Osobnosti političkog organizovanja u BiH. U: Z. Lutovac (ur.) *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka, str. 253-266.
- Lajić, I. (2005). Demografski aspekti oprosta u ratom zahvaćenim područjima Slavonije. Zagreb: Migracijske i etničke teme 21 (2005), 4, str. 315-338.
- Lučić, B. (1997). *Etnička distanca i nacionalne stereotipije Srba u Srpskom Sarajevu*. Beograd: diplomski rad.
- Lombard, K. (2003). Revisiting Reconciliation: The People's View. *Research Report of the "Reconciliation Barometer"*. Rondebosch: Institute for Justice and Reconciliation.
- Lovrenović, D. (2008). Viktimizacija Bošnjaka. *Oslobođenje*. Sarajevo. 2. 11. 2008, str. 44.
- McCullough, M. E. (2001). Forgiveness: Who does it and how do they do it? *Current Directions in Psychological Science*, 10, 194-197.
- Milas, R., Rimac, I. i Karajić, N. (2005). Spremnost na oprost i pomirenje nakon domovinskog rata u Hrvatskoj. Zagreb: *Društvena istraživanja*. God. 16 (2007), R. 6 (92), str. 1151-1173.
- Miller, B. P. (2010). Bolje nego ništa. *Dani*, br. 669, 9. 4. 2010, str. 26-29.

- Miller, B. P. (2010). Ne postoje dva ista genocida. *Dani*, br. 673, 7. 5. 2010. str. 58-60.
- Nadler, A. (2000). Možemo li o pomirenju i o građenju mira učiti jedni od drugih. Beograd: *REČ, časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, br. 58.4, str. 33-39.
- Newton, K. (2004). Social trust: individual and cross-national approaches, *Portuguese Jurnal of Social Science*. (22)2. pp. 15-35.
- Offe, C. (1999). How can we trust our follow citizens? u Warren, M. (Eds.) *Democracy and trust*. Cambridge. Cambridge University Press. pp. 42-88.
- Opačić, G. i drugi (2005). Etnička distanca i etnički stereotipi kao faktor odluke o povratku, *Život u posleratnim zajednicama*. Beograd. IAN, str. 115-138.
- Pantić, D. (1991). Širina grupnih identifikacija građana Jugoslavije: vrednovanje pripadnosti od lokalne do mondijalne, u: Baćević i dr.: *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, str. 233-241.
- Petrović, N. (2005). *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*. Beograd: Institut za psihologiju i Dokumentacioni centar.
- Perica, V. (2006). *Balkanski idoli 2*. Beograd: XX vek.
- Puhalo, S (2003). *Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung
- Puhalo, S (2007). Šta su nam Romi krivi? *Novi Reporter*, br. 226, 11. 7. 2007.
- Puhalo, S (2006). *Nacionalna svijest i percepcija nacionalizma na fakultetima u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung.
- Puhalo, S. (2006). Socio-demografske karakteristike etničkog identiteta i povezanost sa državnim i evropskim identitetom. Turjačanin V. i Čekrlija Đ. priredili. *Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung, str. 25-56.
- Puhalo, S. (2006). Povezanost etničkog identiteta i religioznosti kod mladih u BiH. Turjačanin V. i Čekrlija Đ. priredili. *Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung, str. 91-101.

- Puhalo, S. (2007). Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini, u: Puhalo S. (ur.): *Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini između Opštih izbora 2006. godine i Lokalnih izbora 2008. godine*, Banja Luka: Art print, str. 75-135.
- Puhalo, S. (2008). Ideološki stavovi apstinenata i glasača u BiH. U: S. Puhalo (ur.) *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Art print, str. 63-107.
- Puhalo, S. (2009). *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Puhalo, S. (2009). *Ideološki stavovi poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srpske i njihovih glasača iz Republike Srpske*. Banja Luka: Filozofski fakultet. Magistarski rad.
- Rombouts, H. (2002). Istina i pomirenje: da li je potrebno preispitati osnovne postavke? Iskustva Južne Afrike i Ruande. Beograd: *Termida - Istina i pomirenje*, br. 4, str. 33-44.
- Ross, M. H. (1993). *The Culture of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspectives*. New Haven, Yale University Press.
- Rot, N. (1994). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sherif, M. (1966). *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Sekulić, D. i Šporer, Ž. (2006). Religioznost kao prediktor vrijednosnih orijentacija. Zagreb: *Revija za sociologiju*, Vol. 37, No 1-2, str. 1-19.
- Sztompka, P. (1999). *Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šalaj, B. (2007). *Socijalni kapital*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Šalaj, B. (2009). *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Taylor, D. M. & Moghaddam, F. M. (1987). Realistic Group Conflict Theory. u D. M. Taylor & F. M. Moghaddam (Eds.) *Theories of Intergroup Relations: International Social Psychological Perspectives*. New York: Praeger.
- Turjačanin, V. (2000). *Etničke distance kod mladih u Republici Srpskoj*, usmeno saopštenje na simpozijumu Empirijska istraživanja u psihologiji Beograd.

- Turjačanin, V., Čekrlja, Đ., Powell, S., Butollo, W. (2002). Etnička distanca i etnički stereotipi studenata psihologije u Banjoj Luci i Sarajevu, Banja Luka, rad prezentovan na naučnom simpozijumu *Empirijska istraživanja u psihologiji* u Beogradu.
- Turjačanin, V. (2004). *Nacionalni stavovi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini*. Beograd: Filozofski fakultet. Magistarski rad.
- Turjačanin, V. (2007). *Psihosocijalni prostor i etnički odnosi mladih*. Banja Luka: Filozofski fakultet u Banjoj Luci.
- Wall, D. (2002). Istina i pomirenje – slučaj Severne Irske Ozdravljenje kroz sećanje; Dosadašnji razvoj događaja. Beograd. *Termida - Istina i pomirenje*, br. 4, str. 45-50.
- Zlokapa, Z. (2008). Ideologija i društvena stvarnost. U: S. Puhalo (ur.) *Ideološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Art print, str. 43-62.

Drugi izvori

Blic

<http://www.blic.rs/Vesti/Republika-Srpska/189240/Silajdzic-lobira-za-ukidanje-entiteta>. pristupljeno 20. 6. 2010.

EDUCATION/Resources

http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/EWPS13_Fragmentation_to_Coop_Serbo-Croatian.pdf. pristupljeno 21. 6. 2010.

Istraživačko-dokumentacioni centar.

http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs. pristupljeno 15.5. 2010.

Prime Communications. Istraživanje javnog mnjenja na teritoriji Republike Srpske.

<http://www.intermezzo.ba/latn/?page=4&kat=2&vijest=29588>. pristupljeno 25. 5. 2010.

Reporter br. 240, 26. novembra 2002.

Seebizz.eu

<http://www.seebiz.eu/hr/politika/milorad-dodik-referendum-o-nezavisnosti-sigurno,-jednog-dana,65187.html>. pristupljeno 21. 6. 2010.

T portal

<http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/59407/Polozej-Hrvata-u-BiH-katastrofalan.html> pristupljeno 21. 6. 2010.

UNDP (2008) Sistem ranog upozoravanja, *Godišnji izvještaj*

<http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=87> pristupljeno 1. 6. 2009.

Ustav BiH. http://www.ccbih.ba/public/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf pristupljeno. 7. 6. 2010.

Zakon o raseljenim licima, povratnicima i izbjeglicama u RS, <http://www.vladars.net/sr-SPCyrl/Vlada/Ministarstva/mirl/DJEL/Documents/Zakon%20o%20raseljenim,%20povratnicima%20i%20izbjeglicama.pdf>. pristupljeno 17. 6. 2010.

